

Волинський національний університет імені Лесі Українки
Факультет економіки та управління
Кафедра фінансів

Наталія Матвійчук

БАНКІВСЬКА СПРАВА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Луцьк – 2025

УДК 336.7(075.8)

М 33

Рекомендовано до опублікування науково-методичною радою Волинського національного університету імені Лесі Українки

(протокол № _____ від _____ 2025 р.).

Рецензенти:

Сафарова А. Т. – к.е.н., доцент кафедри обліку і оподаткування Волинського національного університету імені Лесі Українки

Матвійчук Н. М.,

М 33 Банківська система: конспект лекцій (електронне видання). Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025. 138 с.

У навчальному виданні викладено теоретичні засади розвитку банківництва, сутність банківської системи та особливості її функціонування у сучасних умовах, зокрема, розглянуто питання щодо теоретичних та практичних основ діяльності центральних та комерційних банків, формування фінансових ресурсів банків, здійснення ними різних банківських операцій, забезпечення фінансової стійкості банків та стабільного розвитку банківської системи.

Рекомендовано студентам 2 курсу спеціальності Д 2 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок».

УДК 336.7(075.8)

© Матвійчук Н. М. 2025

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2025

ВСТУП

Освітня компонента «Банківська справа» належить до переліку нормативних дисциплін циклу загальної підготовки бакалавра за освітньо-професійними програмами «Фінанси і кредит», «Митна справа та фінанси зовнішньоекономічної діяльності» та спрямована на вивчення особливостей функціонування банківської системи України та операцій, виконуваних комерційними банками та НБУ.

Мета освітнього компонента – формування у студентів теоретичних знань про функціонування комерційних банків, здійснюваних ними операцій та послуг та практичних навичок здійснення деяких банківських операцій.

Завдання освітнього компонента: висвітлення актуальних питань щодо діяльності комерційного банку, його функцій, порядку створення, механізмів здійснення банківських операцій та послуг, підходів до оцінки діяльності банків, проблем законодавчого регулювання банківської діяльності в Україні, розуміння особливостей взаємовідносин між клієнтами і комерційними банками та між НБУ і комерційними банками.

Компетентності, які набувають студенти у процесі вивчення дисципліни «Банківська справа»:

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК02. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК05. Навички використання інформаційних та комунікаційних технологій.

ЗК06. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні

ЗК07. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК08. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК11. Здатність спілкуватися з представниками інших професій груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності).

ЗК15. Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів недоброчесності.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК)

СК01. Здатність досліджувати тенденції розвитку економіки за допомогою інструментарію макро- та мікроекономічного аналізу, оцінювати сучасні економічні явища.

СК02. Розуміння особливостей функціонування сучасних світових та національних фінансових систем та їх структури.

СК03. Здатність до діагностики стану фінансових систем (державні фінанси, у тому числі бюджетна та податкова системи, фінанси суб'єктів господарювання, фінанси домогосподарств, фінансові ринки, банківська система та страхування).

СК05. Здатність застосовувати знання законодавства у сфері монетарного, фіскального регулювання та регулювання фінансового ринку.

СК11. Здатність підтримувати належний рівень знань та постійно підвищувати свою професійну підготовку.

Структура освітнього компонента

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ.	Конс.	Сам.	Форма контролю/ Бали
Змістовий модуль 1. Економічні, правові та організаційні основи діяльності банківських установ						
Тема 1. Суть та структурні компоненти банківської системи України	6,5	2	2	0,5	2	О, Д (2,5 б)
Тема 2. Національний банк України та грошово-кредитна політика	8,5	2	4	0,5	2	О, Т, Д (5 б)
Тема 3. Комерційні банки	8,5	4	2	0,5	2	О, Т, Д, ДС (2,5 б)
Тема 4. Створення та організація діяльності банку	10,5	4	4	0,5	2	О, Т, Д (5 б)
Тема 5. Формування ресурсів комерційного банку.	12,5	4	6	0,5	2	О, Т, РЗ, ТР (7,5 б)
Разом за модулем 1	47,5	17	18	2,5	10	22,5 бал
Змістовий модуль 2. Банківські операції. Регулювання діяльності банків						
Тема 6. Активи банку та активні операції.	6,5	2	2	0,5	2	О, Т, РЗ (2,5 б)
Тема 7. Кредитні операції	10,5	4	4	0,5	2	О, Т, РЗ (5 б)
Тема 8. Розрахунково-касові операції комерційних банків	10,5	4	4	0,5	2	О, Т (5 б)
Тема 9. Операції комерційних банків з цінними паперами	6,5	2	2	0,5	2	О, Т, РЗ (2,5 б)
Тема 10. Валютні операції	6,5	2	2	0,5	2	О, Т, (2,5 б)
Тема 11. Нетрадиційні операції та банківські послуги	8,5	4	2	0,5	2	О, Т (2,5 б)
Тема 12. Регулювання діяльності банків	10,5	4	4	0,5	2	О, Т, Д (5 б)
Тема 13. Економічні нормативи регулювання діяльності банків	7	2	2	1	2	О, Т, РЗ (2,5 б)
Тема 14. Забезпечення фінансової стійкості банків	7	2	2	1	2	О, Т, РЗ (2,5 б)
Разом за модулем 2	73,5	26	24	5,5	18	30 балів
Види підсумкових робіт						Бал
Модульна контрольна робота № 1 (1-5 теми)						15 балів
Модульна контрольна робота № 2 (6-13 теми)						15 балів
ІНДЗ	17,5 балів					
Всього годин/Балів	120	42	42	8	28	100 балів

Форма контролю*: поточне оцінювання (О – опитування; Д – доповідь, ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв’язування задач/кейсів, ІНДЗ/ІРС – індивідуальне завдання/індивідуальна робота здобувача освіти, РМГ – робота в малих групах, Р – реферат, а також аналітична записка, аналітичне есе, аналіз твору тощо), підсумковий контроль у формі модульних контрольних робіт (МКР) та іспиту.

ТЕМА 1. СУТЬ ТА СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

1. Банківська система: суть та місце в фінансово-економічній системі країни.
2. Принципи побудови та типи банківських систем.
3. Структура банківської системи України.
4. Банківські об'єднання.
5. Банківська інфраструктура.

1. Банківська система: суть та місце в фінансово-економічній системі країни

Банківська система відіграє важливу роль у формуванні економічних відносин між суб'єктами грошового ринку. Це обумовлюється тим, що саме банки є одним із найважливіших елементів економіки щодо організації руху фінансових потоків. Вони складають основу кредитної системи країни, концентрують основну частину її ресурсів.

Банківська система покликана відповідати певним **цілям**:

- перетворювати заощадження на інвестиції;

- надавати механізми для реалізації базових соціальних функцій держави. Банківська система здатна ефективно сприяти державі в реалізації базових соціальних функцій за допомогою: підвищення доступності житла для громадян через механізми іпотеки; створення можливостей для підвищення якості життя з використанням споживчого кредитування; створення можливостей для підвищення громадянами своєї професійної цінності через використання освітніх кредитів; підвищення відповідальності громадян за свій добробут через формування особистих накопичень;

- забезпечувати зміцнення фінансового суверенітету. Незалежна банківська система пом'якшує зовнішні шоки. Таким чином, забезпечується економічна безпека держави;

- забезпечення безперебійного функціонування платіжних систем та здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі;

- забезпечувати надійність і стабільність функціонування окремих банків та банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки.

В банківській діяльності є надзвичайно високі ризики. Існує загроза того, що наслідком дестабілізації цієї діяльності може бути розбалансування грошового ринку, що спровокує загальноекономічну кризу. Як посередники на грошовому ринку, банки функціонують переважно за рахунок чужих капіталів – акціонерного капіталу, залучених коштів вкладників та позичок інших банків. Тому вони перебувають під постійним контролем і тиском з боку великої кількості клієнтів та акціонерів, дії яких визначаються не тільки економічними розрахунками, а й чутками, очікуваннями, припущеннями. Отже, діяльність банків залежить від великої кількості зовнішніх факторів, які зумовлюють значне вилучення депозитів з банків. Декілька років тому це призвело до зменшення фінансових ресурсів у банках та банкрутства багатьох із них. Тому забезпечення високої довіри до банків – це завдання не тільки окремих банків, а й усієї банківської системи.

Банки як посередники на грошовому ринку повинні брати на себе відповідальність перед інвесторами за економічні ризики своїх позичальників. Завдяки широким масштабам своєї діяльності банки потенційно можуть диверсифікувати ці ризики і максимально пом'якшити їх для інвесторів. Однак успіху в цьому можна досягти лише завдяки зусиллям всієї банківської системи. Тільки в межах банківської системи можна створити дієвий механізм страхування банківських ризиків та банківських депозитів.

2. Принципи побудови та типи банківських систем

Розглянемо загальні принципи побудови банківських систем.

1. Принцип унікальності банківської системи обумовлений національними традиціями, історичним досвідом, що свідчить про те, що та або інша структура банківської системи залежить від конкретних суспільно-економічних умов. Банківські системи різних країн, їхня організаційна структура залежать від багатьох факторів (об'єктивних і суб'єктивних), до числа яких поряд з історичними та національними традиціями варто віднести також ступінь розвитку товарно-грошових відносин у країні, загальний рівень росту економіки, способи регулювання грошового обігу (прямий і непрямий) та ін.

Наприклад, на Північноамериканському континенті дві високорозвинені країни світу – США й Канада, що перебувають у безпосередній близькості одна до одної, мають прямо протилежні підходи до організації своїх банківських систем. У США налічується близько 12 тис. банків, у Канаді – усього шість банків, що мають філії й відділення на території всієї країни.

2. Принцип системи нагляду за діяльністю комерційних банків.

3. Принцип положення банків на ринку цінних паперів (чи банки можуть здійснювати інвестиційну діяльність на ринку цінних паперів чи такі функції покладено на інші фінансові інститути).

4. Принцип рівності банківських систем. Сукупність діючих у країні банків може мати однорівневу або дворівневу організацію.

У світовій практиці історично відомі три види національних банківських систем:

- однорівнева (централізована монобанківська система);
- дворівнева банківська система;
- трірівнева банківська система.

Однорівнева система – це система, побудована на принципах планового ведення господарства, кошторисного планування і фінансування. Головним завданням банків у цієї системі є не кредитування, а фінансування народного господарства. Така система передбачає лише горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. Тут усі банки країни (у тому числі й центральний банк) перебувають на одному рівні, виступають як рівноправні агенти, виконують практично аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтів, або всі вони є державними відділеннями центрального банку. Така система характерна для країн з адміністративно-командним, тоталітарним режимом управління.

На сучасному етапі у переважній більшості країн з ринковою економікою

створені й активно розвиваються **дворівневі банківські системи**, де на першому рівні функціонує центральний банк країни, на другому – комерційні банки, які надають банківські послуги та функціонують в умовах конкуренції.

Центральний банк організовує і контролює грошовий обіг у країні, тобто проводить державну емісійну і валютну політику. Другий рівень утворюють самостійні, але підконтрольні центральному банку неемісійні банки та різні кредитно–фінансові установи, клієнтами яких є підприємства, організації, населення. Центральний банк не конкурує з банками другого рівня, а відповідає за підтримання стабільності національної валюти і функціонування національної банківської системи, його діяльність націлена на реалізацію економічної політики уряду та досягнення загальнодержавних цілей.

До принципів побудови банківської дворівневої системи відносяться:

- чітке функціональне розмежування між банками першого і другого рівнів;
- функціонування банків другого рівня на комерційних засадах та на договірних відносинах з клієнтурою;
- можливість створення комерційних банків різних форм власності, лібералізація банківської діяльності;
- організація державного контролю і нагляду за банківською діяльністю і покладення цього завдання на центральний банк;
- незалежність центрального банку від державних органів.

До умов функціонування банків при дворівневій банківській системі належать:

- рівноправність, свобода в раціональному господарюванні;
- можливість вибору клієнтами банківської установи;
- конкуренція в банківській сфері;
- доступність інформації про діяльність банку;
- недопустимість втручання в банківську справу третіх осіб;
- налагодження зовнішньоекономічних зв'язків.

Трирівнева банківська система відрізняється від дворівневої тим, що окремо виділяється третій рівень, до якого відносять кредитні установи небанківського типу (наприклад, фінансові та страхові компанії, інвестиційні фонди тощо). Найбільш типовими трирівневими кредитними системами є системи Швейцарії та Японії.

3. Структура банківської системи України

Відповідно до статті 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень законів України.

Перший рівень банківської системи представлений Національним банком України, який є головним банківським інститутом держави і відповідає за управління всією грошово–кредитною політикою. Його головними клієнтами є банківські установи та урядові структури.

Другий рівень банківської системи представлений банківськими установами – вітчизняними банками, їх відокремленими підрозділами, філіями іноземних банків, що створені і діють згідно чинного законодавства на території України.

Діяльність комерційних банків регулюється нормативно–правовими актами, основним з яких є Закон України «Про банки і банківську діяльність», згідно зі ст. 2 якого термін «банк» вживається у такому значенні: **банк** – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати банківські операції:

– залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення запозичених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

– відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

На відміну від НБУ, комерційні банки покликані обслуговувати економічних суб'єктів – учасників грошового обігу: фірми, домогосподарства, державні структури.

Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором.

4. Банківські об'єднання

Згідно із Законом України «Про банки та банківську діяльність» банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група.

Рис. 1. Типи банківських об'єднань

Банківська корпорація – це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків – учасників корпорації, підвищення їхньої загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їхньою діяльністю.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків – членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів – фізичних та юридичних осіб. Усі банки – члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі виключно через свої кореспондентські рахунки. Банки, що ввійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність.

Банківська група – це група фінансових організацій, які мають спільного власника або контролюючу особу. У такій групі банківські активи мають становити понад п'ятдесят відсотків.

Материнський банк – це український банк, серед дочірніх та/або асоційованих компаній якого є банк та/або інша фінансова установа та який не є дочірньою компанією іншого українського банку або банківської холдингової компанії. Він відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в

капіталі кожного з них.

Банківська холдингова компанія – фінансова холдингова компанія, в якій переважною діяльністю фінансових установ, що є її дочірніми та асоційованими компаніями, є банківська діяльність.

Фінансова холдингова компанія – фінансова установа, основним видом діяльності якої є участь у статутному капіталі юридичних осіб, та діяльність фінансових установ, які є її дочірніми та/або асоційованими компаніями, є основною. Вона має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою. Материнській компанії, як правило, належить більше 50 % акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи. Вона відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капітал кожного з них.

5. Банківська інфраструктура

Окреме місце у складі кредитної системи належить інфраструктурі, що забезпечує ефективне функціонування окремого банку, а також взаємодію банків (табл. 1). **Банківська інфраструктура** – сукупність організацій та установ, що безпосередньо забезпечують функціонування банківської системи.

Таблиця 1

Основні елементи інфраструктури банківської системи

<i>Елементи</i>	<i>Характеристика</i>
1. Нормативно-правове забезпечення	включає систему законів і підзаконних актів, які юридичне визначають і регламентують сфери діяльності кредитних інститутів
2. Системи захисту інтересів вкладників банків	передбачають діяльність спеціалізованих органів страхування депозитів клієнтів під контролем центрального банку, незалежних урядових органів або самих комерційних банків.
3. Національні асоціації банків та інших кредитних установ	об'єднаних за функціональними ознаками з метою захисту інтересів своїх членів і встановлення для них основних правил ведення бізнесу, тобто для саморегулювання своєї діяльності.
4. Інформаційне забезпечення	передбачає наявність спеціалізованих організацій, які встановлюють рейтинги банків, наявність централізованих систем інформації про клієнтів, публікацію спеціальних видань зі статистичними та аналітичними матеріалами про стан грошово-кредитної сфери економіки.
5. Розрахункова мережа	забезпечує врегулювання платіжних зобов'язань між інститутами кредитної системи через електронні засоби зв'язку, клірингові палати, обчислювальні центри, що можуть контролюватися центральним банком або бути самостійними організаціями.
6. Інкасаторське та охоронне обслуговування кредитних інститутів	може здійснюватись як самими банками, так і спеціалізованими організаціями.
7. Система підготовки кадрів для кредитних інститутів	включає мережу навчальних закладів, які готують спеціалістів для роботи в кредитних установах

з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку

міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація (співка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (співки).

ТЕМА 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ТА ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

1. Національний банк України: правові основи функціонування та місце в банківській системі України.
2. Організаційна структура НБУ.
3. Функції Національного банку України.
4. Грошово-кредитна політика НБУ: основні засади та інструменти

1. Національний банк України: правові основи функціонування та місце в банківській системі України

Національний банк України (НБУ) є центральним банком України. Забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні є головною функцією НБУ відповідно до Конституції України. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації центрального банку країни визначають Конституція України, Закон України «Про Національний банк України» та інші закони України.

Його статутний капітал є державною власністю і становить 10 млн грн. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради НБУ. Джерелами формування статутного капіталу НБУ банку є доходи його кошторису, а за необхідності – Державний бюджет України. Центральний банк є економічно незалежним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Одержання прибутку не є метою діяльності НБУ. НБУ за підсумками року в разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним роком позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України.

НБУ є юридичною особою. Він має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні. За зобов'язаннями органів державної влади НБУ не відповідає, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

НБУ не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть

на себе такі зобов'язання.

НБУ в межах наданої йому компетенції є незалежним, є допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради НБУ чи Правління інакше, як у визначених Законом межах.

НБУ та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку. НБУ на запит КМУ надає інформацію щодо монетарних процесів. НБУ підтримує економічну політику КМУ, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

НБУ підзвітний Президенту України та ВРУ в межах їх конституційних повноважень. Підзвітність означає:

- призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ ВРУ за поданням Президента України;
- призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради НБУ;
- призначення та звільнення ВРУ половини складу Ради НБУ;
- доповідь Голови НБУ ВРУ про діяльність Національного банку;
- надання Президенту України та ВРУ двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Обмеження діяльності полягає в забороні Нацбанку:

- бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;
- здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності банку та його установ;
- здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає його функціям.

2. Організаційна структура НБУ

Вищим органом управління НБУ є Рада НБУ. Керівним органом виступає Правління НБУ. Основними завданнями **Ради НБУ** є розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за проведенням грошово-кредитної політики.

Рада НБУ аналізує вплив грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України, вносить рекомендації Правлінню НБУ стосовно методів та форм прогнозування макропоказників економічного й соціального розвитку України, грошово-кредитної політики, політики курсоутворення, валютного регулювання, розвитку банківської системи, окремих нормативних актів з питань банківської діяльності, встановлює форми оплати праці працівників НБУ, визначає порядок покриття збитків та порядок відрахування доходів Державного бюджету тощо.

До складу Ради НБУ входять члени Ради НБУ, призначені Президентом України та ВРУ. Голова НБУ, який призначається на посаду ВРУ за поданням Президента України, входить до складу Ради НБУ за посадою. Президент України та ВРУ призначають по 4 члени Ради НБУ. Строк повноважень членів Ради НБУ – сім років.

Раду НБУ очолює Голова, якого обирають члени Ради строком на три роки. Ним може бути особа, яка має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів чи права і при цьому має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади та державних органах, які забезпечують проведення та реалізацію державної фінансової, економічної чи правової політики, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банку, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою та має бездоганну ділову репутацію, зокрема не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Особа не може бути членом Ради НБУ, якщо вона має представницький мандат або є членом КМУ, або обіймає чи обіймала посаду керівника органу державної влади (заступника керівника) та іншого державного органу (якщо не минув один рік з дня її звільнення з такої посади), або є керівником (заступником керівника) підприємства, установи та організації, або є керівником політичної партії чи членом керівних органів політичної партії, є посадовою особою, яка перебуває у трудових відносинах або надає послуги відповідно до цивільно-правового договору юридичній особі, яка надає фінансові послуги і знаходиться під наглядом НБУ, або є власником істотної участі в такій юридичній особі.

Члени Ради НБУ за виконання своїх функцій отримують винагороду за рахунок НБУ. Засідання Ради НБУ проводяться один раз на квартал. Основні засади грошово-кредитної політики є обов'язковими для виконання Правлінням НБУ.

Іншим керівним органом НБУ України є Правління. **Правління НБУ** згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організує виконання інших функцій та здійснює управління діяльністю НБУ. Рада НБУ не має права втручатися в оперативну діяльність Правління НБУ. Правління НБУ:

1) приймає рішення:

- щодо надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;
- щодо інструментів грошово-кредитної політики для реалізації Основних засад грошово-кредитної політики;
- щодо банківського регулювання та нагляду;
- щодо державного регулювання та нагляду за діяльністю на ринках небанківських фінансових послуг (крім діяльності на ринках цінних паперів та похідних (деривативів), професійної діяльності на фондовому ринку та діяльності у системі накопичувального пенсійного забезпечення);
- щодо організації системи рефінансування;
- щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;
- щодо функціонування платіжних систем та організації розрахунків;
- про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;
- про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку;

- про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;
- про формування резервів та покриття фінансових ризиків НБУ;
- щодо мінімального розміру золотовалютного резерву;
- про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;
- про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;
- про встановлення економічних нормативів для банків;
- про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;
- про застосування заходів впливу (санкцій) до банків, інших фінансових установ;
- про участь у міжнародних фінансових організаціях;
- про віднесення банку до категорії проблемних або неплатоспроможних;
- видачу банківських ліцензій, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом;
- приймає рішення про запровадження заходів захисту відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції».
- про встановлення вимог щодо формування буферів капіталу та їх значень для банків, банківських груп та підгруп банківських груп;
- про встановлення в умовах воєнного стану чи під час особливого періоду особливостей здійснення банківського регулювання та нагляду, у тому числі застосування до банків, небанківських фінансових заходів впливу (санкцій);
- про встановлення в умовах воєнного стану чи під час особливого періоду особливостей регулювання грошово-кредитного ринку та здійснення валютного регулювання та нагляду;

2) видає нормативно-правові акти НБУ.

Правління НБУ є колегіальним органом та складається з семи осіб: Голови НБУ, першого заступника та заступників Голови НБУ. Правління Національного банку очолює Голова НБУ. Рішення Правління Національного банку приймаються на колегіальній основі простою більшістю голосів.

Голова НБУ призначається на посаду ВРУ за поданням Президента України строком на сім років. Одна й та сама особа не може бути Головою НБУ більше ніж два строки поспіль. Засідання Правління Національного банку є правомочним, якщо на ньому присутні не менше чотирьох членів Правління Національного банку.

Головою НБУ може бути громадянин України, який постійно проживає в Україні, має повну вищу освіту у галузі економіки чи фінансів або науковий ступінь у галузі економіки чи фінансів і при цьому має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади та державних органах, які забезпечують проведення та реалізацію державної фінансової, економічної чи правової політики, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банку, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою, а також яка здатна за своїми діловими, моральними якостями та станом здоров'я обіймати цю посаду, за умови що відомості про таку особу відсутні у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Особа не може бути Головою НБУ, якщо вона має представницький мандат

або обіймає чи обіймала посаду керівника органу державної влади, іншого державного органу, Голови чи члена Ради НБУ (крім Голови НБУ), якщо не минув один рік з дня її звільнення з такої посади, або є державним службовцем, або є керівником політичної партії чи членом керівного органу політичної партії, або є працівником юридичної особи, у тому числі її керівником, чи входить до складу керівного органу юридичної особи або є прямим чи опосередкованим власником акцій юридичної особи, державне регулювання та нагляд за діяльністю якої здійснює НБУ. На час перебування на посаді Голова НБУ зупиняє членство в політичній партії.

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До структури Національного банку входять центральний апарат, відокремлені підрозділи та юридичні особи, створені Національним банком для забезпечення його діяльності, які здійснюють діяльність виключно в межах завдань та функцій Національного банку, встановлених законом.

Процес централізації функцій НБУ та вихід із мережевої системи, за якої Національний банк мав територіальні управління, було розпочато ще у 2015 р. у всіх регіонах України. До того часу всі функції центрального банку повністю дублювалися на місцях в територіальних управліннях. Із початком централізації починаючи з 2015 року НБУ фактично звузив свою представленість у регіонах до двох функцій: забезпечення готівкового обігу та підтримки роботи відділів по роботі з громадянами та юридичними особами «Єдине вікно». Станом на сьогодні регулятор централізує ці функції наступним чином: керівництво готівковим обігом централізовано здійснюється з Києва.

Подібна передача повноважень щодо забезпечення готівкового обігу відповідає новій Концепції організації готівкового обігу в Україні, прийнятої Правлінням НБУ 11 серпня 2016 р. Це дало змогу максимально спростити внутрішні процеси, підвищити ефективність та контрольованість операцій, усунути дублювання функцій і оптимізувати витрати.

3. Функції Національного банку України

Відповідно до Конституції України **основною функцією НБУ** є забезпечення стабільності грошової одиниці України. При виконанні своєї основної функції НБУ має виходити із пріоритетності досягнення та **підтримки цінової стабільності** в державі. На виконання своєї основної функції НБУ сприяє **фінансовій стабільності**, в тому числі стабільності банківської системи. НБУ також сприяє додержанню **стійких темпів економічного зростання** та підтримує економічну політику КМУ за умови, що це не перешкоджає досягненню цілей.

Крім цього, НБУ виконує інші функції, визначені Законом України «Про Національний банк України», зокрема:

- відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово–кредитної політики, визначає та проводить грошово–кредитну політику;
- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;
- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування (банк банків);

- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
 - визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;
 - визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, національної системи електронної дистанційної ідентифікації НБУ (системи BankID НБУ), встановлює умови взаємодії суб'єктів у цих системах, контролює створення платіжних інструментів, систем автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
 - здійснює банківське регулювання та нагляд;
 - здійснює регулювання та нагляд за діяльністю небанківських фінансових установ;
 - веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності;
 - веде Державний реєстр фінансових установ, реєстр колекторських компаній;
 - складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
 - валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний нагляд за банками, а також небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію на здійснення валютних операцій;
 - забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;
 - організовує та здійснює інкасацію коштів та перевезення валютних цінностей, видає юридичним особам ліцензії на здійснення операцій з готівкою, зупиняє, поновлює та відкликає їх;
 - здійснює нагляд за діяльністю надавачів платіжних послуг, оверсайт платіжної інфраструктури;
 - здійснює державне регулювання та нагляд у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення за банками та філіями іноземних банків;
 - організовує роботу та здійснює заходи з підвищення фінансової грамотності населення;
 - аналізує стан грошово–кредитних, фінансових, цінових показників тощо.
- Основні напрями, за якими відбувається взаємодія між центральним банком та банківською системою, є:
- проведення грошово–кредитної політики;
 - організація регулювання готівкового грошового обігу;
 - рефінансування банківських установ (внаслідок виконання центральним банком функції «банку банків» або останнього кредитора);
 - здійснення банківського нагляду та банківського регулювання.

4. Грошово-кредитна політика НБУ: основні засади та інструменти

Грошово-кредитна політика (монетарна політика) – комплекс заходів у

сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення цінової стабільності шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики.

Цінова стабільність передбачає незначне зростання цін, а не їх незмінність. За низької та стабільної інфляції доходи та заощадження українців захищені від знецінення, підприємці можуть здійснювати довгострокові інвестиції у вітчизняну економіку, що сприяє створенню робочих місць.

Цінова стабільність - збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін (до 5 %).

Цей режим монетарної політики носить назву **режиму інфляційного таргетування**. Його суть полягає у публічному оголошенні кількісних цілей з інфляції та зобов'язанні центрального банку досягати цих цілей упродовж середньострокового періоду.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк, який відповідно до Конституції України та Закону «Про Національний банк України» її визначає та реалізує.

Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки - Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада. Органи виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості та ін.). Верховна Рада, крім того, регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та одержує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

Об'єктами, на які частіше всього спрямовуються регулятивні заходи, є: грошова маса, відсоткова ставка, валютний курс, швидкість обігу грошей, індекс інфляції та ін.

Відповідно до ст. 25 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк проводить грошово-кредитну політику шляхом застосування таких інструментів:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для банків;
- 2) процентна політика;
- 3) рефінансування банків;
- 4) валютні інтервенції (купівля-продаж валютних цінностей на валютних ринках);
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- 8) зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 9) емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними;
- 10) операції з деривативними фінансовими інструментами.

Пріоритетними інструментами грошово-кредитної політики НБУ можна визначити:

1. процентну політику;
2. політику обов'язкових резервів;
3. операції на відкритому ринку;
4. політику рефінансування;
5. курсову політику, які безпосередньо впливають на грошову масу, мають свою мету та регулюючі функції.

Вибір об'єктів грошово-кредитного регулювання залежить від економічної ситуації в державі й означає, що центральний банк повинен здійснювати орієнтацію на один або декілька об'єктів одночасно.

Рис. 1. Групи інструментів грошово-кредитного регулювання економічних процесів

Опосередкований вплив інструментів першої групи полягає у створенні таких умов, за яких посилюються чи послаблюються стимули економічних суб'єктів до певної поведінки, наприклад до накопичення чи до зменшення запасів грошей у своєму розпорядженні і відповідно до зменшення чи до збільшення їх попиту на товарних чи фінансових ринках. Тому регулювання з допомогою таких інструментів належить до економічних методів державного управління, воно має істотні переваги перед застосуванням інструментів прямої дії, вплив яких має переважно директивний характер. Тому в міру визрівання в країні ринкових відносин застосування інструментів опосередкованої дії неухильно розширюється, а інструментів прямої дії - скорочується.

Операції на відкритому ринку - це найбільш застосовуваний інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. У країнах з перехідними економіками застосування цього інструменту обмежується

недостатнім розвитком ринку цінних паперів (відкритого ринку), недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. Ці чинники стримування операцій на відкритому ринку досить відчутно проявляють себе і в умовах України.

Операціями відкритого ринку НБУ є купівля-продаж казначейських зобов'язань, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку, у тому числі на умовах зворотного продажу або купівлі (угоди репо).

Сутність операцій на відкритому ринку полягає у тому, що, купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково збільшує загальну масу грошей в обігу. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, зменшується і загальна маса грошей в обороті. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей на ринку, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків.

Регулятивного ефекту можна досягти купівлею-продажем будь-яких цінних паперів на відкритому ринку. Проте центральні банки, як правило, обмежуються операціями з державними цінними паперами. Це пояснюється такими обставинами:

- можливістю зіткнення корпоративних інтересів на ринках, якщо центральний банк продасть чи купить цінні папери однієї корпорації, а другої - ні;
- уряд, як правило, є найбільшим емітентом цінних паперів, а їх ринок - найбільшим сектором загального ринку цінних паперів. Це забезпечує центральному банку можливість здійснювати операції на відкритому ринку в будь-яких обсягах, що диктуються потребами монетарної політики.

Операції на відкритому ринку можуть проводитися у формі:

- прямої купівлі-продажу
- на умовах зворотного викупу.

В останньому випадку за первинного продажу чи купівлі одночасно укладається угода про зворотний викуп чи продаж цих цінних паперів через певний, як правило, досить короткий, термін. Такі операції називаються **«РЕПО»**.

В умовах високорозвинутого ринку цінних паперів цей інструмент монетарної політики має суттєві переваги:

- по-перше, він має високу оперативність і чіткість дії;
- по-друге, на дію цього інструменту не можуть впливати ніякі інші суб'єкти ринку, крім центрального банку;
- по-третє, цей інструмент має властивість «гальмування», тобто якщо допускається помилка при проведенні певної операції, то можна негайно запустити операцію протилежної дії.

Регулювання норми обов'язкових резервів - потужний інструмент впливу на пропозицію грошей, що має невідворотну і негайну дію. Механізм цього інструменту полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без виплати процентів по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, центральний банк негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їх кредитну спроможність. Відповідно зменшується загальний обсяг пропозиції грошей. Якщо центральному банку

потрібно збільшити пропозицію грошей, то досить відповідно знизити норму обов'язкового резервування, і ситуація змінюватиметься на протилежну - збільшиться обсяг вільних резервів, підвищиться кредитна спроможність банків. Цей інструмент монетарної політики має ту перевагу, що він однаково впливає на всі банки, змінюючи пропозицію грошей негайно і досить потужно. Але він має і значні недоліки.

По-перше, підвищення норми обов'язкового резервування може привести всі банки з невеликими надлишковими резервами в неліквідний стан, підірвати їх становище на ринку. Щоб урятувати такі банки, центральному банку довелося би вживати компенсуючих заходів, наприклад посилити їх рефінансування чи збільшити купівлю цінних паперів, що буде розмивати регулятивний ефект від застосування інструменту обов'язкового резервування.

По-друге, підвищення норми резервування негативно позначається на фінансах банків, оскільки обмежує їхні доходи за активними операціями. У цьому зв'язку таке застосування даного інструменту рівноцінне підвищенню оподаткування банків.

По-третє, якщо потрібно змінити пропозицію грошей на короткий строк і в невеликих обсягах, то цей інструмент просто не годиться, бо зміна норми резервування на 1% може дати значно більшу зміну пропозиції, ніж це потрібно. А часті зміни норми резервування (вгору-вниз) взагалі можуть паралізувати діяльність банків.

Зазначені недоліки цього інструменту обумовили дуже обережне його використання в розвинутих країнах: норма резервування там установлюється на невеликому рівні і змінюється дуже рідко, а деякі країни взагалі відмовилися від нього. У країнах з перехідною економікою, де амплітуди коливання грошової маси дуже великі, цей інструмент застосовується значно ширше.

Досить широко він застосовувався НБУ протягом усього перехідного періоду. Для української практики монетарного регулювання характерні досить високий рівень норми обов'язкового резервування, широка амплітуда і висока частота їх зміни.

З 11 березня 2023 р. нормативи формування банками обов'язкових резервів (ОР) суттєво зросли. Так, за коштами на вимогу та коштами на поточних рахунках фізичних осіб ОР додатково підвищуються на 10 в. п. (норматив складає 20 %).

Обов'язкові резерви банків становлять у національній валюті:

- за коштами на вимогу та коштами на поточних рахунках юридичних осіб – 10%;
- за коштами на вимогу та коштами на поточних рахунках фізичних осіб – 20% (до 11 березня – 10%);
- за *строковими коштами і вкладами (депозитами) юридичних (крім інших банків) і фізичних осіб* – 0%;
- за коштами вкладів (депозитів) і коштами на поточних рахунках інших банків-нерезидентів й кредитами, отриманими від міжнародних (крім фінансових) та інших організацій-нерезидентів – 10%.

В іноземній валюті:

- за коштами на вимогу та коштами на поточних рахунках юридичних осіб –

20%;

- за коштами на вимогу та коштами на поточних рахунках фізичних осіб – 30% (до 11 березня – 20%);

- за строковими коштами і вкладками (депозитами) юридичних (крім інших банків) і фізичних осіб – 10%;

- за коштами вкладів (депозитів) і коштами на поточних рахунках інших банків- нерезидентів й кредитами, отриманими від міжнародних (крім фінансових) та інших організацій-нерезидентів – 20%.

З 11 травня 2023 року пільгові нормативи формування банками обов'язкових резервів за строковими коштами на рахунках фізичних осіб у національній (0%) та іноземній валютах (10%) поширюються лише на депозити з початковим строком від трьох місяців.

Заходи стимулюють банки до залучення строкових депозитів населення у національній валюті. Наслідком підвищення нормативів обов'язкового резервування є зниження вільної ліквідності у банківській системі. Збільшення загального обсягу обов'язкових резервів, який формують банки, збільшився і сприяв:

- посиленню конкуренції банків за вкладників та подальшому підвищенню ставок за гривневими депозитами;

- збільшенню банками обсягів строкових гривневих залучень;

- зменшенню ризиків для курсової стабільності;

- дедоларизації депозитів та посиленню спроможності НБУ утримувати контроль за динамікою інфляції.

Вищі вимоги до обов'язкових резервів банків не загрожують фінансовій стабільності з огляду на рекордні обсяги вільної ліквідності в банківській системі. Це також не обмежує спроможність банків кредитувати. Більшість банків почали пропонувати вкладників депозити від 3 місяців, щоб уникнути обов'язкових резервів.

При цьому НБУ дозволив покривати до 50% загального обсягу обов'язкових резервів за рахунок бенчмарк-ОВДП (спеціальні випуски ОПДП).

Процентна політика - один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу на пропозицію грошей до операцій на відкритому ринку.

Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки процентів за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їх рефінансування. Для України найбільш типовою процентною ставкою центрального банку є облікова ставка НБУ.

Облікова ставка НБУ - один із монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів;

Оскільки центральний банк не обслуговує безпосередньо господарюючих суб'єктів, можливості його впливу на економічні процеси та грошовий обіг значною мірою зумовлюється взаємодією з комерційними банками, де депозитні та кредитні операції є головним джерелом емісії та визначають обсяг і структуру грошової маси. Тому механізм реалізації грошово-кредитної політики центрального банку

передбачає насамперед вплив на кредитну діяльність комерційних банків.

Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ досягає таких регулятивних наслідків: стримує попит комерційних банків на свої позички, гальмує зростання їх банківського кредитування економічних суб'єктів, стримує мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей. Це «здорожчує» гроші, зумовлює падіння ринкової кон'юнктури та зниження рівня інфляції.

Зниження центральним банком облікової ставки має протилежні наслідки - збільшує попит комерційних банків на позички, що спричинює зростання пропозиції грошей (політика «дешевих грошей»), зумовлює пожвавлення ринкової кон'юнктури та підвищення рівня інфляції.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Ставка рефінансування Національного банку України - виражена у відсотках плата за кредити, що надаються банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування.

Застосовуючи режим інфляційного таргетування, рішення щодо грошово-кредитної політики ухвалюються з урахуванням прогнозу інфляції. Основним монетарним інструментом і операційним орієнтиром за такого монетарного режиму є процентна ставка. Якщо прогнозована інфляція знаходиться вище цільового рівня, то для її стримування проводиться політика «дорогих грошей», тобто процента ставка підвищується. І навпаки – при нижчому прогнозованому показнику інфляції порівняно з цільовим рівнем проводиться політика «дешевих грошей», коли процентна ставка знижується.

У кінцевому підсумку за допомогою зміни процентної ставки центральний банк опосередковано впливає на такі макроекономічні показники, як ВВП та інфляція. Такий механізм носить назву механізму монетарної трансмісії.

До війни 2022 року НБУ щорічно приймав Основні засади грошово-кредитної політики як нормативний документ для реалізації грошово-кредитної політики в поточному році. 15 квітня 2022 р. Рада Національного банку України ухвалила Основні засади грошово-кредитної політики на період воєнного стану. Як зазначається в документі, з метою збереження фінансової стабільності в Україні НБУ вимушено зафіксував обмінний курс та запровадив низку адміністративних обмежень, зокрема на валютні операції та рух капіталу.

Нормалізація функціонування економіки та фінансової системи призвела до прийняття Основні засади грошово-кредитної політики на середньострокову перспективу. Вони визначають цілі, завдання та принципи монетарної політики, а також особливості застосування монетарних інструментів на час повномасштабної війни та певний період повоєнного відновлення. НБУ зобов'язується повернутися до режиму інфляційного таргетування з плаваючим курсоутворенням та послабити валютні обмеження у міру нормалізації функціонування економіки та фінансової системи. НБУ планує повернутися до застосування ключової ставки як основного монетарного інструменту для зниження інфляції до цілі НБУ 5%.

Сучасна ГКП широко застосовує такі інструменти як **операції з регулювання ліквідності банків та валютні інтервенції**.

Запорукою досягнення операційної цілі монетарної політики є проведення

операцій Національного банку з надання та вилучення ліквідності банків за обліковою ставкою або близькими до неї процентними ставками. Надання ліквідності відбувається у формі кредитів овернайт та/або тендерів з підтримання ліквідності. Зі свого боку вилучення ліквідності здійснюється шляхом емісії депозитних сертифікатів овернайт або на більш довгі строки шляхом проведення операцій аукціонного типу.

Тендери з підтримання ліквідності. Національний банк може надавати банкам короткострокові та довгострокові кредити рефінансування шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків. *Депозитні сертифікати* – це борговий інструмент Національного банку. Їх емісія здійснюється для вилучення надлишкової ліквідності з банківської системи.

Валютні інтервенції – основний інструмент монетарної політики під час війни. В умовах високої невизначеності, спричиненої повномасштабними бойовими діями, підтримання стабільності обмінного курсу є основним якорем для стабілізації очікувань та ключовим засобом виконання пріоритетних цілей Національного банку щодо забезпечення цінової та фінансової стабільності. Зі свого боку основним інструментом підтримання курсової стабільності гривні є проведення Національним банком інтервенцій на валютному ринку. Також необхідним засобом захисту стабільності обмінного курсу та міжнародних резервів під час війни є застосування валютних обмежень Національним банком.

Тема 3. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ

1. Економічна сутність банку, стратегічна мета та принципи діяльності.
2. Функції комерційних банків.
3. Види комерційних банків:
 - 3.1. за формою власності;
 - 3.2. За функціями та характером діяльності;
 - 3.3. за належністю капіталу банку;
 - 3.4. системно важливі банки.

1. Економічна сутність банку, стратегічна мета та принципи діяльності

Банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Банк має повне найменування українською та іноземною мовою (іноземними мовами), а також може мати скорочене найменування українською та іноземною мовою (іноземними мовами). Найменування банку має містити слово «банк», а також вказівку на організаційно–правову форму банку.

Слово «банк» та похідні від нього дозволяється використовувати у назві лише тим юридичним особам, які зареєстровані НБУ як банк і мають банківську ліцензію. Не дозволяється використовувати для найменування банку назву, яка повторює вже існуючу назву іншого банку або вводить в оману щодо видів діяльності, які здійснює банк. Вживання у найменуванні банку слів «Україна», «центральный», «національний» та похідних від них можливе лише за згодою НБУ. Додавати до свого найменування слово «державний», використовувати зображення Державного

Герба України, Державного Прапора України має право лише державний банк.

Банк може бути реорганізований за рішенням власників банку. Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення.

Економічна сутність банку проявляється через його стратегічну мету, принципи та функції (рис. 1.).

Основне призначення банку – посередництво в переміщенні грошових коштів від кредиторів до позичальників. **Стратегічною метою діяльності банку** є максимізація його ринкової вартості (ринкової оцінки власного капіталу).

Рис. 1. Мета, принципи та функції комерційних банків

Будь-який банк у своїй діяльності спирається на загальні **принципи**:

– робота в межах наявних ресурсів – означає, що банк повинен забезпечити кількісну відповідність між своїми ресурсами та кредитами;

– економічна самостійність (прибутковість), яка передбачає економічну відповідальність за результати діяльності. Економічна самостійність припускає свободу розпорядження власними коштами банку й залученими ресурсами, вільний вибір клієнтів і вкладників, розпорядження доходами, що залишаються після сплати податків.

За своїми зобов'язаннями банк відповідає всіма належними йому коштами й майном, на які відповідно до діючого законодавства може бути накладене стягнення. Весь ризик від своїх операцій комерційний банк бере на себе;

– договірний характер відносин між банком і клієнтами. Клієнти самостійно вибирають банки для кредитно-розрахункового та касового обслуговування, можуть обслуговуватися за всіма видами банківських операцій в одному чи кількох банках. Всі банківські продукти, всі послуги, які надає банк своїм клієнтам завжди оформлюються відповідними договорами (кредитними, депозитними тощо);

– регулювання діяльності здійснюється тільки опосередкованими економічними, а не адміністративними методами. Держава визначає тільки «правила

гри», але не може давати банкам накази. До непрямих методів відносяться: операції на відкритому ринку; процентна політика; встановлення економічних нормативів діяльності.

За своїм функціональним призначенням сутність комерційних банків значно відрізняється від сутності центрального банку. Відповідно до цього і функції комерційних банків відрізняються від функцій НБУ.

2. Функції комерційних банків

Функції банків:

– платіжно-розрахункова – посередництво банків у платіжних розрахунках між фізичними та/або юридичними особами, між юридичними особами;

– ощадно-капіталотворча – мобілізація грошових доходів і заощаджень та перетворення їх у реально діючий капітал. Самі по собі тимчасово вільні ресурси суспільства не є капіталом, в капітал вони перетворюються саме в банківській установі, коли починають приносити дохід у вигляді процентів своїм власникам;

– емісійна – створення грошей. Ця функція є однією з найважливіших, що відрізняє її від інших небанківських кредитних установ і фінансових посередників грошового ринку. Вона полягає у випуску платіжних інструментів. У її виконанні беруть участь усі ланки системи – Центральний банк, який здійснює готівкову емісію, оскільки він має монопольне право на її випуск, а також банки другого рівня, які створюють нові кредитні гроші при кредитуванні своїх клієнтів із зарахуванням їм позичок на поточні рахунки;

– трансформаційна функція (функція перетворення) полягає в здатності банків трансформувати (перетворювати) мобілізовані короткострокові дрібні тимчасово вільні кошти суб'єктів господарювання та населення в довгострокові позикові джерела; трансформувати кредитні та валютні ризики тощо.

Трансформація ризиків. За допомогою певних заходів (резервування, страхування депозитів, диверсифікація активів, застава, диференційований підхід до встановлення процентних ставок, хеджування) банки в процесі акумуляції вільних фінансових ресурсів з високим ступенем ризику мають можливість трансформувати ці ризики та звести їх до мінімуму.

Трансформація строків. Банки мають унікальну можливість залучати короткострокові фінансові ресурси та поповнюючи їх здійснювати довгострокове інвестування та кредитування, що досить важливим для розвитку економіки.

Трансформація обсягів. Банки, накопичуючи заощадження індивідуальних інвесторів, мають можливість формувати значні за обсягом капітали, спрямовуючи їх на фінансування масштабних проектів в економіці країни.

Просторова трансформація. Акумулюючи вільні фінансові ресурси в різних регіонах, залучаючи їх за кордоном, банки можуть спрямовувати їх на розвиток економіки окремого регіону чи на фінансування одного суб'єкта господарювання або проекту.

Валютна трансформація. Банки, залучаючи кошти в одній валюті, мають можливість розміщувати її в іншій, здійснюючи конверсію грошових потоків.

3. Види комерційних банків

У сучасних умовах функціонує велика кількість банків, які можна класифікувати за різними критеріями.

1. За формою власності банки поділяються на:

- державні;
- приватні (акціонерні (ПАТ));
- кооперативні.

Державним банком є банк, 100% статутного капіталу якого належить державі. Він засновується за рішенням Кабінету Міністрів України.

За організаційно–правовою формою згідно зі ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» банки можуть функціонувати як акціонерні товариства або як кооперативні банки.

Акціонерним є банк, який формує свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників шляхом випуску і розміщення акцій. Створюється у формі публічних акціонерних товариств (ПАТ). Діяльність банків, заснованих у формі акціонерних товариств, регулюється нормами Закону України «Про акціонерні товариства».

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативний банк. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку повинна бути не менше 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю. Кооперативних банків в Україні сьогодні немає.

2. За функціями та характером діяльності банки в Україні можуть функціонувати як універсальні та спеціалізовані банківські установи.

Універсальні банки – кредитні установи, що здійснюють усі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та ін.

Спеціалізовані банки – банки, якими передбачається вузько спрямована сфера діяльності, або банки, які обслуговують певні галузі економіки, функціонують в означеному сегменті ринку.

Банк набуває статусу спеціалізованого банку у разі, якщо більше 50 % його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо понад 50 % його пасивів є вкладами фізичних осіб.

Існують наступні різновиди спеціалізованих банків:

- **інвестиційні банки**, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань;
- **ощадні банки** – банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення;
- **іпотечні банки** – спеціалізовані комерційні банки, які у своїй діяльності в основному спираються на довгострокове іпотечне кредитування та фінансування операцій з нерухомістю;
- **розрахункові (клірингові).**

Загалом виділяють декілька **різновидів спеціалізації банків**, які орієнтуються

на:

а) обслуговування певної категорії клієнтів – банки з клієнтською спеціалізацією;

б) обслуговування переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі – банки з галузевою спеціалізацією;

в) надання невеликого кола послуг для більшості своїх клієнтів – банки із функціональною спеціалізацією.

3. За належністю капіталу банку:

– **вітчизняні** – капітал належить вітчизняним інвесторам.

– **іноземні** – капітал належить іноземним інвесторам.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 % (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість банків в Україні

	Кількість діючих банків	З них з іноземним капіталом	У т.ч. зі 100% іноземним капіталом
на 1.01.2008	175	47	17
на 1.01.2009	184	53	17
на 1.01.2010	182	51	18
на 1.01.2011	176	55	20
на 1.01.2012	176	53	22
на 1.01.2013	176	53	22
на 1.01.2014	180	49	19
на 1.01.2015	163	51	19
на 1.01.2016	117	41	17
на 1.01.2017	96	38	17
на 1.01.2018	82	38	18
на 1.01.2019	77	37	23
на 1.01.2020	75	35	23
на 1.01.2021	74	33	23
на 1.01.2022	71	33	23
на 1.01.2023	67	30	22
на 1.01.2024	63	27	19
на 1.01.2025	61	26	19

Для здійснення аналізу діяльності банківської системи України НБУ передбачено такі групи:

– **банки з державною часткою** – банки, в яких держава прямо або опосередковано володіє часткою більше 75% статутного капіталу банку;

– **банки іноземних банківських груп** – банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам, або іноземним фінансово-банківським групам;

– **банки з приватним капіталом** – банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі один або кілька приватних інвесторів, прямо і/або опосередковано володіють не менш ніж 50% статутного капіталу банку.

Зараз у власності держави сім банків з 60. Це ПриватБанк, Ощадбанк, Укрексімбанк, Сенс Банк, Укргазбанк, Мотор-Банк та Перший Інвестиційний банк.

Крім цього, НБУ визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності.

Системно важливий банк – термін в законодавстві багатьох країн світу, яким класифікують комерційні банки, що займають вагомую частку на банківському ринку і потенційне банкрутство яких здатне викликати порушення стабільності фінансової системи країни та негативно вплинути на економіку загалом. Це може бути обумовлено їхнім розміром, складністю бізнес–моделей, незамінністю та системним взаємозв’язком з іншими учасниками ринку. СББ, використовуючи свою вагу та значимість для ринку, можуть приймати рішення, які є вигідними для них, але не є оптимальними з точки зору стійкості та ефективності фінансової системи загалом. Такі дії знижують рівень ринкової дисципліни та викривлюють конкуренцію. Тож підвищена увага регулятора до діяльності системно важливих установ необхідна для збереження фінансової стабільності.

Термін «Системно важливі банки» можна вважати синонімом терміну «Найбільші банки». Таку класифікацію проводять центральні банки на певний період (зазвичай на один рік). На банки, які потрапляють в дану категорію поширюються підвищені вимоги, які покликані зменшити ризики порушення їх фінансової стабільності. Класифікація банку системно важливим не гарантує невизнання його банкрутства, але підвищує імовірність участі держави в його порятунку.

Обслуговування в таких банках має як свої переваги так і недоліки. Серед переваг безперечно вища стабільність та, зазвичай, ширша мережа відділень і краща якість обслуговування. Недоліком може бути більша, ніж у середньому на ринку, вартість такого обслуговування (більша плата за відкриття і обслуговування рахунків, нижчі відсотки за вкладками, тощо).

З даним терміном пов’язаний також англomовний вислів «Too big to fail», що українською можна перекласти як «Занадто великий щоб впасти».

НБУ щороку визначає системно важливі банки за даними на 1 січня. У 2025 р. до системно важливих банків були віднесені 16 банків: А-Банк, Креді Агріколь Банк, Кредобанк, ОТП Банк, Ощадбанк, «Південний», ПриватБанк, ПУМБ, Райффайзен Банк, Сенс Банк, ТАСкомбанк, Укргазбанк, Укрексімбанк, УкрСиббанк, Універсал Банк, Ідея банк.

ТЕМА 4. СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

1. Порядок реєстрації банків в Україні.
2. Процедура ліцензування банківської діяльності.
3. Вимоги і порядок відкриття відокремлених підрозділів українських банків.
4. Організаційно-управлінська структура банку.
5. Реорганізація банку.
6. Банківські операції, послуги та продукти як невід’ємна складова діяльності банку.

1. Порядок реєстрації банків в Україні

Державна реєстрація банку – це надання банку статусу юридичної особи. Вимоги щодо здійснення державної реєстрації банку як фінансової установи наведено в Законі України «Про банки і банківську діяльність» та Положенні про ліцензування банків від 22.12.2018 року.

Учасниками банку можуть бути юридичні та фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, у яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Істотна участь в банку – пряме або опосередковане володіння 10 і більше відсотками статутного капіталу юридичної особи. Особа зобов'язана погодити з Національним банком набуття або збільшення істотної участі в банку, якщо вона прямо або опосередковано володітиме 10, 25, 50 та 75 і більше відсотками статутного капіталу банку.

Структура власності банку повинна відповідати вимогам НБУ щодо прозорості. Банк зобов'язаний щороку подавати до НБУ відомості про свою структуру власності, а також повідомляти НБУ про всі зміни структури власності банку.

Засновники банку та власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий/майновий стан.

Головною передумовою створення банку є формування його статутного капіталу, розмір якого на момент реєстрації банку повинен бути повністю оплачений і не може бути менше вимог, визначених Законом України «Про банки й банківську діяльність» (200 млн грн). Статутний капітал банку не має формуватися з непідтверджених джерел. Статутний капітал акціонерного банку формується шляхом приватного розміщення його акцій. В Україні статутний капітал банку може формуватися тільки завдяки грошовим внескам його засновників (учасників).

В Україні банки створюються з дозволу НБУ внесенням відповідного запису до Державного реєстру банків. Реєстрація банку є складною процедурою і здійснюється в законодавчо установленому порядку. Для проведення державної реєстрації особа, уповноважена учасниками банку, подає НБУ разом статутом такі документи (рис. 1).

Рис. 1. Перелік документів для реєстрації банку

Ділова репутація - відомості, зібрані НБУ, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці

та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи.

Ознаками небездоганної ділової репутації фізичної особи (Положення про ліцензування банків від 22.12.2018 р. № 149) є:

1) наявність в особи судимості, яка не погашена та не знята в установленому законом порядку, за вчинення злочинів проти власності, злочинів у сфері господарської діяльності, злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, а також за вчинення інших умисних злочинів, якщо такі злочини віднесено до злочинів середньої тяжкості, тяжких або особливо тяжких злочинів;

2) застосування санкцій до особи, включення особи до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

3) позбавлення особи права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю згідно з вироком або іншим рішенням суду;

4) неналежне виконання особою обов'язків зі сплати податків, зборів або інших обов'язкових платежів;

5) порушення особою зобов'язання фінансового характеру, сума якого перевищує 300 тисяч гривень (або еквівалент цієї суми в іноземній валюті), а строк порушення перевищує 30 днів поспіль, перед будь-яким банком або іншою юридичною чи фізичною особою протягом останніх трьох років.

6) звільнення особи на вимогу державного органу протягом останніх трьох років;

7) звільнення особи протягом останніх п'яти років за систематичне або одноразове грубе порушення особою своїх посадових обов'язків та/або правил трудового розпорядку, порушення законодавства про протидію корупції, вчинення розкрадання, зловживання владою/службовим становищем або іншого правопорушення;

8) перебування протягом більше шести місяців на посаді керівника банку або керівника підрозділу внутрішнього аудиту банку, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера протягом року, що передує даті рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних або про відкликання в банку банківської ліцензії за ініціативою НБУ тощо.

Ознаками небездоганної ділової репутації юридичної особи є:

1) застосування Україною, іноземними державами (крім держав, які здійснюють збройну агресію проти України), міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до особи;

2) включення особи до переліку осіб, пов'язаних із здійсненням терористичної діяльності або стосовно яких застосовано міжнародні санкції;

3) порушення податкових зобов'язань.

4) порушення особою зобов'язання фінансового характеру, сума якого перевищує 3 млн грн (або еквівалент цієї суми в іноземній валюті), а строк порушення перевищує 90 днів протягом останніх трьох років.

5) надання особою недостовірної інформації НБУ, яка вплинула або могла вплинути на прийняття рішення.

6) володіння істотною участю в банку протягом року, що передує даті рішення

про віднесення банку до категорії неплатоспроможних або про відкликання в банку банківської ліцензії за ініціативою Національного банку;

7) наявність у її керівника та/або власника істотної участі в цій особі ознак небездоганної ділової репутації для фізичної особи.

Відомостями, які свідчать про небездоганність ділової репутації особи, є зокрема інформація про: істотні та/або систематичні порушення особою вимог банківського, фінансового, валютного, податкового законодавства, законодавства з питань фінансового моніторингу, законодавства про цінні папери, акціонерні товариства та фондовий ринок, невідповідність діяльності особи стандартам ділової практики та/або професійної етики.

НБУ також здійснює оцінку ділової репутації юридичних і фізичних осіб у разі:

1) погодження набуття або збільшення істотної участі в банку - щодо фізичних і юридичних осіб, які набувають або збільшують істотну участь у банку;

2) погодження на посади керівників банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту, головного ризик-менеджера, головного комплаєнс-менеджера (кандидатів на ці посади) - щодо цих осіб;

Рішення про державну реєстрацію банку або про відмову в державній реєстрації банку приймається НБУ не пізніше тримісячного терміну з моменту подання повного пакета документів.

2. Процедура ліцензування банківської діяльності

Відповідно до Закону України «Про банки та банківську діяльність» **юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків.**

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, зобов'язана протягом року з дня державної реєстрації подати НБУ документи для отримання банківської ліцензії. Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії.

Банківська ліцензія – це документ, який видається НБУ в порядку і на умовах, визначених у Законі «Про банки і банківську діяльність», на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Ліцензування діяльності банків ставить за мету і забезпечує умови для:

1) здійснення контролю за законністю походження капіталу, що надходить у банківську систему, за кваліфікацією керівників виконавчих органів банків;

2) забезпечення фінансової стабільності банків і банківської системи країни загалом;

3) захисту кредиторів і вкладників банків від некомпетентного управління та недобросовісного керівництва;

4) підвищення довіри населення і юридичних осіб до банківської системи загалом та окремим банкам.

Ліцензія на здійснення банківської діяльності надається НБУ на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують:

1) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва

про реєстрацію випуску акцій;

2) відомості про кількісний склад наглядової ради, правління;

3) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

- наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління;

- відповідність керівників банку, керівника підрозділу внутрішнього аудиту, головного ризик-менеджера, головної посадової особи банку, відповідальної за здійснення контролю за дотриманням норм (комплаєнс), - головного комплаєнс-менеджера кваліфікаційним вимогам;

- наявність банківського обладнання, комп'ютерної техніки, інформаційних систем, приміщень, що відповідають вимогам, установленим НБУ, організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг;

4) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

5) стратегію банку та бізнес-план на три роки, складені згідно з вимогами, встановленими Національним банком України.

НБУ приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом трьох місяців з дня отримання повного пакета документів. Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

Керівники банку, головний ризик-менеджер, головний комплаєнс-менеджер, керівник підрозділу внутрішнього аудиту та особи, які мають істотну участь у банку, зобов'язані протягом усього часу, упродовж якого вони зберігають свій статус або мають істотну участь у банку, відповідати вимогам законодавства.

НБУ має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо:

1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;

2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

3) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після спливу річного терміну з дня її державної реєстрації;

4) хоча б один із керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або її головний ризик-менеджер, та/або її головний комплаєнс-менеджер, та/або керівник її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідає кваліфікаційним вимогам;

5) як мінімум три особи не призначені членами правління, у тому числі голова правління;

6) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, встановленим НБУ.

7) організація корпоративного управління, системи внутрішнього контролю юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не відповідає

обсягам та складності видів діяльності, які ця юридична особа має намір здійснювати як банк згідно зі стратегією та/або бізнес-планом;

8) відсутні організаційна структура та/або спеціалісти, необхідні для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, а також для забезпечення здійснення внутрішнього контролю;

9) структура управління юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, може перешкоджати ефективному здійсненню нагляду НБУ;

10) стратегія банку, бізнес-план, фінансові показники, зокрема рівень достатності капіталу, не обґрунтовані та/або не реалістичні.

НБУ може відкликати банківську ліцензію за певних умов:

1) наявність недостовірної інформації у документах, що надані НБУ для отримання банківської ліцензії;

2) банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

3) встановлено систематичне порушення банком законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

3. Вимоги і порядок відкриття відокремлених підрозділів українських банків

Банк може створювати на території України відокремлені підрозділи, які здійснюють банківську діяльність від імені банку (філії, відділення тощо), та відокремлені підрозділи, які виконують функції представництва та захисту інтересів банку та не здійснюють банківської діяльності (представництва).

Банк може надавати банківські послуги за допомогою інших каналів обслуговування (банкомати, платіжні термінали, пункти самообслуговування, мобільні пристрої тощо), які не є відокремленими підрозділами банку.

Відокремлений підрозділ банку має відповідати таким вимогам:

1) наявність керівника, який діє на підставі виданої банком довіреності;

2) здійснення діяльності на підставі положення;

3) місцезнаходження в приміщенні, яке не належить до житлового фонду;

4) наявність щонайменше одного працівника, чие робоче місце розташоване в приміщенні відокремленого підрозділу банку.

Банк має право відкривати відокремлені підрозділи, які здійснюють банківську діяльність, за таких умов:

1) банк має технічні та інші умови для здійснення відокремленими підрозділами відповідних видів діяльності, надання банківських та інших фінансових послуг, включаючи програмне забезпечення, спеціальне банківське обладнання, комп'ютерну техніку, комунікаційні засоби;

2) приміщення відокремленого підрозділу відповідає вимогам нормативно - правових актів Національного банку;

3) банк не віднесено до категорії проблемних;

Банк для включення відомостей про відокремлений підрозділ, який здійснює банківську діяльність, до Державного реєстру банків подає до НБУ не пізніше ніж

за 10 днів до початку діяльності такого підрозділу повідомлення про відкриття відокремленого підрозділу.

Представництво банку – територіально відокремлений структурний підрозділ банку, що не є юридичною особою, виконує функції представництва та захисту інтересів банку і не здійснює банківську діяльність.

Філія банку – це відокремлений структурний підрозділ банку, що не має статусу юридичної особи і здійснює банківську діяльність від імені банку.

Відділення банку здійснює лише розрахунково-касове обслуговування клієнтів та вкладні операції.

Українські банки мають право створювати дочірні банки, філії чи представництва на території інших держав на підставі дозволу НБУ. Для їх відкриття пред'являються такі самі вимоги, встановлені для відкриття філій чи представництв банків на території України, за умови надання Національним банком України дозволу на здійснення інвестиції за кордон у зв'язку зі створенням філії чи представництва банку на території іншої держави.

Для створення дочірнього банку, філії чи представництва українського банку за кордоном цей банк подає до НБУ бізнес-план та економічне обґрунтування доцільності створення дочірнього банку, філії чи представництва банку за кордоном. Дочірній банк, філія чи представництво українського банку на території іншої держави реєструються відповідно до вимог законодавства цієї держави.

Проте широкого розповсюдження практика відкриття українськими банками дочірніх банків і відокремлених підрозділів на території інших країн дотепер не набула. Поряд з іншими причинами, обмежена кількість відокремлених підрозділів українських банків, відкритих на території інших країн, обумовлена: 1) недостатнім рівнем конкурентоспроможності вітчизняних банків на ринках інших країн; 2) малим стосовно закордонних банків розміром власного капіталу вітчизняних банків; 3) недостатністю накопиченого позитивного вітчизняного досвіду відкриття банками відокремлених підрозділів і дочірніх банків за межами України.

4. Організаційно-управлінська структура банку

Важливою умовою ефективної роботи створеного комерційного банку є вибір оптимальної організаційної його структури. Відповідно до ст. 37 Закону України «Про банки і банківську діяльність» вищим органом управління банку є **загальні збори учасників банку**, що вирішують будь-які питання діяльності банку.

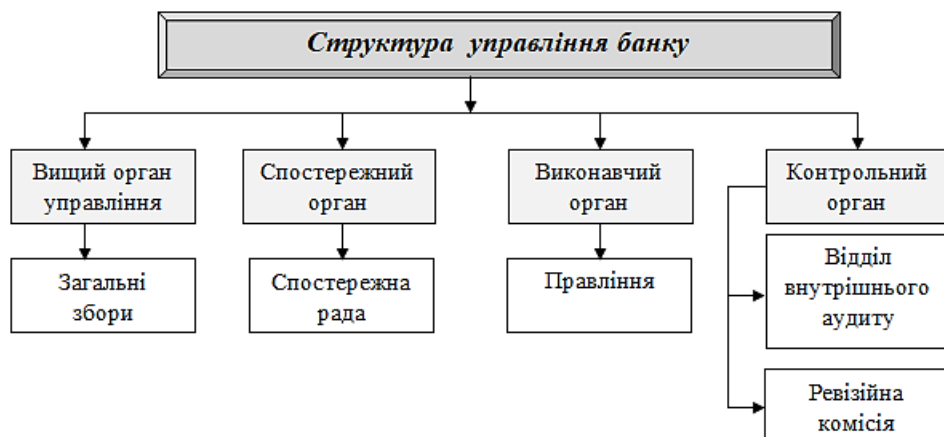

Рис. 2. Структура управління банківської установи

До виключної компетенції **загальних зборів банку** належать: визначення основних напрямів діяльності банку; внесення змін та доповнень до статуту банку; обрання та відкликання членів ради банку; затвердження річних результатів діяльності банку; покриття збитків та розподілу прибутку; затвердження розміру річних дивідендів; зміни організаційно-правової форми банку; припинення діяльності банку тощо.

Банк зобов'язаний створити наглядову (спостережну) раду (рада банку), що здійснює контроль за діяльністю виконавчого органу, захист прав вкладників, інших кредиторів та учасників банку. Рада банку не бере участі в поточному управлінні банком.

Рада банку обирається загальними зборами учасників банку з числа його учасників, їх представників та незалежних членів у кількості не менше п'яти осіб. Члени ради банку не можуть входити до складу правління банку, а також обіймати інші посади в цьому банку на умовах трудового договору. До виключної компетенції Ради банку належать такі функції: затвердження стратегії розвитку банку відповідно до основних напрямів діяльності, визначених загальними зборами учасників банку; затвердження бюджету банку та бізнес-плану розвитку банку; визначення і затвердження стратегії та політики управління ризиками; забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю банку; визначення організаційної структури банку; визначення кредитної політики тощо.

Виконавчим органом банку, що здійснює поточне управління, є **Правління банку**, яке очолює голова. Саме голова правління банку несе персональну відповідальність за діяльність банку. До компетенції Правління банку належать такі функції:

- 1) забезпечення підготовки для затвердження радою банку проектів бюджету банку, стратегії та бізнес-плану розвитку банку;
- 2) реалізація стратегії та бізнес-плану розвитку банку;
- 3) реалізація стратегії та політики управління ризиками, затвердженої радою банку, забезпечення впровадження процедур виявлення, оцінки, контролю та моніторингу ризиків;
- 4) формування визначеної радою банку організаційної структури банку;
- 5) розроблення положень, що регламентують діяльність структурних і відокремлених підрозділів банку згідно із стратегією розвитку банку;
- 6) інформування ради банку про показники діяльності банку, виявлені порушення законодавства, внутрішніх положень банку та про будь-яке погіршення фінансового стану банку або про загрозу такого погіршення, про рівень ризиків, що виникають у ході діяльності банку тощо.

Правління банку зобов'язане утворити такі постійно діючі комітети:

- 1) кредитний комітет;
- 2) комітет з питань управління активами та пасивами.

Правління банку має право утворювати й інші комітети.

Керівниками банку є голова, його заступники та члени ради банку, голова, його заступники та члени правління банку, головний бухгалтер банку. Керівники банку повинні відповідати кваліфікаційним вимогам щодо ділової репутації та професійної

придатності.

Професійна придатність керівника банку визначається як сукупність знань, професійного та управлінського досвіду особи, необхідних для належного виконання посадових обов'язків.

НБУ у встановленому ним порядку погоджує на посади керівників банку.

Банк утворює постійно діючі підрозділ з управління ризиками та підрозділ контролю за дотриманням норм (комплаєнс). Кваліфікаційні вимоги до професійної придатності та ділової репутації головного ризик-менеджера та головного комплаєнс-менеджера встановлюються НБУ. Вони вступають на посаду після їх погодження НБУ.

Підрозділ з управління ризиками має відповідати за впровадження внутрішніх положень та процедур управління ризиками відповідно до визначених радою банку стратегії та політики управління ризиками. Підрозділ має бути підзвітний раді банку та відокремлений від підрозділу внутрішнього аудиту, підрозділів, що здійснюють операції.

Внутрішній аудит банку. Банк утворює постійно діючий підрозділ внутрішнього аудиту, який є складовою системи внутрішнього контролю.

Підрозділ внутрішнього аудиту підпорядковується раді банку та здійснює такі функції:

1) оцінює ефективність корпоративного управління в банку, системи внутрішнього контролю, у тому числі системи управління ризиками, та їх відповідність розміру банку, складності, обсягам, видам, характеру здійснюваних банком операцій, організаційній структурі банку;

2) перевіряє процеси управління банком, у тому числі щодо оцінки достатності капіталу та достатності ліквідності;

3) перевіряє дотримання керівниками та працівниками банку вимог законодавства і внутрішніх положень банку;

4) перевіряє правильність ведення і достовірність бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

5) перевіряє фінансово-господарську діяльність банку;

6) перевіряє відповідність кваліфікаційним вимогам працівників банку тощо.

5. Реорганізація банку

У динамічному ринковому середовищі банківський менеджмент завжди повинен бути готовим до реалізації антикризових програм та застосування стандартних процедур відновлення платоспроможності банку. Виявлення кризи в банку може бути внутрішнім, коли в процесі управління з'ясовуються прогалини, чи зовнішнім, що виявляється НБУ під час перевірки звітності, інспекції чи стрес-тестування.

У разі виявлення проблем на первинних етапах розвитку банк може скористатися рефінансуванням НБУ, рекапіталізацією за участі акціонерів чи інвесторів, різноманітними методами управління балансом, особливо витратними статтями тощо.

За неефективності ситуативних заходів із рефінансування можливим методом стабілізації є **реорганізація**. Реорганізація банку відбувається за рішенням його власників та здійснюється за умови надання попереднього дозволу НБУ.

Реорганізація може здійснюватися шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення або перетворення.

Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передавання належних їм майна, коштів, прав та обов'язків до банку- правонаступника.

Приєднання – це припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належних йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку.

Поділ передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передавання належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до банків, які створюються унаслідок реорганізації цього банку.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передавання певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до банку, який створюється унаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає, переважно, зміну організаційно-правової форми.

6. Банківські операції, послуги та продукти як невід'ємна складова діяльності банку

Операція банку - дія або подія, внаслідок якої відбуваються зміни у фінансовому стані банку та яка відображається за балансовими або позабалансовими рахунками банку.

I. За економічною суттю розрізняють (рис. 3):

базові операції, які витікають із визначення банку, до яких належать:

- депозитні операції (приймання вкладів від юридичних і фізичних осіб);
- розрахункові операції (відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них);

Для здійснення *розрахунково-касового обслуговування* клієнтів банкам не потрібні додаткові резерви, оскільки необхідні кошти мають бути у клієнтів, за дорученням яких банки здійснюють платежі чи касові операції.

За своїм характером ці операції є послугами, і за них банки стягують плату з клієнтів у вигляді комісійної винагороди, а не процента. Одержання таких доходів обходиться банкам відносно дешево і без значних ризиків. Тому зростання обсягів розрахунково-касових операцій є вигідним способом збільшення доходів і підвищення рентабельності банківської діяльності. До таких послуг відносяться: відкриття клієнту розрахункового (поточного) рахунку, видача довідки про відкриття рахунку в банку тощо.

- кредитні та інвестиційні (розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик).

інші операції: операції з валютними цінностями; емісійні операції; операції з цінними паперами; надання гарантій і поручительств; факторинг; лізинг; послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів.

II. За функціональним призначенням:

- **операції з розміщення наявних ресурсів:** коротко- і довгострокове кредитування діяльності підприємств й організацій, надання споживчих кредитів

населенню, лізинг, факторинг тощо; інвестиційні - формування портфеля цінних паперів, прямі інвестиції; депозитні операції (розміщення коштів на рахунках в інших банках;

Рис. 3. Класифікація видів банківських операцій

- операції з формування ресурсної бази для подальшого їх розміщення: залучення коштів юридичних та фізичних осіб на депозити; емісійні операції із випуску цінних паперів власного боргу (акцій, облігацій, векселів); міжбанківське кредитування (отримання кредитів від інших банків);

- комісійно-посередницькі операції – дії банку за дорученням і на користь клієнта клієнтів за певну плату (комісію або процент).

III. Залежно від відображення в балансі операції поділяються на пасивні, активні та позабалансові.

Пасивні операції – це операції з мобілізації ресурсів. За рахунок пасивних операцій формуються ресурси банку. Пасивні операції включають: залучення коштів юридичних осіб та вкладів населення; отримання кредитів від комерційних банків та НБУ; випуск банківських облігацій, векселів. Результати пасивних операцій відображаються в пасиві балансу банку.

Активні операції – це операції з розміщення банком мобілізованих коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів юридичним та фізичним особам, вкладення в цінні папери, формування резервів, формування інших активів (придбання приміщень, обладнання тощо). Результати активних операцій відображаються в активі балансу банку.

Активні операції тісно пов'язані з пасивними. За результатами активних операцій банк отримує дохід у вигляді відсотків, а за залучення та запозичення коштів сам сплачує відсотки власникам коштів.

Позабалансові операції - операції, що не відображають руху коштів, а тому до

певного часу, тобто поки не відобразяться в доходах чи видатках банку, в балансі не відображаються.

Банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги, а також здійснювати іншу діяльність як у національній, так і в іноземній валюті. Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Банк може мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше 25 % власного капіталу банку.

Банківська послуга являє собою форму задоволення потреб (у кредиті, розрахунково-касовому обслуговуванні) споживачів - клієнтів банку.

Наприклад, депозитні послуги включають обслуговування депозитної угоди, нарахування відсотків та їх зарахування на рахунки; до кредитних послуг відноситься визначення кредитоспроможності позичальника, оформлення кредитного договору та договору застави, встановлення графіку погашення кредиту тощо.

Послугам властиві деякі особливості, зокрема:

- видів банківських послуг значно більше, ніж видів банківських операцій;
- свою діяльність щодо надання послуг банк здійснює в процесі проведення операцій;
- для надання послуг банкам не потрібні додаткові ресурси;
- доходи від надання послуг банки одержують у вигляді комісії;
- правовим оформленням операцій та послуг є договір.

Банк має право надавати банківські та інші фінансові послуги (крім страхування). Банк має право здійснювати банківську діяльність на підставі банківської ліцензії шляхом надання банківських послуг. Банк здійснює професійну діяльність на ринках капіталу на підставі ліцензії, що видається Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

До **банківських послуг** належать:

- 1) залучення коштів та банківських металів, що підлягають поверненню, від необмеженого кола осіб;
- 2) відкриття та ведення поточних (розрахункових, кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах, та рахунків умовного зберігання (ескроу);
- 3) надання коштів та банківських металів у кредит за рахунок залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від власного імені, на власних умовах та на власний ризик.

Банк має право надавати також такі **фінансові послуги**:

- 1) фінансовий лізинг;
- 2) факторинг;
- 3) надання гарантій;
- 4) торгівля валютними цінностями;
- 5) фінансові послуги, що надаються в межах професійної діяльності на ринках капіталу,
- 6) фінансові платіжні послуги.

Банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність

щодо:

4) зберігання цінностей або надання в оренду індивідуального банківського сейфа;

5) здійснення операцій з готівкою, інкасації коштів та перевезення валютних цінностей;

7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг;

Послуги можна класифікувати за різними критеріями:

- відповідно до специфіки діяльності:

традиційні послуги – ті, що обслуговують базові операції банків: це послуги кредитного, депозитного, розрахункового, касового характеру;

нетрадиційні послуги – ті, що обслуговують операції, не пов'язані з переміщенням ресурсів, або обслуговують інші операції банків: посередницькі, трастові, гарантійні, консультаційні, депозитарні тощо.

Результатом діяльності банку є створення **банківського продукту**. Банківський продукт на відміну від банківської послуги має відчутну форму. До банківських продуктів відносяться пластикові, розрахункові та кредитні картки, банківські рахунки тощо.

ТЕМА 5. ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

1. Види та класифікація банківських ресурсів.
2. Склад, структура та джерела формування регулятивного капіталу банку.
3. Нормативи капіталу.
4. Значення регулятивного капіталу банку та його функції.
5. Залучений і запозичений капітал банку: суть, значення та відмінності.
6. Депозити як основне джерело формування залученого капіталу банку
7. Депозитна політика банку та методи нарахування відсотків.
8. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, його статус, функції та завдання.
9. Суть, значення та характеристика запозичених банківських ресурсів

1. Види та класифікація банківських ресурсів

Збалансована за складом та структурою ресурсна база банків є важливою передумовою їх прибутковості, підтримки достатньої ліквідності та довіри з боку всіх учасників ринку.

Під **фінансовими ресурсами банку**, як правило, розуміють сукупність власних, залучених і позичених коштів, що перебувають в розпорядженні банку та використовуються ним для здійснення активних операцій з метою отримання прибутку та (або) зростання його ринкової вартості.

Термін «**капітал банку**» («**власний капітал**») найчастіше застосовують, коли мова йде про власні кошти банку (кошти власників та засновників), що є найменшою за обсягом складовою банківських ресурсів.

Згідно з принципами бухгалтерського обліку та вимогами НБУ щодо публікації фінансової звітності, **ресурси банківських установ поділяються на зобов'язання і капітал**. Таким чином, капітал банку – це лише складова його фінансових ресурсів (пасивів), до яких ще належать зобов'язання банку перед клієнтами та кредиторами.

Оскільки частка регулятивного капіталу банку невелика, більша частина його фінансових ресурсів формується за рахунок зобов'язань.

Банківські фінансові ресурси класифікують за джерелами утворення:

1) **регулятивний капітал** (10-15 % від загального обсягу ресурсів банку) – використовуються для страхування інтересів вкладників та кредиторів, покриття поточних збитків, забезпечення оперативної діяльності банку:

- статутний, резервний та інші фонди;
- резерви на покриття різноманітних ризиків;
- нерозподілений прибуток поточного і минулого років;

2) залучені;

3) запозичені.

Рис. 1. Структура фінансових ресурсів банку

Зобов'язання банку – це заборгованість банку, яка виникла внаслідок минулих подій та основне джерело формування ресурсів банку, які спрямовують на проведення активних операцій. До їх складу входить залучений та запозичений (позиковий) капітал. На відміну від регулятивного капіталу, вони мають кінцевий термін знаходження у розпорядженні банку і підлягають поверненню на певних умовах.

2. Склад, структура та джерела формування регулятивного капіталу банку

Регулятивний капітал є одним з найважливіших показників діяльності банків, основним призначенням якого є покриття негативних наслідків різноманітних ризиків, які банки беруть на себе в процесі своєї діяльності, забезпечення захисту вкладів, фінансової стійкості й стабільної діяльності банків.

Власний капітал банку (регулятивний капітал, капітал банку) – це грошові

кошти, внесені акціонерами банку, а також кошти, утворені у процесі подальшої діяльності банку.

З 5 серпня 2024 року введено в дію оновлені вимоги Закону України «Про банки і банківську діяльність», згідно з якими банки перейшли на трирівневу структуру капіталу та нові нормативи його достатності. Відповідно до цих змін:

- капітал поділяється на три складові замість двох: основний капітал першого рівня, додатковий капітал першого рівня та капітал другого рівня;

- найякісніша складова капіталу – основний капітал першого рівня, який є найближчим відповідником основного капіталу за попередньою структурою, поповнилася з огляду на можливість урахувати в цій новій складовій капіталу прибутки минулих років та поточного року (за винятком тих, які банк планує розподілити через дивіденди, коли це буде можливо). Досі прибутки банків переважно враховувалися до додаткового капіталу за попередньою структурою.

Отже, сьогодні **регулятивний капітал банку** – сукупність капіталу 1-го рівня та капіталу 2-го рівня. Банк розробляє та затверджує внутрішньобанківське положення щодо визначення розміру регулятивного капіталу.

Банк визначає розмір капіталу 1 рівня (далі - K1) як суму таких величин:

- 1) розміру основного капіталу 1 рівня (далі - ОК1);
- 2) розміру додаткового капіталу 1 рівня (далі - ДК1).

Банк уключає до складових **ОК1**:

- 1) власні інструменти ОК1, якими є прості акції/паї в зареєстрованому статутному капіталі банку (фактично сплачений зареєстрований статутний капітал);
- 2) емісійні різниці (емісійний дохід), отримані за власними інструментами ОК1;
- 3) прибуток (нерозподілені прибутки минулих років + прибуток звітного року + прибуток за проміжний звітний період + фінансову допомогу);
- 4) резервний та інші фонди, які формуються за рахунок чистого прибутку банку, окремо розкриваються в оприлюдненій фінансовій звітності банку та призначені для покриття збитків банку.

Банк уключає до вирахувань з ОК1: непокриті збитки минулих років, збиток звітного року, збиток від операцій з акціонерами, збиток поточного року, вкладення в інструменти ОК1 установ фінансового сектору, величину непокритого кредитного ризику.

Банк уключає до складових ДК1 власні інструменти ДК1, до яких належать інструмент з умовами списання / конверсії, за умови отримання дозволу Національного банку.

Банк уключає до складових K2:

- 1) власні інструменти K2, якими є:
 - привілейовані акції в зареєстрованому статутному капіталі банку;
 - субординований борг за умови отримання дозволу Національного банку на його включення до K2;
- 2) емісійні різниці (емісійний дохід), отримані за власним інструментом K2 у формі привілейованих акцій банку;

Субординований борг – це звичайні, не забезпечені банком боргові капітальні інструменти, які відповідно до договору не можуть бути взяті з банку раніше п'яти років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення

претензій усіх інших кредиторів. Сума субординованого боргу, уключеного до капіталу, щорічно зменшується на 20 % її первинного розміру протягом п'яти останніх років дії договору.

3. Нормативи капіталу

Величину капіталу банківських установ регулює НБУ через установлення мінімальних вимог до розмірів та адекватності капіталу відповідно до вимог Базельської конвенції. **Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні** визначає **економічні нормативи діяльності** для всіх банків, найважливішими з яких є **нормативи капіталу (група 1)**:

Банк зобов'язаний на постійній основі підтримувати рівень капіталу, достатній для одночасного дотримання **нормативів капіталу**:

- **мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1)** – що вказує на розмір регулятивного капіталу банку, який має перевищувати мінімально встановлений розмір (200 млн грн);
- **достатності регулятивного капіталу (НРК);**
- **достатності капіталу 1 рівня (НК1);**
- **достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1);**

Норматив достатності регулятивного капіталу (НРК) визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сукупної експозиції під ризиком (сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику + мінімальний розмір операційного ризику + мінімальний розмір ринкового ризику + непокритий кредитний ризик).

Банки з метою визначення реального розміру регулятивного капіталу з урахуванням ризиків у своїй діяльності зобов'язані постійно оцінювати якість активних банківських операцій (здійснювати їх класифікацію), а також визначати розмір кредитного ризику відповідно до Положення № 351. Для розрахунку достатності регулятивного капіталу банку його активи поділяються на групи за ступенем ризику та підсумовуються з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження.

За активними банківськими операціями формуються резерви, щоб покрити очікувані кредитні збитки. Банк під час розрахунку регулятивного капіталу зменшує на величину непокритого кредитного ризику прибуток банку.

Норматив достатності капіталу 1 рівня (НК1) визначається як відношення розміру капіталу 1 рівня до сукупної експозиції під ризиком.

Мінімальне значення нормативу достатності капіталу 1 рівня (НК1) становить 7,5 % від сукупної експозиції під ризиком.

Банк розраховує **норматив достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1)** як відношення розміру основного капіталу 1 рівня до сукупної експозиції під ризиком.

Мінімальне значення нормативу достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1) становить 5,625 % від сукупної експозиції під ризиком.

Національний банк запровадив низку перехідних положень, які передбачають застосування поетапного графіка досягнення мінімального значення нормативу достатності регулятивного капіталу (**НРК**), а саме:

- з 05 серпня 2024 року до 31 грудня 2024 року – у розмірі не менше ніж 8,5%;
- з 01 січня 2025 року до 30 червня 2025 року – не менше ніж 9,25%;
- з 01 липня 2025 року – не менше ніж 10%;

Банку забороняється виплачувати дивіденди чи розподіляти капітал банку в будь-якій формі, якщо така виплата чи розподіл призведе до порушення нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу.

Буфери капіталу

З метою підвищення стійкості банків у період фінансової та економічної нестабільності, створення ними запасу капіталу для підвищення спроможності протистояти ризикам НБУ встановлює вимоги щодо формування банками буферів капіталу, а саме: буфера консервації, контрциклічного буфера та буфера системного ризику (3 буфери об'єднують терміном «комбінований буфер капіталу»). Для системно важливих банків НБУ також встановлює вимоги щодо формування буфера системної важливості.

Банк формує буфери капіталу за рахунок основного капіталу 1 рівня.

Банк формує **буфер запасу (консервації) капіталу** в розмірі 2,5 % від від сукупної експозиції під ризиком. Рішення про дату початку формування банками буфера запасу (консервації) капіталу та графік поетапного досягнення встановленого розміру приймається Правлінням НБУ. Таке рішення завчасно розміщується на сторінці офіційного Інтернет-представництва НБУ.

Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику в розмірі 0-2,5 %. Розмір контрциклічного буфера капіталу встановлюється за рішенням Правління НБУ в разі значної кредитної активності банків із урахуванням ризиків, пов'язаних із надмірним зростанням кредитування. Зазначена інформація завчасно розміщується на сторінці Офіційного інтернет-представництва НБУ та має містити відомості, зокрема щодо розміру буфера, дати запровадження буфера в установленому розмірі.

НБУ встановлює вимоги до формування банками **буфера системного ризику** в разі виявлення ознак, які свідчать про підвищення системних ризиків (за винятком ризиків, урахованих для встановлення контрциклічного буфера капіталу). НБУ встановлює розмір буфера системного ризику в межах 0-3% від сукупної експозиції під ризиком і доводить зміст прийнятого рішення до відома банків не пізніше ніж за шість місяців до дати запровадження буфера.

5. Значення регулятивного капіталу банку та його функції

Достатність капіталу банку – це спроможність капіталу банку в повному обсязі та ефективно реалізувати притаманні йому функції, забезпечувати банку фінансову стабільність, прибуткову діяльність, надійність, довіру з боку інвесторів, кредиторів і вкладників протягом усього періоду свого функціонування.

Капітал можна вважати достатнім, якщо він:

- покриває усі витрати, передбачені планом розвитку банку і має певний запас, який дає змогу керівництву банку покривати також усі незаплановані витрати;
- забезпечує можливість впроваджувати нові банківські продукти і програми, здійснювати закупівлі необхідного обладнання;
- сприяє формуванню і підтримці довіри клієнтів до банку і переконанню

кредиторів у його фінансовій силі;

→ його розмір збалансований з обсягами запланованих активних операцій банку.

У сучасних економічних дослідженнях теорії банківського капіталу виділяються наступні функції регулятивного капіталу.

Захисна функція – гарантування вкладів у разі ліквідації чи банкрутства банку. Власний капітал слугує насамперед для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності. Захисна функція є основною протягом всього періоду функціонування банку.

Регуляторна функція – шляхом фіксації величини власного капіталу або його окремих складових наглядові органи впливають на банківську діяльність та обмежують рівень банківських ризиків. Так, для визначення обов'язкових пруденційних нормативів регулювання діяльності банків, установлених НБУ, показники власного капіталу банку використовуються в більшості із обов'язкових нормативів (крім нормативів ліквідності). Тобто величина капіталу банку суттєво впливає на обсяги та напрями проведення банківських операцій.

Індикативна функція – підтримання довіри до банку з боку вкладників та кредиторів.

Фінансова функція полягає в фінансовому (ресурсному) забезпеченні інвестиційних потреб банку та обслуговування його операційної діяльності.

Оперативна функція – створення та функціонування банку на початковому етапі. Ця функція відчутна на перших кроках діяльності банку, коли за рахунок власного капіталу формується його інфраструктура і розгортається діяльність (фінансується придбання комп'ютерної та оргтехніки, будівництво (оренда) офісів тощо).

Ефективність діяльності банківської системи значною мірою залежить від рівня її капіталізації (збільшення обсягу капіталу банків та його вартості на фінансовому ринку).

Капіталізація банку – комплекс дій, спрямованих на реальне збільшення обсягу капіталу банку шляхом реінвестування отриманого прибутку, залучення грошових коштів, а також за рахунок концентрації та консолідації.

Концентрація капіталу – збільшення обсягу банківського капіталу шляхом об'єднання капіталів різних власників. Консолідація капіталу – злиття, об'єднання фінансових ресурсів декількох банків.

5. Залучений і запозичений капітал банку: суть, значення та відмінності

Основна частина ресурсів банку формується за рахунок залучення коштів клієнтів на депозитні рахунки. **Залучений капітал** – це грошові кошти юридичних і фізичних осіб, залучені банком в якості депозитів, залишків на розрахункових рахунках, пластикових картках, кредиторська заборгованість тощо. Від обсягу та структури залучених коштів банківською установою залежить можливість здійснення активних операцій.

На процес формування депозитного портфеля впливають різноманітні чинники, які можна об'єднати в декілька груп, які:

- 1) охоплюють державну політику;

2) пов'язані з динамікою основних економічних показників, рівня інфляції, процентних ставок, безробіття тощо;

3) стосуються розвитку банківської системи та системи кредитно-фінансових інститутів;

4) стосуються довіри до банків та інших кредитно-фінансових інститутів, ступеня поінформованості населення про їхню діяльність.

В умовах, коли залучених коштів недостатньо, банк здійснює запозичення ресурсів на ринку, формуючи запозичений капітал.

Запозичений капітал – це грошові кошти, запозичені на міжбанківському ринку, у НБУ, або через продаж власних боргових зобов'язань (облігацій).

Таблиця 1

Основні відмінності між залученим та запозиченим капіталом

Характерна відмінність	Залучений капітал	Запозичений капітал
Ініціатива запозичення	Від клієнтів, позиція банку пасивна	Від банку, який займає активну позицію
Плата за користування коштами	Більшою мірою визначає банк	Визначає кредитор
Строк, на який надаються ресурси та їх обсяг	Визначає вкладник з огляду на власні інтереси та потреби	Визначає банк-позичальник
Потреби, на які будуть використані кошти	Для здійснення активних операцій	Для підтримки ліквідності (у більшості випадків)
Необхідність додаткових витрат	Маркетингові витрати	Не потребує

Особливістю запозичених коштів є те, що ініціатором їх формування виступає банк, тоді як при створенні депозитної бази ініціатива належить клієнтам. Коли йдеться про запозичення, банк самостійно визначає, скільки і на який період йому потрібно коштів, а у процесі залучення вкладів їх сума та строки визначаються клієнтами з огляду на власні потреби.

Як залучення, так і запозичення коштів, мають певні недоліки та переваги, основні з яких наведено в табл. 2.

Структура фінансових ресурсів для кожного комерційного банку є індивідуальною і такою, що динамічно розвивається. Вона не є сталою за якісним складом і змінюється протягом року залежно від багатьох факторів, зокрема від ступеня спеціалізації банку, особливості його діяльності, якості активів, стану ринку кредитних ресурсів, використання прибутку, політики банку.

В сучасних умовах виникають певні проблеми нарощування фінансових ресурсів банків, серед яких:

- порівняно високі й складно прогнозовані темпи інфляції, які значно знижують реальну вартість вкладених грошових коштів;

- неготовність переважної більшості населення здійснювати довгострокові вкладення через війну, високі витрати на поточне споживання та відсутність тривалих періодів стабільного економічного зростання;

Переваги і недоліки інструментів формування залученого і запозиченого (позикового) капіталу банку

Інструмент формування	Переваги	Недоліки
Депозити (вклади)	- можливість залучення значного обсягу ресурсів від широкого кола клієнтів	- значні маркетингові зусилля. - загроза можливості масового дострокового повернення вкладів, - частина коштів (резерв) повинна зберігатись в НБУ, - банк зобов'язаний здійснювати платежі до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, - складність оперативного залучення коштів.
Цінні папери власного боргу	- тривалість погашення, - не передбачає контролю над управлінням банку власниками облігацій порівняно із власниками акцій, - можливість конвертації, якщо таке передбачено умовами емісії	- банк повинен мати високий кредитний рейтинг, - складність контролю дрібних боргових зобов'язань з невеликими термінами обігу, що можуть нагромаджуватись швидко, - залежність від стану фондового ринку, механізму розрахунків, економічних умов тощо.
Міжбанківські кредити	- оперативне залучення коштів, - інструмент регулювання ліквідності та платоспроможності банку.	- банки-кредитори можуть суттєво впливати на банки-позичальники, - висока вартість залучення коштів.

- недостатня поінформованість населення щодо альтернативних сфер та способів розміщення вільних грошових коштів;
- недостатня ліквідність фондового ринку з обмеженим вибором фінансових інструментів для вкладення залучених коштів та низькими обсягами торгів;
- розвиток і організація фондового ринку не створюють загальних засад для його привабливості як сфери вкладення й залучення капіталу.

При формуванні фінансових ресурсів слід враховувати наступне: чим вища частка зобов'язань перед клієнтами банку на довгостроковій основі, тим вища стабільна частина ресурсів комерційного банку. Це позитивно впливає на його ліквідність і зменшує залежність від міжбанківських позик. Проте строкові депозити є дорожчими, що негативно впливає на рентабельність та прибутковість роботи банку.

6. Депозити як основне джерело формування залученого капіталу банку

Депозит є основним джерелом грошових ресурсів банку, за рахунок якого надаються позики клієнтам.

В Україні до переходу на Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку

існувало розмежування між депозитами та вкладами. В теперішній час вклад та депозит ототожнено.

Згідно із ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» **вклад** визначено як кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на встановлений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Відповідно до ЗУ «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» **вклад** - кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, які залучені банком від вкладника (або які надійшли для вкладника) на умовах договору банківського рахунку, банківського вкладу (депозиту) (крім коштів, залучених від видачі ощадного сертифіката банку), включаючи нараховані відсотки на такі кошти. Кошти, залучені банком від видачі (випуску) ощадного сертифіката банку або депозитного сертифіката банку, не є вкладом.

Відповідно до «Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій та операцій з ощадними сертифікатами банку» **вкладна (депозитна) операція** – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладника або для вкладника на вкладний (депозитний) рахунок в банку на договірних засадах, включаючи видачу йому ощадного сертифіката.

Депозитним може бути будь-який відкритий клієнту у банку рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти (і розрахунковий, і депозитний). Залежно від цілей вкладення грошей вкладники можуть обирати різні види депозитів (рис. 2).

В залежності від терміну залучення коштів депозити поділяються на депозити до запитання (на вимогу) та строкові.

Депозити (кошти) на вимогу – це кошти, що залучені банком без визначеного строку погашення та поповнюються і використовуються власниками залежно від потреби в цих коштах. Депозити на вимогу не є стабільними (прогнозованими), що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій, тому власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент.

Строкові депозити – кошти, розміщені у банку на певний термін.

За валютою вкладу:

- національній валюті;
- в іноземній валюті (євро, долар);
- мультивалютні (з можливістю конвертації вкладу в іншу валюту).

За методом нарахування відсотків:

- з фіксованою процентною ставкою;
- з плаваючою процентною ставкою;
- за якими нараховуються «прості» відсотки;
- за якими нараховуються «складні» відсотки.

Рис. 2. Класифікація депозитів

Строкові депозити відкриваються усім клієнтам банку: суб'єктам господарської діяльності, центральним і місцевим органам влади, бюджетним установам, банкам і приватним особам.

Вилучення строкових депозитів та вкладів відбувається після закінчення терміну дії угоди переказуванням грошей на вказаний власником рахунок або видачею готівки з каси банку. Вони можуть бути повернені власнику і достроково після попереднього повідомлення банку (строкові депозити з можливістю дострокового розірвання). В цьому випадку банк перераховує відсотки за мінімальною ставкою (найчастіше 0,01 %) і клієнт втрачає нараховані за попередні місяці відсотки. Строкові депозити без можливості розірвання достроково розірвати не можна.

Депозити за своїм економічним значенням можуть бути як пасивними, так і активними. **Активні депозити** – розміщення банківських коштів на вклади в інші банки. **Пасивні депозити** – це кошти, залучені банком.

Крім депозитів джерелом залучення коштів виступають і **ощадні сертифікати та депозитні сертифікати**, які запроваджено з 1 липня 2021 р. (раніше в Україні в обігу перебували ощадні (депозитні) сертифікати – іменні або на пред'явника).

Ощадний сертифікат – це цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного в банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання після спливу встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав. Такі сертифікати можуть бути виключно ордерними та існують виключно у паперовій формі. Вони можуть продаватися іншим особам.

Депозитний сертифікат – це емісійний цінний папір, який підтверджує суму вимоги до банку, що дорівнює номінальній вартості відповідного сертифіката, і права власника сертифіката на одержання після спливу встановленого строку номінальної вартості сертифіката та відсоткового доходу у банку, який здійснив його емісію. Депозитні сертифікати банків є іменними цінними паперами та можуть існувати виключно в електронній формі.

Депозитний сертифікат банку може бути відсотковим або дисконтним.

Відсотковий депозитний сертифікат банку - це депозитний сертифікат банку, за яким передбачається виплата відсоткового доходу його власнику.

Дисконтний депозитний сертифікат банку - це депозитний сертифікат банку, що придбавається першим власником за ціною, нижчою за його номінальну вартість. Різниця між ціною придбання та номінальною вартістю депозитного сертифіката банку, яка виплачується його власнику під час погашення, становить дохід (дисконт) за дисконтним депозитним сертифікатом банку.

Залучені до **депозитного портфелю банку** (сукупності коштів на депозитних рахунках клієнтів, залучених банком на договірній основі) тимчасово вільні грошові кошти можуть використовуватися у різних напрямках: інвестування, кредитування юридичних і фізичних осіб, розміщення коштів в інвестиційні фонди або на депозитних рахунках в інших банках.

7. Депозитна політика банку та методи нарахування відсотків

Процентна ставка за депозитом – це ставка, яку банк виплачує власнику депозиту. Її ще називають депозитною ставкою. Розмір цієї ставки визначається депозитним договором і залежить від багатьох чинників, зокрема, від терміну депозиту (строковий, на вимогу), виду валюти, суми депозиту, власника коштів (фізична особа, суб'єкт господарювання), а також від порядку виплати доходу.

Розмір депозитного проценту встановлює комерційний банк самостійно. На рівень депозитної ставки впливає багато чинників, серед яких:

- фінансово-економічна ситуація в країні – попит та пропозиція на ресурси, рівень інфляції та інфляційних очікувань, вартість залучення коштів на грошовому ринку тощо;

- попит на кредитні ресурси, можливість подальшого раціонального розміщення ресурсів;

- оподаткування доходів;

- рівень конкуренції;

- терміни залучення коштів. Чим довше термін залучення, тим зазвичай ставка вища, і навпаки – чим коротший термін залучення коштів, – тим ставка нижча.

За користування залученими коштами комерційні банки сплачують вкладникам відсотковий дохід, який може виплачуватись авансом, періодично (щомісяця, за підсумками року) та після закінчення терміну дії депозиту.

Відсотки підлягають нарахуванню щомісяця. При нарахуванні відсотків береться до розрахунку фактична кількість днів, яку депозит був на рахунку. День відкриття і день закриття депозиту при підрахунку відсотків не враховуються.

Комерційні банки можуть здійснювати нарахування процентів вкладникам за простими і складними відсотками.

Прості відсотки обчислюються за формулою:

$$V = P * k * n / T * 100,$$

де: V – сума відсотків за період у n днів;

P – сума депозиту;

k – річна відсоткова ставка;

n – кількість днів розрахункового періоду;

T – максимальна кількість днів у році за умовами договору.

Капіталізація заощаджень – це щоквартальне чи щомісячне збільшення депозиту за рахунок додавання на рахунок відсотків за вкладом. При нарахуванні складних процентів (процентів, що капіталізуються) сума процентів, нарахованих після першого періоду нарахування, що є частиною загального строку зберігання вкладу, не виплачується, а додається до базової суми вкладу. В наступний період нарахування проценти будуть нараховуватись, виходячи з суми базового вкладу, збільшеного на суму процентів, нарахованих за попередній період і так далі за кожний наступний період нарахування.

Капіталізовані депозити виявляються в результаті для вкладника більш вигідними, ніж депозити з фіксованими ставками.

У випадку розміщення вкладів з капіталізацією відсотків (**складні відсотки**) на

роки кінцева сума депозиту визначається формулою

$$P_n = P \left(1 + \frac{r}{100\%} \right)^n$$

Тут P – початковий внесок, r – відсоткова ставка, n – кількість років.

При капіталізації відсотків щомісячно застосовують наступну формулу для

обчислень $P_s = P \left(1 + \frac{r}{12 \cdot 100\%} \right)^s$ де s – кількість місяців існування угоди.

Майже всі банки сьогодні пропонують щомісячну капіталізацію відсотків.

8. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, його статус, функції та завдання

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) - установа, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

ФГВФО створений з метою захисту прав і законних інтересів вкладників банків та зміцнення довіри до банківської системи України. Фонд є економічно самостійною установою, що не має на меті отримання прибутку. Учасниками Фонду є всі банки. Участь банків у Фонді є обов'язковою. Банк стає учасником Фонду в день отримання ним банківської ліцензії. Фонд виключає банк з числа учасників Фонду у разі прийняття НБУ рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Функції ФГВФО:

- 1) веде реєстр учасників Фонду;
- 2) акумулює внески учасників, здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- 3) інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України та облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України;
- 4) здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладами;
- 5) бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією НБУ;
- 6) застосовує до банків та їх керівників відповідно фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи;
- 7) здійснює заходи щодо проведення процедури виведення

неплатоспроможного банку з ринку, у тому числі шляхом виконання плану врегулювання, здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку;

8) здійснює перевірки банків;

9) здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам;

Фінансові ресурси Фонду формуються, у тому числі, за рахунок:

- початкових зборів з учасників Фонду (1 % від статутного капіталу);

- регулярних зборів з учасників Фонду;

- спеціального збору до Фонду;

- доходів, одержаних від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;

- кошти, залучені шляхом розміщення облігацій та/або видачі векселів Фонду;

- кредитів, залучених від Національного банку України тощо.

Учасник Фонду зобов'язаний станом на останній робочий день кожного кварталу здійснювати нарахування регулярного збору до Фонду. Розмір базової річної ставки збору становить 0,5 % бази нарахування в національній валюті та 0,8 % бази нарахування в іноземній валюті.

До війни з РФ, сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами становила 200 тисяч гривень в одному банку, включаючи відсотки. З 1 квітня 2022 р. вступила в норма дія закону про повне гарантування державою вкладів фізичних осіб на період воєнного стану та три місяці після його завершення. Також після 3 місяців з моменту завершення воєнного стану максимальна сума відшкодування за вкладами становитиме 600 тис. грн. Крім того, до загальної системи гарантування вкладів внесено державний Ощадбанк, який до квітня 2022 р. єдиний мав 100 % гарантію вкладів.

Вклади в іноземній валюті гарантуються Фондом і відшкодовуються у гривні після перерахування суми вкладу за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим НБУ на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку та здійснення тимчасової адміністрації

Фонд не відшкодовує кошти, зокрема:

- передані банку в довірче управління;

- за вкладом на суму до 10 гривень;

- розміщені на вклад власником істотної участі банку;

- за вкладами у банку, за якими вкладники на індивідуальній основі отримують від банку проценти за договорами, укладеними на умовах, що не є поточними ринковими умовами, або мають інші фінансові привілеї від банку;

- розміщені на вклад у банку особою, до якої застосовано санкції іноземними державами;

- за вкладами у філіях іноземних банків.

Фонд здійснює виплату гарантованих сум відшкодування через банки-агенти.

9. Суть, значення та характеристика запозичених банківських ресурсів

Запозичений капітал банку – це кошти, які банк або отримує на міжбанківському кредитному ринку (в тому числі від НБУ), або одержує шляхом продажу власних боргових зобов'язань (векселів, облігацій).

Джерелом позиченого капіталу є:

1. міжбанківські кредити;
2. кредити НБУ (операції з рефінансування банків та операції з борговими цінними паперами, процентний своп; стабілізаційні кредити для підтримки фінансового оздоровлення);
3. емісія цінних паперів власного боргу (емісія облігацій, векселів);
4. позики на міжнародних фінансових ринках (емісія єврооблігацій, синдіковані кредити).

1. Одним із джерел поповнення ресурсів банку є **міжбанківський кредит**. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, у яких є надлишок ресурсів. Банкам більш вигідно розміщувати кредитні ресурси в інших банках порівняно з кредитуванням суб'єктів господарської діяльності, оскільки перші вирізняються, як правило, більш високою надійністю.

Такі кредити відносяться до дорогих за вартістю ресурсів і, як правило, призначені для виконання вимог резервування, або задоволення потреб клієнтів у коштах, або забезпечення ліквідності балансу.

Переваги міжбанківського кредиту порівняно з депозитом:

- 1) оперативність;
- 2) не потребує резервування в НБУ, оскільки не є вкладом;
- 3) не потребує витрат на маркетинг та інфраструктуру.

Традиційним фінансовим інструментом міжбанківського ринку є короткострокові кредити (так звані «короткі гроші») строком від одного дня (овернайт) до одного місяця. Відсоткові ставки по них залежать від попиту та пропозиції на ринку. Якщо є нестача ліквідності – ставки зростають, якщо надлишок – падають.

2. Кредити НБУ – операції з рефінансування банків та операції з борговими цінними паперами.

Рефінансування – операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку. НБУ здійснює операції з рефінансування банків шляхом надання банкам:

- кредитів овернайт (надається банку НБУ за оголошеною процентною ставкою на термін до наступного робочого дня і є інструментом постійного доступу, спрямованим на підтримання ліквідності банку);

- кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів із підтримання ліквідності банків строком до 14 днів та строком до 90 днів (короткострокові кредити рефінансування, що надаються банку шляхом проведення кількісного або процентного тендера з підтримання ліквідності банків);

До жовтня 2021 р. НБУ надавав банкам довгострокові нецільові кредити рефінансування строком від одного до п'яти років. Комерційні банки за 2020-2021 рр. отримали від НБУ майже 90 млрд грн 3–5-річних кредитів рефінансування під 6–8 % річних та вклали 70 % цих коштів у ОВДП під 11-12 %, профінансувавши дефіцит держбюджету. Лише 30 % обсягу кредитів довгострокового рефінансування банки направили на кредитування реального сектору економіки. Більшість банків, що отримали рефінансування, проблем із ліквідністю не мали. Однак значний інфляційний тиск змусив НБУ із початку IV кварталу 2021 р. припинити проведення

операцій із довгострокового рефінансування.

Кредити рефінансування Національний банк надає банкам шляхом проведення кількісного або процентного тендера.

Кількісний тендер – тендер, на якому НБУ наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування. Розподіл кредитів під час проведення кількісного тендера здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до НБУ зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування, але не нижчу ніж облікова. Заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово знижуючи до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Операції з борговими цінними паперами Національний банк проводить з банками через операції прямого репо, які є нерегулярним стандартним інструментом, спрямованим на підтримку ліквідності банків у разі неочікуваних коливань ліквідності.

Операція прямого репо – це операція між НБУ та банком з купівлі НБУ цінних паперів з портфеля банку (перша частина операції репо) з одночасним зобов'язанням банку здійснити зворотну купівлю (викуп) цих цінних паперів (друга частина операції репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

НБУ проводить операції прямого репо з: державними облігаціями України, облігаціями підприємств, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України, облігаціями місцевих позик або облігаціями міжнародних фінансових організацій на підставі укладеного з банком генерального договору репо.

Національний банк здійснює операції прямого репо на визначений строк, але не більше ніж на 90 календарних днів.

Банки, які потребують підтримки своєї короткострокової ліквідності, можуть звертатися до НБУ щодо здійснення операцій прямого репо. У разі накопичення надлишкової ліквідності в банківській системі, зростання грошової маси значно вищими темпами, ніж передбачалося монетарною програмою, НБУ може продавати з власного портфеля державні цінні папери шляхом операцій зворотного репо на відповідний період за умови викупу цих самих державних цінних паперів надалі в установленний строк.

3. Емісія цінних паперів власного боргу (емісія облігацій, векселів). Ще одним важливим методом формування позикового капіталу є емісія банківськими установами власних боргових зобов'язань, зокрема банківських облігацій та векселів.

Перевагою облігацій у порівнянні з іншими джерелами позичених ресурсів є те, що вони випускаються на достатньо тривалий період, і строк їхнього погашення чітко визначений, що зручно для планування активних операцій банку. Недоліком емісії облігацій є те, що відповідно до чинного законодавства України, банківські

облігації можуть випускатися на суму, що не перевищує 25 % розміру статутного капіталу банку і тільки після повної оплати всіх випущених раніше акцій.

Слід зазначити, що банківські облігації в Україні не набули розвитку. Причинами такого становища є їх незабезпеченість, а також слабкість вторинного ринку цінних паперів. Слід зазначити, що витрати на отримання рейтингу, одержання дозволу на емісію, випуск облігацій, а також витрати на юридичні процедури є дуже значними для вітчизняних банків.

ТЕМА 6. АКТИВИ БАНКУ ТА АКТИВНІ ОПЕРАЦІЇ

1. Активи банку: сутність та класифікація.
2. Активні операції банку.
3. Сутність та види кредитних операцій.
4. Банківський кредит: суть, функції та принципи надання.
5. Класифікація банківських кредитів.

1. Активи банку: сутність та класифікація

Активи банку – це ресурси, контрольовані банком у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до збільшення економічної вигоди у майбутньому.

Активи банку включають: кошти в касі банку, кошти на кореспондентських рахунках, кошти в резервних фондах банку, надані кредити юридичним і фізичним особам, надані міжбанківські кредити, державні облігації, цінні папери, вкладення у факторингові та лізингові операції, кошти, вкладені у спільну господарську діяльність та ін.

Активи банку, як правило, поділяють за напрямками вкладення коштів:

- **готівка та прирівняні до неї кошти** – касова готівка та банківські метали;
- **кредити** – міжбанківські, споживчі (фізичним особам) та в господарську діяльність (юридичним особам);
- **інвестиційні активи** – державні облігації, інші цінні папери, вкладення у факторингові та лізингові операції.

Як свідчить світова банківська практика, готівка та прирівняні до неї високоліквідні активи становлять 5-10% загальної суми активів; інвестиції в цінні папери – 5-25%; кредитний портфель – 50-80% усіх активів. Частка основних засобів у загальній сумі активів незначна і становить 3-6%.

Кошти в касі банку (готівка) визначають наявність у банківській установі ліквідних активів для здійснення розрахункових операцій. Ці активи є першочерговим джерелом банку на випадок, якщо буде відбуватись вилучення депозитів, для покриття поточних зобов'язань, а також для покриття непередбачуваних зобов'язань. Банки повинні тримати мінімально допустиму суму готівкових коштів, так як їх запас не приносить доходу банку або забезпечує невеликий дохід.

Банківська діяльність безпосередньо базується на трьох «китах»: прибутку, ліквідності та ризику, у відповідності до яких класифікуються активи банку.

Активи відрізняються різним рівнем ліквідності, яка є одним з важливих факторів фінансової стійкості банків. У міжнародній банківській практиці під

ліквідністю розуміють здатність банку швидко і в повному обсязі задовольняти невідкладні потреби у грошових коштах.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку.

Ризик – це потенційна можливість недоотримання доходів або зменшення ринкової вартості капіталу банку внаслідок несприятливого впливу зовнішніх або внутрішніх факторів. Такі збитки можуть бути прямими (втрата доходів або капіталу) чи непрямими.

У цілому банківська сфера характеризується більш високим ступенем ризиковості порівняно з іншими видами діяльності. Ця особливість обумовлена специфікою тих функцій, які виконує кожний комерційний банк.

За рівнем прибутковості активи поділяються на:

- прибуткові активи – кредити банків (в тому числі видані іншим банкам або розміщені в інших банках), довгострокові (інвестиційні) цінні папери, цінні папери на продаж;
- умовно прибуткові активи – активи, які приносять низький дохід. До таких активів належать короткострокові державні цінні папери, кошти на кореспондентських рахунках, готівкові касові кошти;
- не прибуткові активи – основні засоби, матеріали, нематеріальні активи.

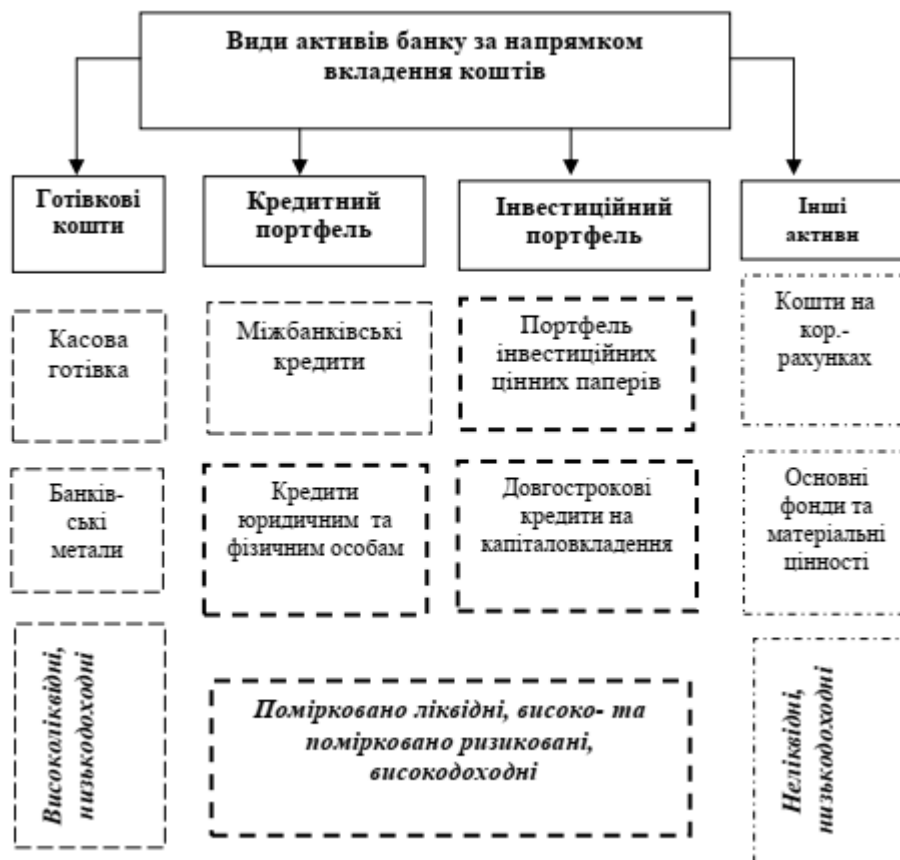

Рис. 1. Класифікація видів активів банку за напрямом вкладення, рівнем ліквідності, прибутковості та ризиковості

За рівнем ліквідності активи класифікуються на:

- високоліквідні активи (первинні резерви) – це кошти в касі, кошти на кореспондентському рахунку в НБУ;
- ліквідні активи (вторинні резерви) – активи, що приносять банку дохід (депозити в інших банківських установах, цінні папери у портфелі банку, надані кредити банком, вкладення в дочірні та асоційовані компанії);
- низьколіквідні активи – пролонгована та дебіторська заборгованість;
- неліквідні активи складаються з простроченої та сумнівної до повернення заборгованості за кредитами.

За ступенем ризику виокремлюють:

- високоризиковані активи (проблемні кредитні операції, вкладення в цінні папери низького котирування),
- ризиковані активи (стандартні кредити, ліквідні цінні папери),
- низькоризиковані активи (готівка, залишки на кореспондентському рахунку).

Показники доходності, ризикованості та ліквідності активів банку тісно взаємопов'язані та водночас протилежно спрямовані: з підвищенням рівня доходності того або іншого виду активу різко зростає його ризикованість і знижується ліквідність, при зниженні доходності – знижується ризик і підвищується ліквідність.

↑ ризик ↑ прибутковість ↓ ліквідність

Різні активи банку характеризуються різним рівнем **прибутку**, який вони приносять. При цьому, чим вищий рівень ліквідності активу, тим менш він прибутковий і ризикований.

Чим нижчий показник ліквідності, тим вищий показник ризикованості активів. Найбільший прибуток банкам приносять активи у формі довгострокових кредитів та інвестицій в цінні папери. Такі активи, як правило, відрізняються високим ступенем ризику

Дефіцит ліквідних коштів призводить до виникнення ризику втрати ліквідності, порушення нормативних вимог НБУ, штрафних санкцій і що найнебезпечніше для банку – до втрати депозитів. І навпаки, невинувато високий рівень ліквідності породжує дилему «ліквідність – прибутковість», адже найліквідніші активи не генерують доходів. Якщо фактична ліквідність значно перевищує необхідний рівень або встановлені нормативи, то діяльність банку негативно оцінюється акціонерами, адже не використані можливості щодо отримання прибутку.

За строками розміщення банківських ресурсів активи банківської установи поділяють: на поточні (активи до запитання, які повертаються за першою вимогою кредитора), строкові (кошти, розміщені банком на певний строк).

Крім того, активи банку класифікують і **за характером забезпечення**. Розрізняють позички забезпечені та незабезпечені (бланкові). До перших належать позички під заставу товарних запасів, рухомого майна, землі, нерухомості, цінних паперів, гарантії та поручительства тощо. Надання позичок без забезпечення пов'язано з підвищеними ризиками для банку.

2. Активні операції банку

Активні операції банку – це операції, спрямовані на розміщення та використання наявних у банку власних та залучених ресурсів з метою одержання прибутку при раціональному розподілі ризиків за окремими видами операцій та підтриманні необхідного рівня ліквідності. Іншими словами активні операції банку – це операції з розміщення мобілізованих банком ресурсів у депозити, кредити, інвестиції, основні засоби й товарно-матеріальні цінності, які здійснюються у межах наявних ресурсів.

Активні операції комерційного банку приносять найбільшу частину доходів банку і, відповідно, значно впливають на формування прибутку. Прибуткова діяльність – це умова подальшого функціонування банку, вона зв'язана з забезпеченням росту активів.

Відповідно до «Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» до активних операцій належать усі види кредитних операцій, операції з розміщення коштів на кореспондентських рахунках в інших банках, операції з придбання цінних паперів, дебіторська заборгованість, у тому числі за господарською діяльністю, інші активні банківські операції, включаючи нараховані за всіма цими операціями доходи.

Укрупнено види активних операцій та їх зміст наведено на рис. 2.

Рис. 2. Укрупнена класифікація видів активних операцій банку

Кредитні операції – це операції з надання кредитів фізичним та юридичним особам у національній та іноземній валютах, надання міжбанківських кредитів.

Кредитні операції банку формуються в **кредитний портфель** – всі надані кредити фізичним та юридичним особам.

Обліково-кредитні операції – операції, пов'язані з придбанням (обліком) векселів або використанням векселів як застави.

Фондові та інвестиційні операції передбачають вкладення в державні та корпоративні цінні папери на продаж; в державні та корпоративні цінні папери на інвестиції; в статутні фонди підприємств та організацій. Специфікою інвестиційних активних операцій вітчизняних банків є висока частка в банківських портфелях цінних паперів облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП).

Майнові операції – це вкладення в основні засоби, товарно-матеріальні цінності, нематеріальні активи.

Трастові (довірчі) операції банків – операції банків з управління майном і цінними паперами, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи на власний розсуд із зобов'язанням збереження та примноження капіталу клієнта за визначену, як правило, процентну винагороду від приросту активів клієнта.

Агентські операції – різновид посередницької діяльності в господарській практиці, сутність якої полягає в тому, що одна незалежна сторона угоди (агент) за рахунок і від імені іншої незалежної сторони угоди (принципала) здійснює фактичні та юридичні дії, пов'язані з купівлею або продажем товарів (послуг) на визначеній території. Агентські операції здійснюються, як правило, на основі багаторічних агентських угод. За свою діяльність агент отримує агентську винагороду.

Між активними операціями існує тісний взаємозв'язок. Ці операції є найбільш дохідними та разом з тим найбільш ризиковими. Тому банки зобов'язані підтримувати оптимальну структуру своїх активів і залежно від економічної ситуації змінювати її або на користь кредитів, або на користь інвестицій.

3. Сутність та види кредитних операцій

У структурі активних операцій найбільші обсяги припадають саме на кредитні операції. Кредитні операції займають важливе місце як у діяльності конкретного банку, так і у розвитку економіки країни. Банківська система шляхом надання кредитів організовує й обслуговує рух капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перерозподіл у сфері виробництва та обігу. Це пов'язано з об'єктивною властивістю капіталу спрямовуватися у сфери, де найвища норма прибутку.

Кредитні операції полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб та громадян.

Кредитні операції банків можна розглядати з позицій широкого та вузького розуміння. У широкому розумінні під кредитною операцією передбачають будь-яку з активних операцій банку; у вузькому – кредитну операцію розглядають як безпосереднє надання банком кредиту (певної суми коштів) позичальнику на підставі кредитного договору.

За формою здійснення кредитні операції поділяються на дві групи: **активні кредитні операції** – дії, за яких банк виступає в особі кредитора, видаючи позики, **пасивні кредитні операції** – дії, за яких банк виступає в ролі позичальника,

залучаючи гроші від клієнтів і інших банків. Пасивні кредитні операції забезпечують поточну ліквідність банку.

Відповідно активні і пасивні кредитні операції можуть здійснюватися як у формі позик, так і у формі депозитів (рис. 3).

Рис. 3. Форми здійснення та законодавчо регламентовані види кредитних операцій

Таким чином, активні кредитні операції складаються, по-перше, з позичкових операцій з клієнтами і операцій з надання міжбанківського кредиту; по-друге, з депозитів, розміщених в інших банках.

Форми здійснення кредитних операцій, що пов'язані з кредитним ризиком: надання кредитів, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу або прийняття зобов'язань про надання коштів у тимчасове користування (надання гарантій, поручительств, тощо), а також операції з купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів і від свого імені тощо.

Пасивні кредитні операції аналогічно складаються з депозитів юридичних і фізичних осіб, інших банків в даній банківській установі, і позичкових операцій з отримання банком міжбанківського кредиту. До пасивних кредитних операцій можна віднести і операції банків із випуску (емісії) цінних паперів, оскільки ці операції здійснюються з метою формування й збільшення власного капіталу під час створення банку (випуск власних акцій), а також для формування ресурсів для своїх активних операцій (випуск облігацій).

Кредитні операції є найважливішим джерелом прибутку банку, проте у зв'язку зі збільшенням в останні роки випадків неповернення кредитів дані операції складають підвищену небезпеку для стійкості та стабільності банку в цілому.

4. Банківський кредит: суть, функції та принципи надання

Кредит – це грошові кошти або інші матеріальні ресурси, які передаються у тимчасове користування за певну винагороду (відсотки) на умовах повернення.

Суб'єктами кредитних відносин є кредитори та позичальники.

Кредитори – це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Позичальники – це учасники кредитних відносин, які мають потребу у додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів (фізичні та юридичні особи).

Об'єктом кредитування виступає предмет, під який видається позика. Тобто це ті грошові чи матеріальні цінності, витрати чи проекти, стосовно яких укладається кредитна угода.

Основні функції кредиту розглянуто на рисунку 4.

Банк зобов'язаний при наданні кредитів дотримуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, дотримуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків. Основними принципами організації кредитних відносин є:

- поверненість – кредит повинен бути повернутий позичальником банкові;
- строковість – кредит має бути повернений в обумовлений термін;
- платність – за користування кредитом позичальник має сплатити позичковий відсоток;
- забезпеченість – кредитор має право вимагати забезпечення або заставу.

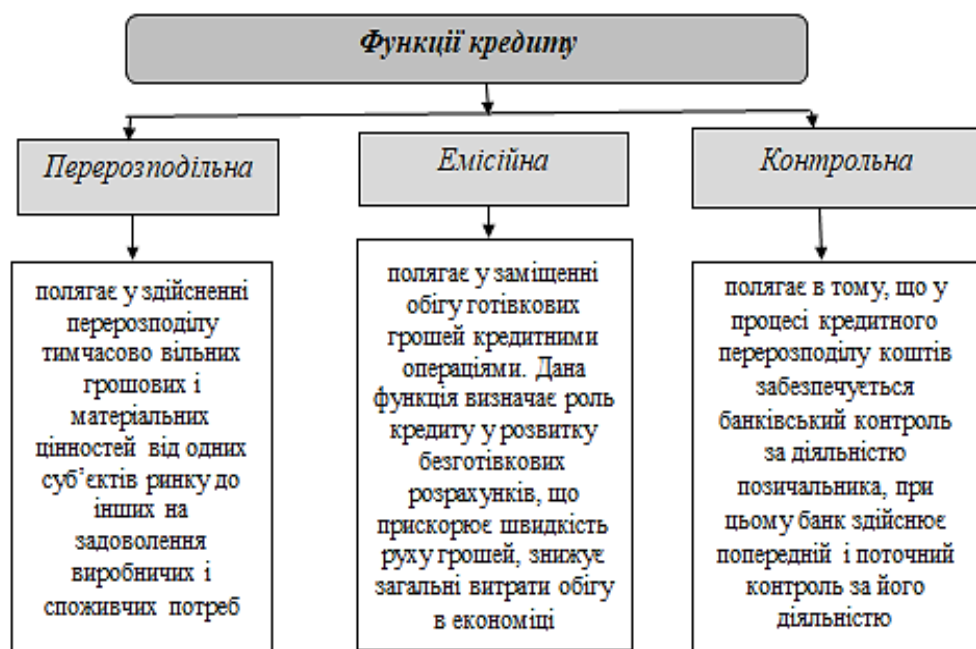

Рис. 4. Функції кредиту

Основними стимулюючими мотивами кредитних угод з боку кредитора є одержання доходу, а з боку позичальника – покриття нестачі власних ресурсів і отримання доходу в результаті використання позикової вартості.

5. Класифікація банківських кредитів

Короткострокові кредити у вітчизняній банківській практиці є найпоширенішими. Вони надаються суб'єктам господарювання терміном до одного року у разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва та обігу, не забезпечених надходженнями коштів у відповідному періоді. Короткострокові кредити відрізняються від довгострокових не тільки терміном надання, а й об'єктами вкладення і джерелами повернення. За участю короткострокового кредиту формується в основному оборотний капітал суб'єктів господарювання.

Онкольний кредит (від англ. On call - по дзвінку) – надає позичальникові право користуватися кредитом банку зі спеціально відкритого рахунку. Позичальник має право позичати гроші до певної суми. У той же час банк має право в будь-який момент в односторонньому порядку припинити кредитування і зажадати повернення взятих у позику грошових сум. При цьому видача грошових коштів забезпечується заставою цінних паперів, що належать позичальнику. Зазвичай кредит видається на короткий термін і погашається на першу вимогу банку (з попередженням за 2-7 днів).

Довгострокові кредити надаються для формування основних фондів терміном понад один рік, об'єктом кредитування виступають капітальні витрати на реконструкцію, модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво.

Простроченими вважаються позички, за якими закінчилися строки повернення, встановлені в кредитних угодах між банком і позичальником, а кошти банку не повернені.

Відстрочені, або пролонговані – це такі позички, за якими банком перенесені строки повернення на пізніший час. Для цього необхідне обґрунтоване клопотання позичальника. Пролонгація позички оформляється додатковою кредитною угодою.

Одноразові кредити – це позички, рішення про видачу яких приймається банком окремо за кожною позичкою на підставі заяви та інших документів клієнта.

Таблиця 1

Класифікація видів кредитів за різними критеріями

Критерії класифікації	Ознаки
За термінами надання	До запитання (онкольні), коротко- та довгострокові
За методом надання	Одноразові, перманентні (кредитна лінія), гарантовані, траншами, з особливими умовами
За рівнем забезпеченості	Забезпечені, бланкові (не забезпечені)
За ступенем ризику	Безризикові, помірковані, з високим ризиком
За способом повернення тіла кредиту	Рівномірними платежами, одноразовим платежем в кінці строку дії угоди, з особливими умовами, за вимогою кредитора, з регресом платежів, непропорційними частинами (кредитні лінії, овердрафти)

За строками повернення	До запитання, строкові, пролонговані, прострочені
За характером відсоткової ставки	З фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, зі змішаною ставкою
За способом виплати відсотків	Сплата по мірі використання кредиту, одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит), після закінчення строку дії угоди
За формою організації	Надаються одним банком (прямі), непрямі, консорціумні (синдіковані), паралельні
За суб'єктами кредитування	Міжбанківські, суб'єктам господарювання, державним органам влади, споживчі
За об'єктами фінансування	Кредити в поточну діяльність, фінансування капіталовкладень
За цільовим призначенням	Пов'язані з конкретною метою (цільові) та не пов'язані з конкретною метою (нецільові).

Перманентні кредити надаються банками у міру виникнення у клієнтів потреби в межах розміру відкритої кредитної лінії. Позички надаються, як правило, шляхом безпосередньої оплати з позичкового рахунку розрахункових документів клієнта (доручень, чеків та інших) без погодження з банком розміру окремих позичок і документального їх оформлення.

Гарантований кредит передбачає зобов'язання банку надати клієнту кредит при виникненні у нього потреби у визначеному розмірі протягом обумовленого терміну (як правило, кварталу).

Розрізняють гарантовані позички двох видів:

- з попередньо обумовленою датою видачі;
- з видачею у міру виникнення в ній потреби.

На вимогу кредитора стягуються позички у тих випадках, коли клієнт порушує принципи кредитування, зокрема, цільовий характер, строковість або не виконує умови кредитної угоди щодо звітності та іншої обов'язкової інформації, що має надаватися банку.

Більшість банківських кредитів надається під певне забезпечення. Забезпеченість – один з принципів банківського кредитування.

Незабезпечені (бланкові) кредити можуть надаватися при високому ступені довіри банку до позичальника. Їх розмір, як правило, обмежується власним капіталом банку.

Кредити з фіксованою процентною ставкою, як правило, надаються на короткий термін та за умов стабільної економіки. **Плаваюча відсоткова ставка** є засобом зменшення ризику банківських втрат в умовах нестабільної економіки, значних темпів інфляції і при довгостроковому кредитуванні. У цих ситуаціях відповідно до кредитної угоди відсоткова ставка періодично переглядається і прив'язується, як правило, до облікової ставки центрального банку з урахуванням ситуації на кредитному ринку.

Синдікований (консорціальний) кредит надається банківським синдикатом (консорціумом), в якому один з банків виконує роль менеджера, збирає з банків-учасників необхідну для клієнта суму ресурсів.

Тема 7. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ

1. Процес банківського кредитування.
2. Способи захисту від кредитного ризику.
3. Позичковий процент та його диференціація.
4. Управління проблемними кредитами банку.

1. Процес банківського кредитування

Кредитна політика будь-якого банку визначає внутрішньобанківську процедуру видання кредиту, документообіг, моніторинг за кредитним портфелем, роботу з проблемними кредитами, встановлення процентних ставок за кредитом. Її головною метою є досягнення зростання шляхом зміцнення та підвищення якості кредитного портфеля банку.

Механізм проведення кредитних операцій Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», згідно з яким банк самостійно розробляє внутрішньобанківське положення щодо кредитування клієнтів та внутрішньобанківське положення щодо визначення розміру кредитного ризику.

Кредитна діяльність банку здійснюється через *кредитний департамент банку*, який виконує весь комплекс операцій з надання кредитів юридичним і фізичним особам, іншим банкам, здійснює повернення наданих кредитів, дослідження кон'юнктури фінансово-кредитного ринку, консультування тощо. Обов'язковою є організація роботи кредитного комітету та комітету кредитного нагляду. Функціями *кредитного комітету* є: формування кредитної стратегії та кредитної політики банку; затвердження організаційної структури кредитного департаменту та посадових інструкцій для його працівників; встановлення напрямів диверсифікації кредитного портфеля банку та відповідних лімітів за галузями та позичальниками; оцінка адекватності резервів під можливі втрати за кредитами, аналіз кредитного ризику портфеля; прийняття рішень про надання кредитів; періодичне списання безнадійних кредитів.

До функцій *комітету кредитного нагляду* належать: аналіз та оцінка нових ринків, на які спрямовані інтереси банку, затвердження критеріїв прийнятності ризику, розгляд відносин банку з найважливішими новими клієнтами та збільшення обсягу кредитних операцій з постійними клієнтами, розгляд звітів внутрішніх аудиторів щодо процесу кредитування, ухвалення кредитних процедур.

Кредитна діяльність банку – це складова банківської діяльності, що являє собою узгоджену за стратегічними і тактичними цілями сукупність внутрішньобанківських процесів і практичних дій, спрямованих на формування кредитних ресурсів та їх розподіл за контрольованого рівня ризиків з метою отримання прибутку. Виходячи з цього виділяють основні етапи організації кредитної діяльності (рис. 1).

Перший етап. У банк подається письмове клопотання (заява) на отримання кредиту за формою, визначеною банком. У заяві наводиться мета кредитування, сума позики, строк користування, забезпечення та бажана відсоткова ставка. Окрім заяви надається пакет документів для ідентифікації особи та підтвердження її фінансового, матеріального та соціального стану.

Рис. 1. Етапи кредитування

Для юридичних осіб такими **документами** можуть бути:

- копії установчих документів, документів про державну реєстрацію;
- бізнес-план або техніко-економічне обґрунтування проекту;
- баланси, звіти про фінансові результати, звіти про фінансово-майновий стан підприємства;
- копії договорів оренди приміщень і транспорту;
- виписка про рух коштів на розрахунковому рахунку за відповідний період;
- довідка з обслуговуючого банку про відсутність заборгованості за кредитами;
- копії дозволів та ліцензій на види діяльності, необхідні для реалізації проекту;
- документи, що підтверджують право власності чи користування на можливий предмет застави;
- інформація щодо юридичної структури боржника із зазначенням часток володіння;
- будь-які інші документи, що можуть сприяти прийняттю рішення про надання кредиту.

Фізичні особи–підприємці для отримання кредиту подають до банку такі документи:

- копію свідоцтва про державну реєстрацію;
- копію документа про реєстрацію у податковому органі;
- копії патентів, ліцензій та інших дозвільних документів на заняття певними видами діяльності (за наявності) тощо;
- копії декларацій про доходи за останні звітні періоди;
- інші документи, що підтверджують отримання додаткового доходу.

Фізичні особи подають до банку документи, що підтверджують особу позичальника та її доходи, а саме:

- копію паспорта та копію довідки про присвоєння ідентифікаційного номера

платника податків, завірені підписом власника;

- довідку з місця роботи із зазначенням посади та суми фактично отриманих доходів за останні 6 місяців (зі щомісячним розподілом).

Другий етап передбачає оцінку фінансового стану позичальника, визначення його кредитоспроможності, платоспроможності, а також кредитного ризику. Банк розробляє внутрішньобанківські положення, а також установлює оптимальні, економічно обґрунтовані значення показників оцінки фінансового стану боржників, що забезпечують своєчасну та адекватну оцінку розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями.

Кредитоспроможність - це спроможність позичальника повернути позику та відсотки за нею у повному обсязі та в обумовлені договором строки.

Джерелами інформації для оцінки кредитоспроможності можуть бути:

- інформація, отримана від позичальника;
- внутрішня інформаційна база даних банку;
- зовнішні джерела інформації (кредитори, постачальники, клієнти, співробітники, а також кредитні бюро).

Оцінку фінансового стану юридичної особи банк здійснює шляхом розрахунку інтегрального показника фінансового стану позичальника з метою визначення значення коефіцієнта ймовірності банкрутства. Інтегральний показник розраховується на основі фінансових коефіцієнтів діяльності позичальника, які визначаються на підставі даних фінансової звітності (коефіцієнти ліквідності, оборотності, рентабельності тощо).

Залежно від значення інтегрального показника, банк визначає клас позичальника-юридичної особи. За допомогою визначеного коефіцієнта дефолту та розміру позики розраховується резерв на відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банку.

Банк із метою визначення значення коефіцієнта ймовірності дефолту боржника - фізичної особи, у тому числі тієї, яка є суб'єктом господарювання, здійснює оцінку його фінансового стану на підставі кількісних та якісних показників. До кількісних показників відносять такі:

- щомісячні сукупні надходження, зменшені на щомісячні сукупні витрати та зобов'язання;
- накопичення на рахунках у банку;
- коефіцієнти, які характеризують поточну платоспроможність фізичної особи-позичальника і його фінансові можливості виконати зобов'язання за кредитом, зокрема:
 - співвідношення сукупних доходів і витрат боржника;
 - співвідношення обсягу боргу за кредитом до вартості об'єкта кредитування;
 - співвідношення щомісячних витрат боржника на обслуговування боргу до обсягу його щомісячних доходів.

Якісні показники:

- загальний матеріальний стан клієнта (тобто наявність у власності майна, крім майна, переданого в заставу);
- соціальна стабільність клієнта (тобто наявність постійної роботи, ділова

репутація, сімейний стан тощо);

- вік клієнта;
- кредитна історія боржника.

Третій етап. На цьому етапі банком розглядається питання щодо ухвалення рішення про надання (чи відмову) кредитування та визначаються умови (вид та сума кредиту, розмір відсоткової ставки, термін та порядок погашення, забезпечення і додаткові умови, метою яких є мінімізація ризиків).

При ухваленні рішення щодо надання кредиту питання, що пов'язані з банківським кредитуванням, вирішуються позичальником і банком шляхом укладання кредитного договору. **Кредитний договір** – це цивільно-правовий документ, який визначає взаємні юридичні права і обов'язки та економічну відповідальність банку і клієнта (позичальника) з приводу проведення кредитної операції.

Четвертий етап кредитного процесу полягає у оформленні кредитної документації, що передбачає укладення кредитного договору та формування кредитної справи позичальника. В якості додатків до кредитного договору також укладаються договори застави, поруки, гарантії чи страхування.

На *п'ятому етапі* відбувається надання позики, а також здійснюється контроль за виконанням умов кредитного договору.

Протягом терміну дії договору банк підтримує ділові контакти з позичальником і періодично здійснює перевірку фінансового стану та забезпечення. Зокрема, може здійснюватися контроль за цільовим використанням кредиту, станом погашення відсотків та заборгованості за кредитом, станом та вартістю застави, відстеження змін у фінансовому стані позичальника тощо.

У разі невиконання позичальником умов кредитного договору банк має право використовувати певні санкції (пені, штрафи) або достроково розірвати договір та вимагати погашення заборгованості за позичкою.

Кредитори застосовують наступні санкції: одноразовий штраф за прострочення в перший день його виникнення; пеня за кожний день прострочення; внесення в чорний список позичальників (у випадку значного прострочення, банкрутства позичальника й неповернення кредиту).

Всі позичальники з поганою кредитною історією автоматично потрапляють до чорного списку всіх банків, тому що інформація надходить до бюро кредитних історій.

Бюро кредитних історій – юридична особа, виключною діяльністю якої є збір, зберігання, використання інформації, яка складає кредитну історію.

Погашення заборгованості та відсотків за кредитом здійснюється позичальниками, як правило, щомісяця, відповідно до обраної **схеми погашення тіла кредиту**:

- *класична схема погашення кредиту* передбачає щомісячне погашення тіла кредиту рівними частинами та нарахування відсотків на залишок заборгованості.

- *ануїтетна схема погашення кредиту* передбачає виплату рівних сум щомісячно, незалежно від заборгованості по тілу кредиту. Ця сума складається з частини погашення тіла кредиту та відсотків за користування кредитом.

2. Способи захисту від кредитного ризику

Ризики, які супроводжують кредитну діяльність банків, являють собою одну з найсуттєвіших банківських загроз, оскільки більшість банкрутств банків зумовлена не поверненням позичальниками кредитів та непередбаченою політикою банку у сфері ризиків. **Кредитний ризик** – це наявний або потенційний ризик для банку, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банківською установою або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.

До активних операцій, що пов'язані з кредитним ризиком, належать операції банку, що пов'язані з наданням клієнтам залучених коштів у тимчасове користування (надання кредитів у готівковій або безготівковій формі, розміщення депозитів, проведення факторингових операцій, фінансового лізингу, а також операції з придбання цінних паперів тощо.

Під час оцінки кредитного ризику доцільно розділяти індивідуальний та портфельний кредитний ризик.

Джерелом *індивідуального кредитного ризику* є окремих конкретний позичальник. Оцінка індивідуального кредитного ризику передбачає оцінку кредитоспроможності такого окремого контрагента. Джерелом *портфельного кредитного ризику* є сукупна заборгованість перед банком за операціями, яким притаманний кредитний ризик (кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо).

Ризики кредитної діяльності доцільно поділити на:

- внутрішні (фінансові – кредитний, ризик ліквідності, валютний, процентний, ринковий; функціональні – операційно-технологічний, юридичний, стратегічний, ризик втрати репутації);
- зовнішні (політичний, правовий, соціальний, економічний, форс-мажорний).

Способи, які необхідно застосовувати з метою зниження ступеня кредитного ризику, правомірно поділити на зовнішні та внутрішні (рис. 2).

Резервуванню передують класифікація активів, що є базою для визначення адекватного рівня резервів під можливі кредитні втрати. Разом із загальними резервами резерви під можливі втрати формують здатність банку протистояти збиткам.

Лімітування. Як правило, банки встановлюють ліміт, який регламентує видачу кредитів за певний період (ліміт видачі).

Диверсифікація кредитних вкладень - метод зниження ризику шляхом розподілу коштів між кількома ризиковими активами, таким чином, що підвищення ризику для одного, як правило, означає зниження ризику для іншого.

Рішення кредитного комітету банку про можливість здійснення з позичальником активних операцій у розмірі 10 % і більше регулятивного капіталу банку має бути затверджене правлінням та/або радою банку. Банк зобов'язаний надавати інформацію до НБУ про всі великі кредитні ризики.

Банк під час розрахунку нормативів кредитного ризику має право зменшувати загальний обсяг кредитного ризику на суму забезпечення. Банк має право надавати бланкові кредити за умови додержання пруденційних (економічних) нормативів та лімітів відкритої валютної позиції.

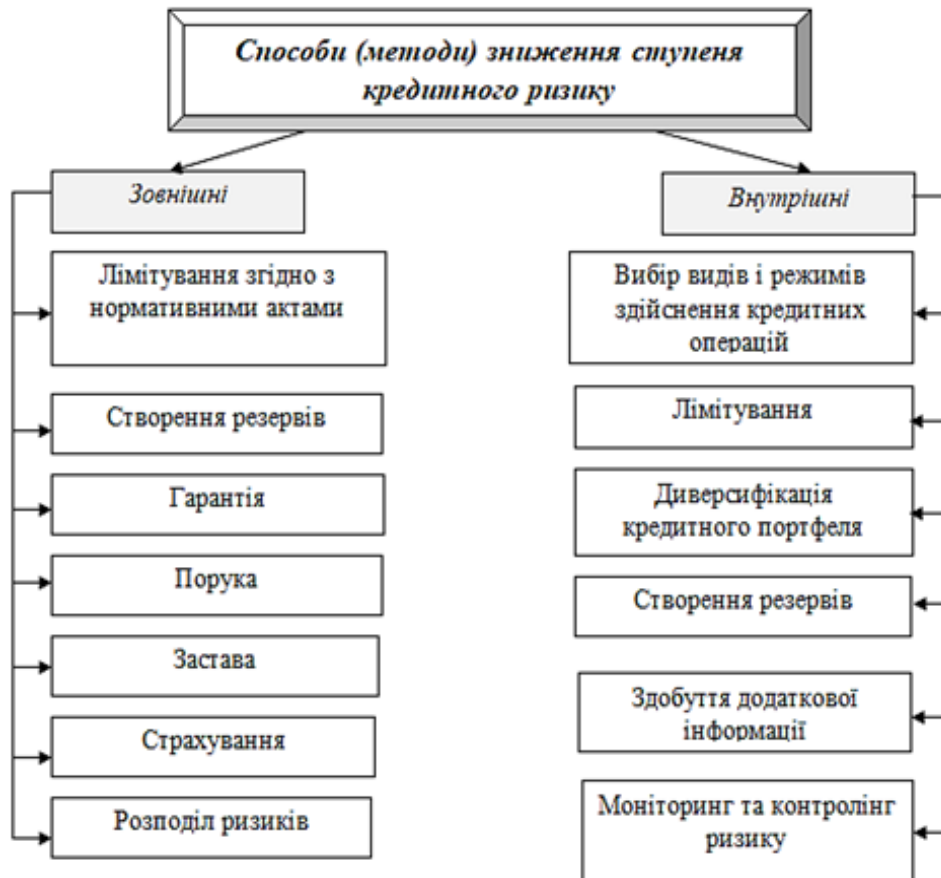

Рис. 2. Способи зниження ступеня кредитного ризику

3. Позичковий процент та його диференціація

Позичковий процент – це плата, яку отримує кредитор від позичальника за надані в позику гроші чи матеріальні цінності. Для оцінки доходу від кредитування фінансисти розрізняють три основні види кредитних ставок. Вони враховують різні витрати, які позичальник повинен сплатити в процесі отримання та виплати кредиту.

Номінальна відсоткова ставка – це основна плата за кредит, яка визначає платежі у відсотках від позиченої суми, які позичальник зобов’язаний сплачувати. Ставка вказується у кредитній угоді і завжди фігурує у рекламі кредитних продуктів.

Щоб зробити власні продукти більш привабливими, фінансові компанії досить часто знижують номінальну процентну ставку, переносючи її на додаткові комісії.

Ефективна процентна ставка враховує всі прямі витрати і показує, скільки всього коштів кредитор отримає від позичальника за користування кредитом. До прямих витрат відноситься номінальна ставка, комісія за оформлення кредиту та щомісячна комісія, якщо вони передбачені умовами угод.

Реальна процентна ставка – враховує всі витрати на кредит – прямі, на користь кредитора, та непрямі, на користь третіх осіб (страхові компанії, нотаріуси). Реальна ставка найточніше показує повну вартість запозичених коштів для позичальника. До реальної ставки включають витрати на послуги страхування, оцінки заставного майна та складання державних документів.

Процентна ставка залежить від виду кредиту, суми кредиту, його строку та інших умов. Крім того, процентна ставка може змінюватись як зі згоди клієнта, так і без неї, якщо це передбачено кредитним договором.

Фіксована ставка – встановлюється на весь термін кредитування, не змінюється до повного погашення іпотечного кредиту. Кредити з фіксованою процентною ставкою характерні для стабільної економіки.

Плаваюча ставка – переглядається через певний період і може змінюватися в залежності від ставки кредитування на міжбанківському ринку. Застосовується з метою зменшення ризику недоотримання прибутку або запобігання збитків в умовах інфляції при видачі кредитів на значні строки. У відповідності з кредитним договором процентні ставки періодично переглядаються і звичайно прив'язуються до рівня облікової ставки центрального банку та фактичного темпу інфляції.

На величину процентної ставки впливає ряд факторів (табл. 1).

4. Управління проблемними кредитами банку

Непрацюючі кредити (NPL) входять до числа найбільш системних порушень договірних відносин. Згідно з класифікацією НБУ, непрацюючий кредит (NPL) – це актив, за яким прострочення погашення боргу перевищує 90 днів (30 днів для банків-боржників) або за яким боржник неспроможний забезпечити виконання зобов'язань без стягнення забезпечення.

Фактично до проблемних кредитів відносять усю суму прострочених платежів за кредитом.

Частка непрацюючих кредитів (NPL) в Україні на вересень 2025 р. становила 25,3 %. Вона залишається вкрай високою протягом останніх років, хоча поступово скорочується із 2018 року.

Висока частка NPL – результат кредитної експансії минулих років, коли стандарти оцінювання платоспроможності позичальників були низькими, а права кредиторів недостатньо захищеними. Обсяг NPL різко зріс у 2008 році та у 2015-2017 роках внаслідок:

- девальвації національної валюти;
- спаду економіки;
- окупації частини території України;
- виведення неплатоспроможних банків з ринку та націоналізації «Приватбанку»;
- практика кредитування пов'язаних осіб, що припинили обслуговувати кредити під час кризи;
- впровадження нового підходу для визначення NPL тощо.

На сьогодні всі непрацюючі кредити визнані банками, рівень покриття їх резервами постійно зростає та становить приблизно 95%. Тому надалі непрацюючі кредити суттєво не впливатимуть на фінансові результати та капітал банків. Проте велика їх частка – тягар для банківського сектору, особливо для держбанків, у яких сконцентровано 75 % NPL банківського сектору (близько 40% припадає на Приватбанк).

До основних методів, які можуть застосовуватися банками щодо повернення наданих кредитних коштів, слід віднести:

- *реабілітацію проблемної заборгованості* - розробку спільного з позичальником плану заходів щодо повернення кредиту;

Таблиця 1.

Фактори впливу на процентну ставку при кредитуванні

Фактори	Характер впливу
Кредитна ставка Нацбанку	це базисна ставка рефінансування (облікова ставка НБУ), яка застосовується при кредитуванні комерційних банків. Останні встановлюють процентну ставку по кредитних операціях, як правило, вище за облікову ставку;
Операційні витрати	вартість утримання банку, зарплати працівників, зв'язок та інші;
Рівень інфляції	банки нестинуть збитки у зв'язку зі знеціненням грошей: чим вищий рівень інфляції, тим вища процентна ставка;
Строк кредиту	рівень процентної ставки знаходиться у безпосередній залежності від строку кредиту: чим більше строк, тим вище процентна ставка. Така залежність зумовлена двома факторами: по-перше, за значних строків кредиту вищим є ризик втрати від неповернення кредиту та знецінення коштів під час інфляції; по-друге, вкладення коштів довгострокового характеру, як правило, приносять відносно вищу віддачу.
Витрати по формуванню позичкового капіталу	витрати складаються з депозитного процента та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують ресурси, тим вищою є норма позичкового процента;
Розмір позички	зазвичай процент по більш великих кредитах повинен бути нижчим, ніж по дрібніших, оскільки витрати, пов'язані з кредитною послугою, не знаходяться у безпосередній залежності від її величини, а абсолютний дохід банку по великих позичках вищий, ніж по дрібних;
Попит на кредити	збільшення попиту на кредити викликає збільшення процентних ставок по них. Однак в умовах конкуренції між кредитними інститутами та боротьби за розширення ринків банків не можуть зловживати цим правилом
Характер забезпечення	кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк повинен оцінити якість відповідної форми забезпечення та встановлювати процентну ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути процентна ставка;
Ставки банків-конкурентів	на практиці вони не дуже відрізняються, однак в окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику;
Характер взаємовідносин між банком і позичальником	постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що має строковий вклад або депозит з невисокою ставкою, банк може встановлювати знижку при визначенні величини позичкового процента
Норма прибутку від інших активних операцій	якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку слід переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня процентних ставок;
Бажаний рівень прибутковості діяльності	норма позичкового процента повинна бути вищою за норму депозитного процента. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку.

- ліквідацію проблемної заборгованості - повернення кредиту за допомогою використання заходів правового характеру, тобто стягнення

заборгованості через звернення до суду, виконання судового рішення на користь банку або банкрутство позичальника.

Реструктуризація кредиту - це зміна істотних умов за первісним кредитним договором шляхом укладання додаткової угоди, у зв'язку з фінансовими труднощами боржника і необхідністю створення сприятливих умов для виконання ним зобов'язань за активом: зміна відсоткової ставки; скасування (повністю або частково) нарахованих і несплачених боржником фінансових санкцій (штрафу, пені, неустойки); зміна графіка погашення боргу тощо.

Банківські установи використовують такі варіанти реструктуризації:

- *продлонгація кредиту* - це подовження строку дії кредитного договору. Позитивним моментом для позичальника є зменшення суми щомісячного платежу, а негативним - здорожчання загальної суми кредиту;

- *надання банком кредитних канікул* - передбачає зменшення кредитного навантаження протягом певного періоду. Кредитні канікули означають виплату позичальником тільки відсотків за кредитом протягом деякого періоду (тіло кредиту не сплачується);

- *зміна схеми погашення кредиту* - зазвичай має вигляд переходу з класичної схеми погашення на анuitетну (фіксований щомісячний платіж). При такому методі реструктуризації кредиту загальна сума переплати по кредиту буде вищою, ніж при класичній схемі погашення;

- *рефінансування через третю особу* - це фактично купівля заставного майна проблемного позичальника з одночасним оформленням нового кредиту на третю особу;

- *тимчасове зниження відсоткової кредитної ставки*. Цей метод реструктуризації не є вигідним для банку, адже він втрачає свої відсоткові доходи, тому його застосовують лише до окремих категорій позичальників (VIP-клієнтів).

До методів ліквідації проблемного кредиту банки вдаються у тих випадках, коли використання методів реструктуризації не призводить до очікуваного результату.

Ліквідація проблемної заборгованості передбачає такі методи:

- стягнення заборгованості за рахунок реалізації заставного майна або іншого майна позичальника у разі відсутності забезпечення за кредитом. Звернення стягнення на майно позичальника реалізується на підставі рішення суду;

- списання активу, якщо він став безнадійним - визнання заборгованості безнадійною має місце у тому випадку, коли така заборгованість вже не може бути повернена і її відшкодування у банку відбувається за рахунок спеціально створеного резерву.

Безнадійна заборгованість - заборгованість, яка відповідає будь-якій із наведених нижче ознак:

- заборгованість, яка виявилася непогашеною внаслідок недостатності майна фізичної чи юридичної особи, оголошеної банкрутом у встановленому законодавством порядку, або юридичної особи, що ліквідується;

- заборгованість, стягнення якої стало неможливим у зв'язку із дією обставин непереборної сили, стихійного лиха (форс-мажору), підтверджених у порядку, передбаченому законодавством;

- прострочена заборгованість померлих фізичних осіб, а також визнаних у судовому порядку безвісно відсутніми, померлими або недієздатними, а також прострочена заборгованість фізичних осіб, засуджених до позбавлення волі.

Спрямування роботи банків на зниження рівня непрацюючих кредитів, висока частка яких визначена одним із системних ризиків для фінансової стабільності України, регламентується Постановою Правління НБУ №97 від 18 липня 2019 року «Про затвердження Положення про організацію процесу управління проблемними активами в банках України».

Запровадження системи раннього реагування має забезпечити виявлення на ранньому етапі потенційно проблемних активів та управління ними.

ТЕМА 8. РОЗРАХУНКОВО-КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

1. Характеристика грошового обороту та платіжної системи.
2. Безготівкові розрахунки та їх форми.
3. Порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків.
4. Міжбанківські розрахунки. Система електронних платежів НБУ.
5. Операції банків з платіжними картками.
6. Касові операції банків.

1. Характеристика грошового обороту та платіжної системи

Основою взаємовідносин між банком та суб'єктами господарювання є розрахунки і платежі. Грошові розрахунки здійснюються за допомогою готівкових грошей та в безготівковому порядку.

Готівковий грошовий оборот – це сукупність платежів, які здійснюються з використанням готівкових грошей. **Безготівковий грошовий оборот** – це сукупність платежів без використання готівки, які здійснюються у вигляді перерахування сум через рахунки у банківських установах.

Важливою частиною грошового обороту країни є платіжна система. Від роботи платіжної системи країни залежить функціонування фінансової системи. Забезпечення ефективного функціонування економіки країни вимагає своєчасного здійснення грошових платежів, обумовлює необхідність створення платіжних систем, спроможних надати всім економічним суб'єктам (фізичним та юридичним особам) можливість виконати свої платіжні зобов'язання.

Прийом платежів здійснюють не тільки платіжні системи банків. Небанківські установи також створюють компанії, уповноважені на переказ готівки і безготівкових коштів на користь юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і фізичних осіб. Наприклад, платіжна система UAPAY, яка в реєстрі НБУ значиться, як система, платіжною організацією якої є небанківська установа, пропонує сервіс прийому платежів населення онлайн (ОЛХ-доставка).

Компанії-нерезиденти зареєстрували в Україні 11 платіжних систем. Чотири з них – це карткові системи (Visa, Mastercard, AMEX і UnionPay International). Вони забезпечують обробку платежів за банківськими картками. Ще сім – міжнародні сервіси грошових переказів. Наприклад, Western Union і MoneyGram.

В 2022 р. НБУ запровадив новий формат регулювання діяльності платіжних систем. В рамках нової архітектури платіжного ринку платіжні послуги можуть надавати банки, платіжні установи, поштові оператори, а також державні органи та органи місцевого самоврядування. Банки надають платіжні послуги на підставі банківської ліцензії. Небанківські установи надають відповідні послуги на підставі ліцензії на надання платіжних послуг.

На сьогодні в Україні функціонують **дві державні платіжні системи**, платіжною організацією та розрахунковим банком яких є НБУ: Система електронних платежів (СЕП); Національна платіжна система (НПС) «Український платіжний ПРОСТІР».

2. Безготівкові розрахунки та їх форми

Правове регулювання безготівкових розрахунків в Україні базується на низці нормативно-законодавчих актів, серед яких особливу увагу заслуговують: Закони України «Про платіжні послуги», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті користувачів платіжних послуг», Закон України «Про валюту і валютні операції» тощо.

Відповідно до Закону «Про платіжні послуги»: **безготівкові розрахунки** – перерахування коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів, а також перерахування надавачами платіжних послуг коштів, внесених платниками готівкою, на рахунки отримувачів.

Розрахунково-касове обслуговування – надання банком клієнту на підставі укладеного між ними договору послуг, які пов'язані з переказом коштів з/на рахунку(ок) цього клієнта, видачею йому коштів у готівковій формі тощо.

Безготівкові розрахунки проводяться банком на підставі платіжних документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Сфера безготівкових розрахунків організаційно поділяється на міжнародні, міжгосподарські та міжбанківські.

Міжбанківські розрахунки – це система платежів, що виникають між банками і їхніми філіями на території однієї країни.

Міжгосподарські розрахунки – це система платежів по грошових вимогах і зобов'язаннях, що виникають між суб'єктами господарювання при посередництві банківських установ.

За об'єктом розрахунків безготівкові розрахунки поділяються на три групи:

- **розрахунки за товарні операції** – платежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги і виконані роботи;
- **розрахунки за нетоварні операції** – сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позичок, страхових сум тощо;
- **розрахунки за послуги**, що надають комерційні банки своїм клієнтам.

В залежності від місця проведення безготівкових розрахунків виділяють:

- **внутрішньодержавні**;
- **міждержавні** розрахунки (між господарськими суб'єктами, які знаходяться на територіях різних держав).

Розрахунки за допомогою систем дистанційного обслуговування

Оперативне ведення клієнтом своїх рахунків у банку може здійснюватися за допомогою систем дистанційного обслуговування, використовуючи системи «клієнт - банк», «клієнт - Інтернет - банк», «телефонний банкінг», «платіжний застосунок» та інших систем дистанційного обслуговування.

Під час здійснення розрахунків за допомогою систем «клієнт - банк», «клієнт - Інтернет - банк» тощо застосовуються електронні розрахункові документи.

Із 13 січня 2020 р. вітчизняні банки здійснюють розрахунки виключно за міжнародним стандартом. Відповідно, рахунки клієнтів (у тому числі, і «прив'язані» до платіжних карток), переформатували під стандарти IBAN (International Bank Account Number) – міжнародного номера банківського рахунку.

IBAN – це стандартна форма подання рахунку, в якій зашифровано код країни, банк і рахунок клієнта. Для України IBAN складається із 29 літерно-цифрових символів. Перші 10 знаків – дві літери коду країни, двозначне контрольне число і код банківської установи (шестизначний код МФО банку). Друга група символів із 19 знаків – безпосередньо номер рахунку клієнта. При цьому перші п'ять цифр цієї групи – нулі, які «технічно» доповнюють IBAN до 29 знаків. Тобто, для усіх рахунків вони однакові. Останні 14 символів – безпосередньо номер рахунку (рис. 1).

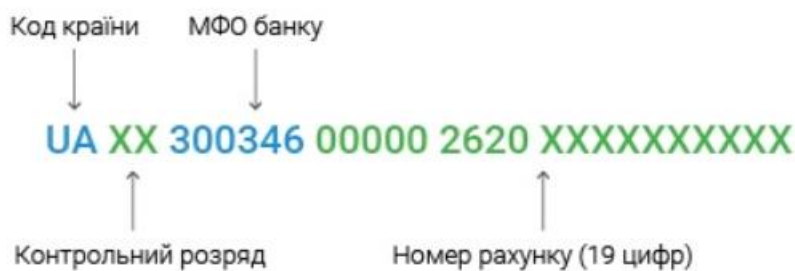

Рис. 1. Структура IBAN

За допомогою контрольного розряду можна перевірити правильність внесених реквізитів, що унеможливило випадкове зарахування коштів на чужий рахунок при помилках у оформленні транзакцій.

Переваги для клієнтів банків:

- зручність оформлення розрахункових документів (оскільки зменшилась кількість реквізитів у платіжних дорученнях);
- легкість отримання переказів на валютні рахунки із-за кордону;
- спрощення та підвищення точності внутрішніх і закордонних вихідних переказів;
- міжбанківські платежі за цим стандартом здійснюються швидше і коштують дешевше.

Онлайн-банкінг – дистанційне банківське обслуговування, що дає змогу здійснювати безготівкові банківські операції через інтернет.

Через онлайн-банкінг можна:

- отримати доступ до усіх рахунків 24/7;
- здійснювати різноманітні перекази та платежі: з картки на картку, за реквізитами, оплачувати інтернет, телефон, житлово-комунальні послуги;

- погашати кредити;
- заблокувати платіжну картку або замовити нову чи додаткову;
- купувати та продавати валюту;
- оформлювати депозити;
- встановлювати та змінювати ліміти;
- вести особистий бюджет та відстежувати витрати;
- здійснювати батьківський контроль за платіжною карткою дитини;
- користуватися програмою лояльності банку;
- отримувати сервісну підтримку у чат-боті.

Онлайн-банкінг доступний через сайт банку або з додатку на:

- ноутбучі;
- планшети;
- смартфоні.

Якщо фізична особа не має рахунку в банку або розрахунки безпосередньо з фізичною особою чи підприємством через банк неможливі, то платник також може здійснювати розрахунки з ними через підприємство поштового зв'язку.

Через підприємства поштового зв'язку здійснюються перекази:

- на ім'я окремих фізичних осіб – коштів, що належать їм особисто (пенсії, аліменти, заробітна плата, витрати на відрядження, авторський гонорар тощо);
- підприємствам – коштів на виплату заробітної плати, для організованого набору працівників, заготівлі сільськогосподарської продукції тощо в тих населених пунктах, у яких немає банків.

3. Порядок відкриття та обслуговування банківських рахунків

Згідно з Інструкцією «Про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків» клієнти мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору, крім випадків, якщо банк не має змоги прийняти на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами. Банки відкривають своїм клієнтам за договором банківського рахунку рахунки як в іноземній, так і в національній валюті.

Банки мають право відкривати поточні, вкладні (депозитні) рахунки та рахунки умовного зберігання (ескроу):

1) резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам). Юридичним особам рахунки відкриваються для забезпечення їх господарської діяльності, а фізичним – для здійснення підприємницької, незалежної професійної діяльності та для власних потреб.

2) нерезидентам України (юридичним особам, представництвам юридичних осіб в Україні, фізичним особам).

Поточний рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту для зберігання коштів і виконання платіжних операцій відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

Поточний рахунок фізичними особами використовується для власних потреб. Доступ до рахунку здійснюється через відділення банку або за допомогою онлайн-банкінгу. **Поточний рахунок, до якого випущена платіжна картка,**

використовується для розрахунків, отримання заробітної плати чи соціальних виплат за допомогою платіжної картки, через відділення або онлайн-банкінг.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, які передаються клієнтом банку в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

Рахунок умовного зберігання (ескроу) – рахунок, на який банк зобов’язується приймати й зараховувати кошти, отримані від клієнта, та перераховувати ці кошти бенефіціарам, або повернути їх клієнту за умови настання підстав, передбачених договором рахунку умовного зберігання (ескроу).

Відкриття рахунку передбачає проведення операції з викупу акцій акціонерного товариства у кінцевих бенефіціарів згідно з чинним законодавством України.

Переваги використання рахунку ескроу:

- мінімальні фінансові ризики – оскільки рахунком управляє банк;
- додаткові гарантії для покупця та продавця – заморожені кошти не можуть використовуватися у витратних операціях;
- гарантований успіх угоди (особи, які витратили кошти на оплату відкриття рахунку, навряд чи забажають відмовитися від неї).

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається суб’єкту господарювання для зберігання грошей і проведення розрахунків в іноземній валюті, для здійснення поточних операцій, для здійснення інвестицій за кордон, для зарахування, використання і погашення кредитів (фінансової допомоги) в іноземній валюті, для надходження іноземних інвестицій в Україну.

Клієнт для відкриття рахунку подає до банку документи, які на час їх подання мають бути чинними (дійсними) та їх оформлення має відповідати вимогам законодавства України. Договір, який укладається банком з клієнтом – фізичною особою, може бути підписаний фізичною особою цифровим власноручним підписом.

Поточний рахунок можна відкрити як у відділенні банку, так і дистанційно.

Відкриття фізичною особою поточного рахунку в банку здійснюється у такому порядку:

1. фізична особа пред’являє уповноваженому працівникові банку паспорт або інший документ, що посвідчує особу, та реєстраційний номер облікової картки платника податків.
2. фізична особа, яка займається підприємницькою та/або незалежною професійною діяльністю, зобов’язана зазначити про свій статус підприємця або особи, яка провадить незалежну професійну діяльність, у заяві про відкриття поточного рахунку;
3. фізична особа, яка займається незалежною професійною діяльністю, зобов’язана також подати до банку копію документа, що підтверджує взяття на облік такої особи відповідним контролюючим органом;
4. фізична особа заповнює заяву про відкриття поточного рахунку. Банк перевірить документи та особу клієнта. Це називається ідентифікація та верифікація;

5. між фізичною особою і банком укладається договір банківського рахунку.

Особа, яка відкриває рахунок, має право пред'явити уповноваженому працівнику банку е-паспорт/е-паспорт для виїзду за кордон/е-свідоцтво про народження/дані про реєстраційний номер облікової картки платника податків на електронному носії, критерії якого підтримують використання мобільного додатка «Дія».

Детальна процедура дистанційного відкриття рахунку залежить від банку. Договір із банком укладається виключно в письмовій формі: паперовій чи електронній. Вони мають однакову юридичну силу.

Забороняється використовувати поточні рахунки фізичних осіб, що відкриваються для власних потреб, для проведення операцій, пов'язаних із здійсненням підприємницької та НПД.

Клієнт (юрособа) подає/надсилає до банку під час відкриття поточного рахунку перелік осіб, які мають право розпоряджатися рахунком і підписувати розрахункові документи. Перелік має містити такі обов'язкові реквізити: прізвище, ім'я, по батькові розпорядника рахунку та його підпис. Кількість розпорядників рахунку в переліку не обмежується.

Розпорядження рахунками фізичних осіб, ФОП та фізичних осіб, які провадять НПД, здійснюється за розпорядженням власника або за його дорученням на підставі довіреності, засвідченої нотаріально.

Банк відкриває рахунок клієнту лише після здійснення його ідентифікації та верифікації, а також інших заходів, передбачених законодавством з питань фінансового моніторингу. Повторна ідентифікація та верифікація клієнта не є обов'язковою під час відкриття рахунку, якщо ця особа раніше була ідентифікована та верифікована згідно з вимогами законодавства з питань фінансового моніторингу.

Клієнт має право використовувати ідентифікаційні дані, отримані банком під час здійснення його ідентифікації та верифікації, під час отримання послуг, передбачених нормативно-правовим актом Національного банку з питань функціонування системи BankID Національного банку.

Банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки.

Договір банківського рахунку та договір банківського вкладу укладаються в письмовій формі. Один примірник договору зберігається в банку, а другий банк зобов'язаний надати клієнту під підпис.

Закриття рахунків клієнтів банку здійснюється на підставі заяви клієнта, на підставі рішення відповідного органу, на який покладено функції щодо припинення діяльності юридичної особи або фізичної особи-підприємця, а також у разі смерті власника рахунку (фізичної особи). Банк може відмовитися від договору банківського рахунку та закрити поточний рахунок клієнта, якщо операції за цим рахунком не здійснюються протягом трьох років поспіль і на цьому рахунку немає залишку коштів.

4. Міжбанківські розрахунки. Система електронних платежів НБУ

Здійснення безготівкових розрахунків між юридичними та фізичними особами породжує взаємні розрахунки між банками (міжбанківські розрахунки). Міжбанківські розрахунки призначені для здійснення платіжних трансакцій між

банками, обумовлених виконанням платежів їх клієнтів, або власних зобов'язань одного банку перед іншим.

Міжбанківські розрахунки – це система платежів, що виникають між банками, їх філіями та клієнтами банків на території однієї країни.

Форми проведення міжбанківських розрахунків:

- через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в Національному банку України – система електронних платежів (СЕП);

- через Національну платіжну систему «Український платіжний простір» (НПС «ПРОСТІР»), що функціонує при НБУ;

- через прямі кореспондентські відносини між комерційними банками.

Відкриття кореспондентських рахунків здійснюється шляхом встановлення між банками кореспондентських відносин на підставі відповідного договору.

Кореспондентські відносини – це договірні відносини між банками з метою виконання кожним із них для іншого певних операцій та послуг, пов'язаних з розрахунками між клієнтами та з власними відносинами.

Кореспондентські банківські відносини реалізуються через кореспондентські рахунки.

Кореспондентський рахунок – рахунок, що відкривається банком іншому банку, філії іноземного банку в Україні для виконання міжбанківських платіжних операцій. На них відображаються всі операції, які здійснюють банки за дорученням своїх клієнтів та за власний рахунок.

Банк кореспондент – банк, що на підставі договору та в порядку, встановленому НБУ, відкриває в іншому банку кореспондентський рахунок.

На сьогодні в Україні функціонують дві державні платіжні системи: система електронних платежів (СЕП); Національна платіжна система (НПС) «Український платіжний ПРОСТІР».

Система електронних платежів Національного банку (СЕП) – державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через рахунки, відкриті в НБУ. Вона забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи. Саме СЕП здійснює понад 99 % міжбанківських переказів у національній валюті в межах України.

За допомогою системи комерційні банки здійснюють міжбанківські перекази у безготівковій формі за міжбанківськими електронними розрахунковими документами, що формуються ними на підставі паперових розрахункових документів клієнтів або банку та електронних розрахункових документів, отриманих засобами автоматизованих систем.

Міжбанківська операція виконується банками та іншими установами протягом операційного дня, в який платіжна інструкція прийнята до виконання, якщо інший строк не встановлено договором або законодавством України.

Національна платіжна система ПРОСТІР – це система роздрібних платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, отримання готівки та інші операції з національною валютою здійснюються за допомогою електронних платіжних засобів, а саме платіжних карток ПРОСТІР. Такі картки дають змогу здійснювати операції саме з національною валютою – гривнею, в межах України та на

українських інтернет сайтах. Платіжна система ПРОСТІР забезпечує зростання рівня роздрібних безготівкових розрахунків в Україні.

5. Операції банків з платіжними картками

Одним з розповсюджених електронних платіжних засобів на сьогодні є платіжні картки.

Платіжна картка – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку персоніфікованої пластикової картки, що надає її власникові можливість безготівкової оплати товарів або послуг, перерахування коштів зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, а також одержання готівкових коштів у відділеннях банків та у банкоматах.

В системі використання пластикових карток беруть участь:

- **держателі (власники) карток** – це фізичні особи, які за договором з кредитно-фінансовою установою використовують її платіжну картку для оплати в безготівковій формі вартості товарів чи послуг, а також для отримання через банківські установи та банкомати готівкових коштів,

- **банк-емітент** – установа банку, яка випускає в обіг платіжні картки; торговельні установи та заклади сфери послуг,

- **банк-еквайр** – банк, у якому відкриті рахунки підприємств торгівлі та побутового обслуговування населення, що обслуговують держателів платіжних карток.

Покупці мають право розраховуватися за товари та послуги у зручний для них спосіб: розрахунок готівкою чи розрахунок платіжною карткою. Для цього у сфері торгівлі використовують **платіжні термінали** – електронний пристрій, призначений для ініціювання переказу з рахунку. Операції, що їх здійснюють за допомогою платіжних терміналів, мають бути оформлені квитанцією платіжного терміналу.

Крім того, у великих торговельних центрах використовують **програмно-технічні комплекси самообслуговування (ПТКС)**. Ці пристрої дають користувачам змогу переказувати кошти, а також виконувати інші операції відповідно до функціональних можливостей цього пристрою без безпосередньої участі касира.

Банк має право передати платіжний термінал у власність користувача або надати йому в користування. Для забезпечення процесу приймання платіжних карток суб'єкт господарювання (торговець) має укласти договір еквайрингу з банком-еквайєром, який займається встановленням та обслуговуванням платіжних терміналів. Договір, укладений з банком-еквайєром, надає торговцеві право приймати від споживачів до оплати товарів платіжні картки. Відповідно до договору банк бере на себе зобов'язання перераховувати кошти з карткового рахунку покупця на поточний рахунок торговця на підставі оброблених документів.

Еквайринг – послуга технологічного, інформаційного обслуговування розрахунків за операціями, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів у платіжній системі.

Процесинговий центр – спеціалізований інформаційно-обчислювальний центр, який виконує збирання, обробку, зберігання та передачу кредитно-фінансовим установам інформації про необхідність переказу з рахунків осіб-

держателів платіжних карток грошових коштів за одержані товари і послуги та інші карткові операції на рахунки осіб, що їх надають.

На підставі щоденних електронних звітів, що надходять в процесинговий центр (обробляє всі операції за платіжними картками), банк здійснює відшкодування грошових коштів на поточний рахунок організації на суму всіх операцій, проведених на устаткуванні банку (POS-терміналах) за допомогою платіжних карт міжнародних платіжних систем Visa і MasterCard, утримуючи при цьому комісійну винагороду банку.

Беручи до оплати платіжні карти, торгово-сервісне підприємство відразу ж отримує ряд переваг: збільшує обсяг продажів на 20-30%, набуваючи при цьому нових платоспроможних клієнтів, які віддають перевагу розрахунку картами. Ці клієнти, як свідчить статистика, набагато легше розлучаються з грошима і частіше скоюють спонтанні покупки. Беручи до оплати платіжні карти, організація застрахована від прийому в оплату фальшивих купюр, економить на інкасації готівки, надає клієнтам більш зручний спосіб здійснення розрахунку.

До недоліків використання еквайрингу можна віднести: додаткові витрати на оплату комісій банку, нестабільність системи, ризик збою обладнання, ймовірність витоку особистих даних клієнта, шахрайство з картками і т. п.

У межах України переказ за операціями, які ініційовані із застосуванням платіжних карток, виконується тільки у грошовій одиниці України. Видача готівки через банківські автомати в межах України здійснюється в національній валюті.

В Україні картки персоналізовані. Це означає, що у кожній картки є держатель. Передавати свою картку іншій людині заборонено. Для членів родини, в тому числі для дітей від 6 років, можна випустити додаткові картки на їхнє ім'я. Ці картки прив'язані до поточного рахунку власника. Додатковими картками можна розраховуватись у межах суми на рахунку або встановлених лімітів.

За функціональним призначенням картки поділяються на дебетні та кредитні.

Дебетні призначені для розрахунків власними коштами. Розраховуватись такою картою можна тільки у межах тієї суми, яка є на рахунку або наданого овердрафту.

З використанням такої платіжної картки можна:

- знімати з рахунку готівку;
- отримувати та робити перекази;
- платити за товари та послуги;
- зберігати кошти на рахунку.

Деякі банки пропонують послугу нарахувань відсотків на залишок коштів на рахунку та кешбек.

Окремим видом карток є дебетові картки із **овердрафтом**. Часто банки встановлюють овердрафт на зарплатні картки. У такому разі після того, як власні кошти повністю витрачені, можна розраховуватись коштами у межах встановленого овердрафту. Коли буде нарахована чергова заробітна плата, перш за все банк списує кошти для погашення овердрафту.

Кредитні картки дають можливість витратити кошти банку (які підлягають поверненню на умовах кредиту) у межах встановленого банком кредитного ліміту.

Деякі банки пропонують по своїх кредитних картках пільговий час оплати заборгованості – **грейс-період**. Якщо витрати з оплати товарів і послуг, зроблені протягом місяця, клієнт відшкодовує банку в обумовлений у договорі термін, то нарахування відсотків за користування кредитом по картці не проводиться.

Віртуальні картки не мають фізичного носія, тільки реквізити. Як і в звичайної пластикової картки – це 16-значний номер, термін дії та тризначний код, який потрібно вводити для підтвердження операції. Використовуйте віртуальну картку для платежів в інтернеті.

При виборі пластикової картки варто врахувати кількість і розташування банкоматів, а також розмір відсотка, що стягується за отримання готівки в іншому банку. У випадку ж із кредитною карткою особливо важливе співвідношення: вартість річного обслуговування / встановлений ліміт / відсотки по кредитах.

Безконтактні розрахунки швидкі, прості та надійні – достатньо піднести платіжну картку, смартфон або інший пристрій до платіжного терміналу. Технологія дає змогу здійснювати обмін даними між пристроями, що перебувають на коротких відстанях.

NFC-технологія позначається спеціальним символом у вигляді 4 дужок, які розташовані одна за одною та зростають зліва направо.

6. Суть касових операцій банку та їх види

Касове обслуговування – надання послуг з приймання, видачі та обміну готівки банками.

Готівку називають первинними резервами банку і використовують насамперед для забезпечення потреб у готівці при вилученні депозитів чи наданні позик. На готівкові кошти припадає незначна частка (до 3%) загальних активів банків.

Ведення касових операцій регламентує **Інструкція НБУ «Про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні»**, яка встановлює:

- порядок і вимоги щодо здійснення банками, їх філіями та відділеннями касових операцій у національній та іноземній валюті та оформлення касових документів за платіжними операціями;

- регулює взаємовідносини банків, юридичних осіб, які отримали ліцензію НБУ на здійснення операцій з готівкою та здійснюють діяльність з інкасації коштів, перевезення валютних та інших цінностей, оброблення та зберігання готівки (**інкасаторська компанія**) або діяльність з інкасації коштів, перевезення валютних та інших цінностей (**компанія-перевізник**), або діяльність з оброблення та зберігання готівки (**компанія з оброблення готівки**);

- установлює вимоги оброблення НБУ, банками, інкасаторськими компаніями/компаніями з оброблення готівки банкнот (монет);

- установлює порядок здавання та отримання банками, інкасаторськими компаніями/компаніями з оброблення готівки національної валюти в НБУ.

Касові операції – операції з видачі готівки, її приймання, обміну не придатних

до обігу банкнот (монет) та вилучених з обігу на придатні до обігу банкноти (монети), банкнот на монети, монет на банкноти, банкнот (монет) одного номіналу на банкноти (монети) іншого номіналу, вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет), валютно-обмінні операції та операції з банківськими металами, з пам'ятними та інвестиційними монетами, сувенірною та супутньою продукцією, а також операції з приймання на інкасо банкнот іноземної валюти та чеків в іноземній валюті, інших цінностей.

Відповідно до Положення НБУ «Про порядок організації касової роботи банками та проведення платіжних операцій надавачами платіжних послуг в Україні»:

готівка (готівкові кошти) – це грошові знаки національної валюти України – банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові, пам'ятні монети, які є дійсними платіжними засобами.

готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Платіжна інструкція - касовий документ в електронній/паперовій формі, який оформляється для здійснення платіжної операції та є розпорядженням платника/ініціатора/отримувача надавачу платіжних послуг щодо виконання платіжної операції.

Відповідно до Інструкції НБУ до **касових операцій** банку належать:

1) приймання через касу банку (філії, відділення) готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки юридичних і фізичних осіб або на рахунок банку (філії, відділення);

2) видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків через касу банку (філії, відділення);

3) приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну касу банку (філії, відділення);

4) отримання банком (філією, відділенням), інкасаторською компанією/компанією з оброблення готівки у Національному банку готівки, здавання придатної та не придатної до обігу готівки;

5) вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження до Національного банку;

6) обмін клієнтам не придатних до обігу та вилучених з обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні, монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет) одних номіналів на банкноти (монети) інших номіналів;

7) оброблення готівки;

8) прийняття на інкасо банкнот іноземних держав;

8-1) переміщення/передавання між банками, приймання/видачі банками банківських металів в операційних касах.

Процедура інкасо – це прийом банком банкнот з серйозними ушкодженнями і значними ознаками зношеності для подальшої передачі до країни походження, де вони будуть обмінені на придатні до обігу. Комісійна винагорода за приймання на

інкасо банкнот іноземних держав сплачується фізичною особою у гривнях за офіційним курсом гривні до іноземних валют, що встановлений НБУ на день здійснення операції;

Забезпечення банків готівкою відбувається з наступних джерел:

1) **касові операції банків з клієнтами** (платежі, поповнення банківських рахунків);

2) **міжбанківські операції з готівковими коштами**. Банк має право самостійно передавати готівку своїм філіям, відділенням або іншим банкам незалежно від їх місця розташування на території України. Передавання готівки між банками здійснюється на підставі укладених між ними договорів.

Підкріплення готівкою – передавання банками готівки між своїми філіями (відділеннями).

Банки можуть купувати готівку й в уповноважених банках, інкасаторських компаніях, НБУ.

Уповноважений банк – банк, щодо якого Правління НБУ прийняло рішення про надання йому повноважень на зберігання запасів готівки Національного банку. Сьогодні функції зберігання запасів готівки Національного банку та проведення операцій із ними в усіх регіонах країни виконують підрозділи п'яти уповноважених банків: АТ «Ощадбанк», АТ КБ «ПриватБанк», АТ «Райффайзен Банк», АТ «ПУМБ», АТ «УКРСИББАНК».

Відповідно до інструктивних документів НБУ банк зобов'язаний:

- здійснювати касове обслуговування клієнтів на підставі договірних відносин через касу банку;

- забезпечувати контроль за платіжністю і справжністю банкнот (монет) під час приймання та оброблення готівки з використанням відповідного обладнання (приладів).

Відповідно до діючих законодавчо-нормативних актів підприємства й організації незалежно від організаційно-правової форми і сфери діяльності зобов'язані зберігати вільні кошти на рахунках, що відкриваються в установах банків, а готівкову виручку вони зобов'язані здавати в банк. З кас банків і підприємств готівка надходить населенню при виплаті заробітної плати, премій, пенсій, стипендій, при оплаті відрядних витрат тощо.

З метою проведення касових операцій у банку формується штат працівників каси. Керівництво банку самостійно вирішує питання про структуру касового відділу. Але за будь-яких організаційних форм його побудови касири банку проводять приймання та видачу готівки, а також здійснюють весь обсяг супутніх операцій: перерахунок інкасованої виручки, розмін грошових купюр і обмін їх на монету, оформлення і видачу грошових чекових книжок тощо.

Каса банку (касовий відділ) складається з декількох функціонально відособлених структурних підрозділів, а саме: операційної каси, каси перерахунку грошової виручки, сховища.

Обслуговування клієнтів банку здійснює **операційна каса банку**.

Банки зобов'язані без обмежень безкоштовно обмінювати фізичним та юридичним особам платіжні банкноти та монети національної валюти, в тому числі здійснювати обмін банкнот і монет, що вилучаються НБУ з обігу, на придатні до

обігу платіжні банкноти і монети національної валюти безкоштовно та без будь-яких обмежень за сумою.

Банк зобов'язаний розмістити в доступному для огляду клієнтами місці таку інформацію:

1) режим роботи операційної каси з касового обслуговування клієнтів протягом операційного часу та в післяопераційний час;

2) повідомлення про те, якщо готівка не була перерахована клієнтом у приміщенні банку під контролем працівника банку, то претензії від клієнта щодо відшкодування банком недостачі не приймаються;

3) повідомлення про права осіб з інвалідністю та осіб, яким відповідно до законодавства України надано право на позачергове обслуговування тощо.

Банк за операціями з видачі готівки або приймання її для зарахування на відповідний рахунок із застосуванням платіжних пристроїв формує та надає клієнту відповідний касовий документ (квитанція) у вигляді паперового або електронного документа відповідно до умов договору.

Клієнт має право здійснити перерахування отриманої готівки (банкнот в повних пачках поаркушно) у відведеному для цього приміщенні банку (філії, відділення) під контролем працівника банку (філії, відділення).

Банку забороняється видавати клієнтам, а також повертати виявлені в них сумнівну національну валюту, навмисно пошкоджені банкноти, пошкоджену національну валюту, банкноти (монети) з дефектами виробника, а також сумнівну іноземну валюту. Банк передає для дослідження такі види валюти до Національного банку.

Основну частину сукупного грошового обігу складає безготівковий обіг, чому сприяють дії НБУ, спрямовані на встановлення граничної суми розрахунків готівкою. Так, згідно з Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні передбачена гранична сума розрахунку готівкою між фізичною особою та підприємством протягом одного дня в розмірі 50 тис. грн, а також фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 50 тис. грн.

Суб'єкти господарювання (підприємства /підприємці) мають право між собою здійснювати розрахунки готівкою протягом одного дня за одним або кількома платіжними документами – у розмірі до 10 тис. грн. включно.

Платежі понад установлені граничні суми проводяться через банки без відкриття рахунку, шляхом переказу коштів з поточного рахунку на поточний рахунок або внесення коштів до банку для подальшого їх переказу на поточні рахунки в банку.

ТЕМА 9. ОПЕРАЦІЇ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

1. Діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів.
2. Емісійні операції банків.
3. Інвестиційні операції банків з цінними паперами.
4. Нормативи інвестиційної діяльності банків.
5. Банківський портфель цінних паперів: сутність та види.
6. Етапи інвестиційної діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів.

7. Посередницька діяльність банків на фондовому ринку.
8. Інвестиційні ризики.

1. Діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів

В Україні у обороті можуть бути такі види цінних паперів:

1) **пайові цінні папери**, які засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі емітента та надають йому право на отримання частини прибутку у вигляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством. До пайових цінних паперів відносяться: акції, інвестиційні сертифікати, акції корпоративного інвестиційного фонду.

2) **боргові цінні папери** – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента, що видав цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться: облігації підприємств, державні облігації України, облігації місцевих позик, казначейські зобов'язання України, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі тощо.

3) **похідні цінні папери** – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів та ін.

Акція – іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника (акціонера), що стосуються акціонерного товариства: право на отримання частини прибутку товариства у вигляді дивідендів, право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством.

Емітентом акцій є тільки акціонерне товариство. Акції існують виключно в бездокументарній формі.

Облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його власником коштів, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений строк та виплатити доход за облігацією.

В Україні комерційні банки є досить активними учасниками ринку цінних паперів. Певну частину активів банків України з стійкою динамікою до щорічного зростання становлять вкладення в цінні папери, а саме у державні облігації, векселя, корпоративні облігації та інші цінні папери.

Слід зазначити, що банк набуває статусу професійного учасника фондового ринку і права на провадження певного виду професійної діяльності на фондовому ринку виключно після отримання ліцензії від Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку на провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку.

Усі банківські операції з цінними паперами можна поділити на три основні групи:

– **емісійні операції з цінними паперами** – пасивні операції, які здійснюються через випуск власних акцій, облігацій, депозитних сертифікатів, векселів та інших цінних паперів;

– **посередницькі операції з цінними паперами**, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів;

– **інвестиційні операції з цінними паперами** – активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені.

2. Емісійні операції банків

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій, фінансування певних програм чи напрямів діяльності.

Метою емісійних операцій банку є:

- залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск пайових цінних паперів – акцій;
- залучення ресурсів для проведення активних банківських операцій. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск боргових цінних паперів – облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів, іпотечних облігацій (інструментів позики);
- хеджування ризиків операцій з цінними паперами. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск похідних цінних паперів (деривативів) – ф'ючерсів, опціонів і т.п. (інструментів строкових угод).

Банк здійснює емісію власних цінних паперів відповідно до Законів України «Про акціонерні товариства», «Про цінні папери та фондовий ринок» з урахуванням особливостей, визначених Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Емісійні операції банків на ринку цінних паперів можна класифікувати залежно від виду цінних паперів, що випускаються в обіг, а саме:

- операції з випуску пайових цінних паперів (акцій);
- операції з випуску боргових зобов'язань (облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів, векселів);
- операції з випуску похідних цінних паперів.

Залучення коштів шляхом **емісії облігацій** має для банку певні переваги порівняно:

1. з емісією акцій:

- проценти, які банки виплачують за зобов'язаннями, вираховуються з прибутку;
- боргові зобов'язання не надають їх власникам права голосу на зборах акціонерів;

2. з міжбанківським кредитом або залученням депозитів:

- ціна коштів, залучених у такий спосіб, значно менша;
- проценти за зобов'язаннями є фіксованими (вони зазначаються в умовах випуску), що при інфляції становить для банку-емітента значну вигоду;
- термін погашення облігації, як правило, вимірюється роками, тобто значно переважає строки за міжбанківськими кредитами або залученими депозитами;
- банк-емітент може не повертати кошти власникам облігацій, якщо останні по закінченні строку обігу будуть конвертовані в акції банку.

У структурі пасивів і зобов'язань банків цінні папери власного боргу мають незначну питому вагу.

Залучення банками ресурсів за допомогою **ощадних сертифікатів** має низку

суттєвих переваг над строковими вкладками, оформленими депозитними договорами:

1) ощадні сертифікати органічно поєднують у собі властивості вкладу та цінного паперу. З одного боку, вони приносять вкладникові дохід, а з іншого – можуть використовуватись як платіжний засіб і обертатися на вторинному ринку цінних паперів.

2) завдяки обігу на вторинному ринку цінних паперів ощадні сертифікати у разі потреби можуть бути достроково продані власником іншій особі з одержанням деякого прибутку чи з можливістю уникнути втрат, яких неможливо уникнути за дострокового розірвання депозитного договору.

3) реалізація власниками ощадних сертифікатів на вторинному ринку не призводить до вилучення коштів, тобто втрати банком частини своїх ресурсів, тоді як дострокове розірвання депозитного договору означає для банку втрату частини його ресурсів. Більш того, використання сертифікатів сприяє банкам за інших рівних умов залучити значні суми грошових коштів та на триваліші терміни, ніж коли б вкладники погодилися тримати кошти у формі звичайного строкового депозиту.

3. Інвестиційні операції банків з цінними паперами

Інвестиційні операції – це активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у цінні папери. Інвестиційні можливості банків визначаються обсягом сформованого ними інвестиційного потенціалу, який залежить від величини банківських пасивів.

Прямі інвестиції банків – це внесення банками власних коштів або майна до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права (акції, паї, частки), емітовані такою юридичною особою. **Прямі інвестиції** зазвичай здійснюються з метою володінням контрольним пакетом акцій корпорації.

Портфельні інвестиції – вкладення в портфелі цінних паперів з метою одержання прибутків у формі відсотків (дивідендів) і в результаті підвищення курсової вартості цінних паперів, при цьому вкладення не має на меті безпосереднє управління об'єктом інвестування. Портфельні інвестиції, як правило, здійснює пасивний інвестор, придбавши невелику частку компанії з метою отримання нехай і невеликих, але стабільних прибутків.

Основними цілями банківських інвестицій є:

- отримання доходу;
- диверсифікація активних операцій;
- розширення джерел отримання додаткових доходів;
- збереження капіталу і забезпечення його приросту на основі росту курсової вартості ЦП;
- регулювання та забезпечення ліквідності банку.

Ліквідність – це можливість продажу фінансового інструменту в будь-який момент за сприятливими цінами. **Дохідність** – це придбання цінних паперів з метою отримання дивідендів за акціями та відсотків за борговими цінними паперами. **Мінімізація ризику** – купівля цінних паперів з низькою волатильністю з метою зменшення загального розміру ризику для банку.

Серед усіх перелічених завдань банківська установа має вибрати пріоритетне.

Цілі, що переслідує банк здійснюючи інвестиційну діяльність, реалізуються через вироблення інвестиційної політики.

Прийнято розрізняти два основні види інвестиційної політики банків:

агресивну: надається перевага ЦП із великим ступенем ризику, проте із значною потенційною дохідністю (акції);

консервативну: значну частину інвестицій займають вклади в облігації та інші короткострокові боргові зобов'язання, що призводить до зменшення ризику, підвищення ліквідності, проте до зменшення дохідності.

4. Нормативи інвестиційної діяльності банків

Національний банк здійснює контроль за інвестиціями банку з придбання банком корпоративних прав (акцій, паїв, часток).

Банк, регулятивний капітал якого відповідає усім вимогам, має право здійснити інвестицію без письмового дозволу НБУ, якщо: інвестиція у фінансову установу становить у сукупності не більше ніж 1 % статутного капіталу банку.

Банк здійснює інвестицію на підставі письмового дозволу НБУ:

а) у фінансову установу в обсязі більше 1 % статутного капіталу банку;

б) в юридичну особу в обсязі 10 і більше % її статутного капіталу та/або голосів.

Банк має право здійснити інвестицію за умови одночасного дотримання таких спеціальних вимог:

а) строк банківської діяльності становить не менше ніж три роки;

б) розмір регулятивного капіталу банку відповідає усім вимогам Інструкції та здійснення інвестиції не приведе до порушення цих вимог;

в) банк не є об'єктом застосування заходів впливу (в частині щодо обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів операцій);

г) виконання протягом останніх шести місяців економічних нормативів та вимог щодо порядку формування обов'язкових резервів;

г) наявність прибутку за даними балансу банку протягом останніх шести місяців.

Банку забороняється інвестувати кошти в юридичну особу, статутом якої передбачена повна відповідальність її власників.

Національний банк приймає рішення про відмову банку в наданні письмового дозволу на здійснення інвестиції, якщо дійде висновку, що зазначена операція матиме негативний вплив на фінансовий стан банку та/або створюватиме загрозу безпеці коштів вкладників та інших кредиторів банку.

Нормативи інвестування – економічні нормативи, що встановлюються НБУ з метою забезпечення контролю за інвестиційною діяльністю банків.

Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожною установою, до регулятивного капіталу банку. Н11 не має перевищувати 15 %.

Норматив загальної суми інвестування (Н12) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного зі здійсненням банком інвестиційної діяльності. Норматив Н12 визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) будь-якої юридичної особи, до регулятивного капіталу банку.

Нормативне значення Н12 не повинно перевищувати 60%.

До розрахунку нормативів інвестування не включаються суми акцій та інших цінних паперів, придбаних банком за рахунок та від імені своїх клієнтів.

5. Банківський портфель цінних паперів: сутність та види

Банківський портфель цінних паперів – це сукупність усіх придбаних банком цінних паперів.

Залежно від мети, характеристики цінного паперу та строків зберігання в портфелі банку цінні папери класифікуються таким чином:

- торговий портфель цінних паперів;
- портфель цінних паперів на продаж;
- портфель цінних паперів, що утримуються до погашення;
- інвестиції в асоційовані та дочірні компанії.

Торговий портфель банку – боргові цінні папери й акції, придбані банком з метою отримання прибутку від короткотермінових коливань ринкової ціни.

Портфель на продаж – боргові цінні папери з фіксованою датою погашення, які банк не має наміру тримати до дати їхнього погашення; цінні папери, які банк готовий продати у зв'язку зі зміною ринкових відсоткових ставок, потреб ліквідності, наявності альтернативних інвестицій.

Портфель до погашення вміщує боргові цінні папери, щодо яких банк має намір і здатність утримувати до строку їхнього погашення.

Інвестиції в асоційовані та дочірні компанії – вкладення у пайові цінні папери, на основі яких банк має не менше, ніж 20% (вкладення в асоційовані компанії) або не менше, ніж 50% (вкладення в дочірні компанії) голосів об'єкта інвестування, і ці інструменти будуть утримуватись у портфелі цінних паперів банку більше від 1-го року.

Внаслідок зміни ліквідності ЦП, дохідності, ринку, погіршення фінансового стану емітента, цінні папери можуть переводитися з одного портфеля до іншого. Переведення цінних паперів з портфеля до погашення до портфеля на продаж можливе у тому разі, коли менеджмент банку має сумніви щодо доцільності утримання цінних паперів до настання строків погашення у зв'язку з: погіршенням кредитоспроможності емітента; зміною податкового законодавства; об'єднанням або ліквідацією банку; зміною законодавства та регулятивних вимог; зміною вимог до капіталу; підвищенням ризику цінних паперів.

Узагальнюючи існуючі підходи до співвідношення ліквідності, дохідності і ризику доцільно виділити такі типи портфелів цінних паперів:

1. Портфель зростання, метою якого є приріст капіталу інвесторів. Він формується з цінних паперів, курсова вартість яких зростає.

2. Портфель доходу, який спрямований на одержання високих поточних процентних і дивідендних доходів при мінімальному ступеню ризику. Портфель доходу складається в основному з цінних паперів, які характеризуються помірним ростом курсової вартості та високими дивідендами, облігацій та інших цінних паперів, інвестиційною характеристикою яких являються високі поточні виплати.

3. Збалансований портфель, який спрямований на досягнення декількох цілей, таких як одержання доходу, підтримка ліквідності, обмеження ризику і який

складається частково з об'єктів інвестицій із швидко зростаючою ринковою ціною, частково із високодохідних цінних паперів.

4. Портфель ризикового капіталу – складається із цінних паперів компаній агресивного типу і має на меті одержання надприбутків за рахунок придбання цінних паперів, які недооцінені на ринку.

5. Змішаний портфель, який об'єднує різні за характеристиками цінні папери. Одна частина фінансових активів, яка входить до даного портфеля, приносить власнику ріст капітальної вартості, а друга доход. Втрата однієї частини може компенсуватися іншою.

6. Спеціалізований портфель, в якому інвестиції в цінні папери об'єднуються не за загальним цільовим критерієм, а за частковими критеріями, такими як галузева чи територіальна належність, вид ризику тощо.

6. Етапи інвестиційної діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів

Основними етапами інвестиційної діяльності комерційних банків на ринку цінних паперів є:

1. Розробка інвестиційної політики банку.
2. Аналіз цінних паперів.
3. Формування банківського портфеля цінних паперів.
4. Моніторинг портфеля цінних паперів.
5. Формування резервів на відшкодування можливих збитків за операціями з цінними паперами.
6. Оцінка ефективності портфеля цінних паперів.

Основними положеннями інвестиційної політики банку мають бути: 1) цілі інвестування та їхнє узгодження зі стратегічною метою діяльності банківської установи; 2) визначення періоду, на який розробляється ця політика; 3) обмеження регуляторних органів; 4) власні застереження щодо розміщення коштів у цінні папери (певний граничний відсоток вкладення коштів в інструменти одного емітента, відсоток вкладень у певну галузь, у певний тип цінних паперів); 5) податкові пільги; 6) визначення бази для порівняння ефективності вкладень.

Наступною складовою інвестиційного менеджменту є проведення фінансового аналізу для визначення об'єктів вкладення грошових ресурсів. Традиційно передбачається використання фундаментального або технічного аналізу.

Фундаментальний аналіз полягає у визначенні дійсної вартості цінних паперів на основі аналізу фінансово-господарської діяльності емітента (рис. 1).

З допомогою макроекономічного аналізу банківська установа здійснює оцінювання та критичний аналіз основних економічних індикаторів і визначає їхній вплив на стан ринку цінних паперів. Саме макроекономічний аналіз дає змогу банку визначити, який сегмент фінансового ринку (фондовий, валютний, кредитний) на цей момент є найбільш дохідним та привабливим для вкладення коштів. Галузевий аналіз допомагає банкам більш повно визначити економічну ситуацію в країні та напрямки інвестиційних вкладень.

Рис. 1. Етапи фундаментального аналізу цінних паперів

На основі отриманих даних про найбільш привабливі галузі для здійснення інвестицій банківська установа здійснює оцінювання підприємств, які представляють ці галузі економіки, та цінних паперів, емітованих ними.

НБУ зобов'язує використовувати для оцінювання підприємств-емітентів цінних паперів ті самі показники, що і при оцінюванні позичальників при наданні кредитів.

Після формування портфеля цінних паперів банк здійснює його постійний моніторинг і продає фондові цінності, які нерентабельно надалі утримувати, та купує перспективні – для збільшення ефективності інвестування.

Завершальним етапом процесу вкладення банківських ресурсів у цінні папери є визначення ефективності таким вкладень. Цю процедуру банківські установи можуть здійснити порівнянням отриманої дохідності від портфеля цінних паперів:

1) з вартістю залучених коштів (депозитів, облігацій), що дає змогу встановити збиткові чи прибуткові операції з цінними паперами;

2) з доходами від кредитних та інших операцій – допомагає визначити найбільш дохідні активні операції банку;

3) із запланованою величиною, що визначається при формуванні інвестиційної політики банку.

7. Посередницька діяльність банків на фондовому ринку

Схематично види банківського посередництва на ринку цінних паперів можна

класифікувати так (рис. 2).

Брокерська діяльність – укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Торговець цінними паперами, який провадить брокерську діяльність, може надавати своїм клієнтам консультації щодо купівлі-продажу цінних паперів. Банки-брокери у процесі взаємодії з клієнтами пропонують також послуги Інтернет-трейдингу, що є зручним для клієнтів, котрі активно працюють на ринку.

Рис. 2. Посередницькі операції банків на ринку цінних паперів

Дилерська діяльність – укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом.

Андеррайтинг – укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов’язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

Операції з андеррайтингу можуть проводити лише найбільші банки, оскільки обсяги випуску цінних паперів інколи становлять від кількох мільйонів до кількох мільярдів гривень. Одному банку досить складно розмістити весь обсяг емісії, тому у процесі розміщення цінних паперів, як правило, беруть участь кілька банків, створюючи таким чином консорціум (синдикат) андеррайтерів.

Діяльність з управління цінними паперами – діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперами від свого імені за винагороду на підставі договору про управління переданими йому цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та коштами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб.

Депозитарна діяльність зберігача цінних паперів – діяльність з надання

послуг щодо зберігання цінних паперів, обслуговування правочинів щодо цінних паперів на рахунках власників цінних паперів.

Відповідно до Закону України «Про національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» **зберігач** – це комерційний банк або торговець цінними паперами, який має ліцензію на зберігання та обслуговування обігу цінних паперів і операцій емітента з цінними паперами.

Зберігачі ЦП обслуговують електронний обіг цінних паперів, випущених у бездокументарній або документарній формі.

Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках забезпечує здійснення грошових розрахунків за правочинами щодо цінних паперів, укладеними на фондових біржах та поза фондовою біржею, якщо проводяться розрахунки за принципом «поставка цінних паперів проти оплати». **Розрахунковий центр** – банк, що функціонує у формі акціонерного товариства відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про депозитарну систему України».

Банки можуть надавати **консультаційні послуги** щодо випуску та обігу цінних паперів (аналіз ринку цінних паперів, правові консультації, професійне навчання, інформаційне обслуговування). Об'єктивна потреба в наданні послуг у цій сфері зумовлена складністю індустрії цінних паперів, швидкою зміною обставин на ринку цінних паперів, наявністю ризику.

Останнім часом банки акцентують свою увагу на інвестиційному консалтингу – консультування клієнтів щодо вибору стратегії та об'єктів інвестування відповідно до окреслених завдань, визначення найвигідніших напрямів інвестування вільного капіталу, визначення оптимальної схеми фінансування і залучення інвестицій під проекти клієнтів в різних формах.

8. Інвестиційні ризики

Інвестиційна діяльність банку тісно пов'язана з ризиками, які є невід'ємною складовою ринкової форми господарювання.

Інвестиційний ризик – це можливість відхилення конкретних інвестиційних рішень чи дій банку від запланованих та ймовірність неотримання або недоотримання установою банку очікуваного доходу (приросту капіталу) як результату інвестиційної діяльності. Ці відхилення можуть бути пов'язані як із додатковими доходами, так і з додатковими витратами.

Ризики звичайно поділяють на дві групи: **фінансові**, пов'язані з непередбаченими змінами в обсягах, дохідності, вартості і структурі активів і пасивів; **функціональні**, пов'язані з використанням банками різної техніки і технологій, з діяльністю операційних підрозділів, з помилками в управлінні тощо.

Сучасна фінансова наука розрізняє дві категорії ризиків, що формують загальний інвестиційний ризик: системний та несистемний ризики (рис. 3).

Системний – це ризик понесення збитків від зміни умов функціонування фінансового ринку в цілому або окремих його сегментів (наприклад, інфляційний ризик, ризик відмови уряду від виконання своїх боргових зобов'язань або затримки виконання урядом зобов'язань).

Несистемний – це ризик, пов'язаний з особливостями обігу конкретних

фінансових інструментів, з діяльністю окремих учасників ринку (наприклад, ризик невиклати дивідендів).

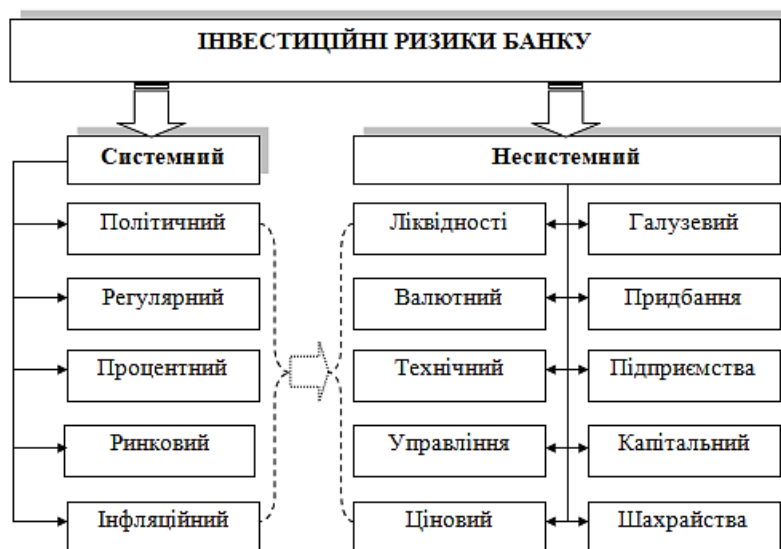

Рис. 3. Класифікація інвестиційних ризиків комерційного банку

У процесі здійснення інвестиційних операцій з цінними паперами банки підпадають під дію багатьох ризиків, основними з яких є (рис. 4):

Сформовані такі **стратегії (підходи) до управління ризиками**:

1) **уникнення ризиків** – відмова банку від участі в інвестиційному проекті або зміна його параметрів, яка дозволяє уникнути певного типу ризиків;

2) **прийняття ризиків** – перенесення ризиків на банк-інвестор (використовується, коли ймовірність настання несприятливих подій незначна або втрати не є суттєвими порівняно з фінансовими результатами проекту);

4) **страхування ризиків** – надає можливість банку зменшити можливі втрати шляхом передання ризиків третім особам (страховим компаніям).

Процес управління ризиками складається з кількох етапів: виявлення ризику; оцінка масштабу (величини) ризику; моніторинг ризику; мінімізація ризику. Комерційні банки використовують такі **методи мінімізації інвестиційних ризиків**:

- диверсифікація інвестицій;
- установлення лімітів на здійснення тих чи інших інвестиційних операцій;
- хеджування ризиків за допомогою похідних фінансових інструментів;
- створення резервів на знецінення цінних паперів.

Одним з основних методів мінімізації інвестиційних ризиків є диверсифікація вкладень, коли банк купує цінні папери різних емітентів, різних видів та з різним терміном погашення.

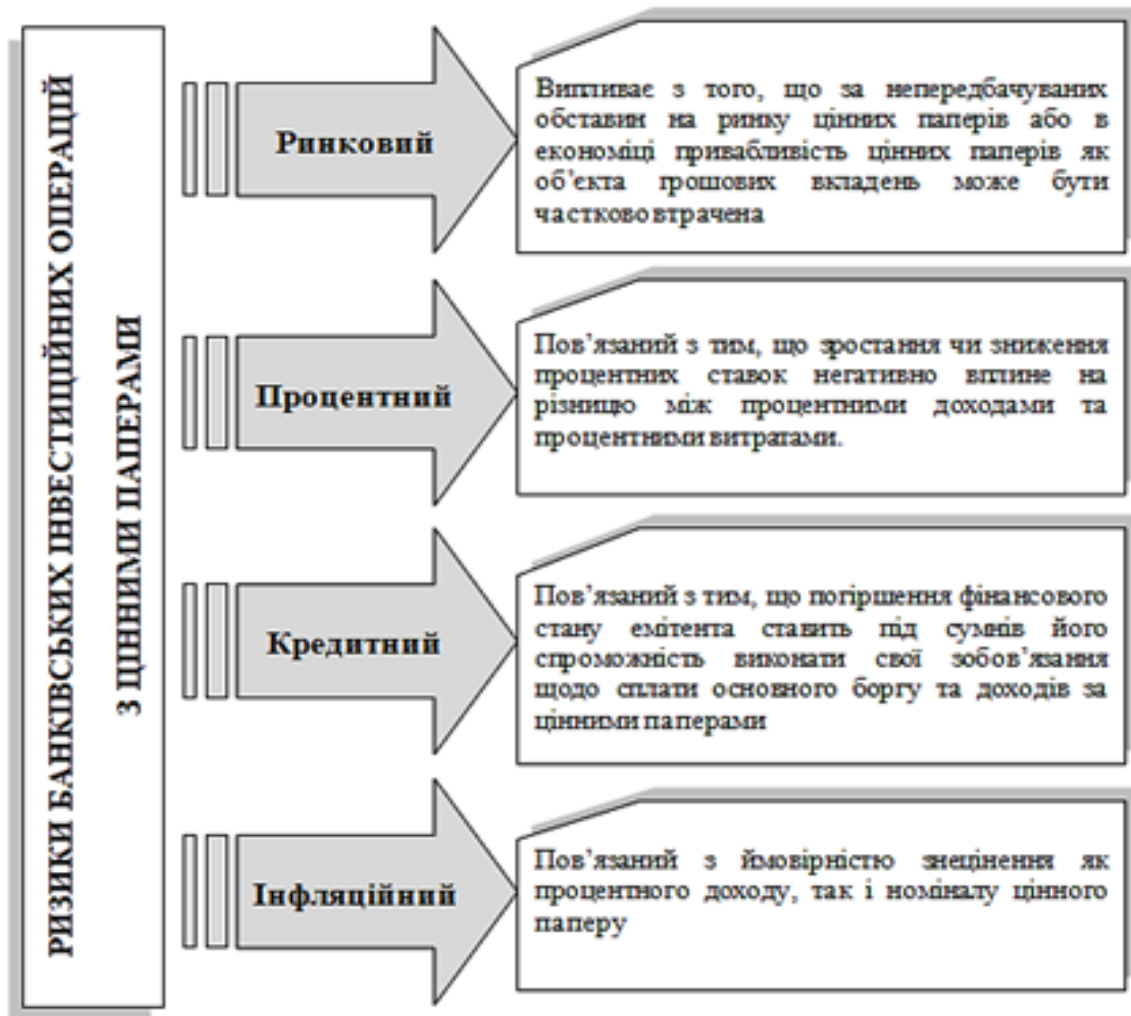

Рис. 4. Ризики банківських інвестиційних операцій з цінними паперами

Як правило, у практиці комерційних банків методи мінімізації інвестиційних ризиків використовуються комплексно, доповнюючи один одного залежно від конкретної економічної ситуації та фінансового становища банку.

ТЕМА 10. ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ

1. Валютні цінності та валютні операції.
2. Порядок здійснення валютних операцій банками.
3. Види валютних операцій.
4. Валютні обмеження.
5. Валютне регулювання та валютний нагляд.
6. Ліміти відкритої валютної позиції банку

1. Валютні цінності та валютні операції

У вузькому розумінні **валютні операції** – це операції банків, фінансово-кредитних установ з купівлі-продажу валютних цінностей, ведення рахунків чи розрахунків у валюті, надання в позику іноземної валюти на конкретних умовах на певну дату.

До **валютних цінностей**, згідно із Законом «Про валюту і валютні операції» належать: національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали.

Валютна операція – операція, що має хоча б одну з таких ознак:

а) операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта;

б) торгівля валютними цінностями;

в) транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей.

Торгівля валютними цінностями – операції з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей, що здійснюються як у готівковій формі, так і безготівковою формі. Торговлю іноземною валютою та/або банківськими металами на валютному ринку України дозволяється здійснювати виключно НБУ та суб'єктам валютного ринку або через таких суб'єктів.

Транскордонне переміщення валютних цінностей – ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України банківських металів, готівкової валюти.

Транскордонний переказ валютних цінностей – рух певної суми коштів в Україну або за її межі з метою зарахування цих коштів на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі.

Пункт обміну іноземної валюти – структурний підрозділ, який відкривається банком, небанківською фінансовою установою, оператором поштового зв'язку з метою здійснення торгівлі іноземною валютою в готівковій формі.

Суб'єктами валютного ринку (уповноважені установи) є:

- 1) банки, що отримали банківську ліцензію;
- 2) небанківські фінансові установи, що отримали ліцензію;
- 3) оператори поштового зв'язку, що отримали ліцензію;

Суб'єктами валютних відносин є: резиденти та (або) нерезиденти, які здійснюють валютні операції.

Ліцензії на здійснення валютних операцій діють безстроково.

2. Порядок здійснення валютних операцій банками

Резиденти мають право відкривати рахунки в іноземних фінансових установах та здійснювати через такі рахунки валютні операції. Нерезиденти мають право відкривати рахунки в українських фінансових установах та здійснювати через такі рахунки валютні операції. У сфері здійснення валютних операцій нерезиденти мають усі права, надані резидентам.

Гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків, крім розрахунків за:

- 1) операціями зі здійснення іноземних інвестицій;
- 2) операціями з розміщення, виплати грошового доходу та погашення облігацій, казначейських зобов'язань України, номінованих в іноземній валюті;
- 3) операціями з купівлі-продажу державних цінних паперів, номінованих в іноземній валюті;
- 4) іншими операціями, визначеними Митним кодексом України.

Розрахунки за зовнішньоекономічними операціями здійснюються виключно через рахунки в банках. Виручка резидентів у іноземній валюті від експорту продукції підлягає зарахуванню на їх валютні рахунки в банках.

Відкриття поточних та вкладних (депозитних) рахунків в іноземній валюті в Україні здійснюється аналогічно до відкриття рахунків у національній валюті.

Резиденти України, які є суб'єктами господарської діяльності, можуть проводити такі операції по своїх валютних рахунках:

- проводити розрахунки за зовнішньоекономічними контрактами;
- отримувати від нерезидентів і повертати нерезидентам кредити (позики);
- сплачувати податки і збори, які передбачені в іноземних державах;
- здійснювати інвестиції за кордон, отримання доходів від інвестицій тощо);
- вкладати валютні кошти на депозитні рахунки і отримувати ці кошти з нарахованими відсотками;
- інші валютні операції.

На поточних валютних рахунках фізичних осіб - резидентів можна проводити такі валютні операції:

- переказувати кошти за кордон зі своїх валютних рахунків за неторговельними операціями;
- отримувати платежі з-за кордону на свої валютні рахунки;
- переказувати валютні кошти на рахунки резидентів у межах України та відповідно отримувати платежі в іноземній валюті (за умови, що такі платежі здійснюються між родичами);
- отримувати платежі в порядку спадкування чи на підставі договору дарування;
- отримувати платежі на підставі судових рішень;
- отримувати доходи від обігу цінних паперів, емітентами яких є іноземці, оборот яких здійснюється на території України;
- погашати заборгованості по кредитах в іноземній валюті.

3. Види валютних операцій

Валютні операції класифікуються за такими критеріями:

1. За механізмом здійснення операцій: операції спот; форвардні операції; ф'ючерсні операції; опціонні операції.

2. За терміном здійснення платежу з купівлі-продажу валюти: касові, або операції з негайною поставкою; строкові.

3. За цільовим призначенням:

- операції з метою одержання валюти для здійснення платежів за міжнародними розрахунками;
- операції з метою страхування від валютних ризиків (операції хеджування);
- операції з метою одержання прибутку або спекулятивні операції.

4. За формою здійснення: безготівкові; готівкові.

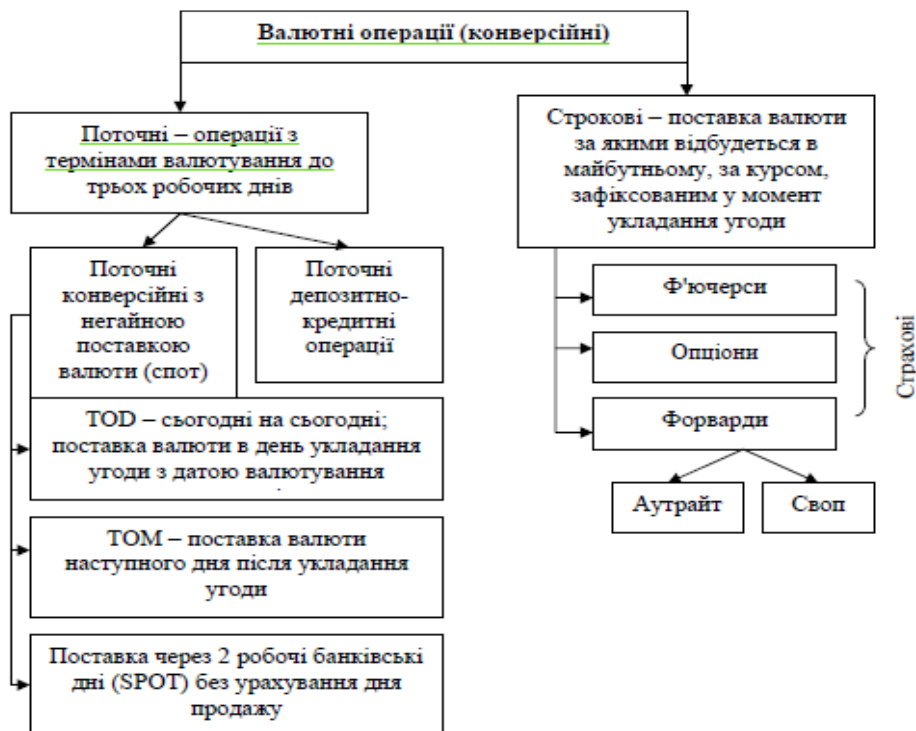

Рис. 1. Види валютних операцій

Порядок здійснення банками торгівлі безготівковою іноземною валютою та банківськими металами без фізичної поставки.

Банки здійснюють:

1) купівлю, продаж, обмін іноземної валюти та/або банківських металів на валютному ринку України та/або на міжнародному валютному ринку;

2) власні операції з торгівлі іноземною валютою/банківськими металами в межах установлених лімітів відкритої валютної позиції;

3) **операції на умовах маржинальної торгівлі** з іноземними контрагентами (власні операції та операції за дорученням клієнтів) – безготівкові операції, які передбачають виконання двох зустрічних зобов'язань з купівлі та продажу однієї іноземної валюти за іншу іноземну валюту/гривні та здійснюються без їх реальної поставки з метою отримання прибутку від зміни валютного курсу або хеджування ризиків.

4) операції з торгівлі іноземною валютою, банківськими металами за дорученням клієнта;

5) **валютні операції на умовах «своп»** – валютні операції за договором, умови якого передбачають купівлю (продаж, обмін) іноземної валюти зі зворотним її продажем (купівлею, обміном) на певну дату в майбутньому з фіксацією умов цих операцій (курсів, обсягів, дат валютування тощо) під час укладення договору. Національний банк має право здійснювати операції з купівлі-продажу іноземної валюти на умовах «своп» із банками.

Банкам забороняється здійснювати операції на умовах «своп» з клієнтами:

- резидентами (крім фізичних осіб), якщо перша частина операції передбачає продаж клієнту іноземної валюти/банківських металів;

- нерезидентами, якщо перша частина операції передбачає купівлю у клієнта іноземної валюти/банківського металу.

б) валютні операції на умовах «форвард» на валютному ринку України з іншими банками та з клієнтами банку. **Форвардні операції** – це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступною передачею валюти в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладання контракту. Умови форвардного договору можуть передбачати поставку базового активу (іноземної валюти/банківських металів) шляхом його відчуження або без поставки базового активу.

Порядок здійснення торгівлі іноземною валютою в готівковій формі та банківськими металами з фізичною поставкою

Торгівля іноземною валютою в готівковій формі (валютно-обмінні операції) здійснюється уповноваженими установами. Торгівля банківськими металами з фізичною поставкою здійснюється виключно банками.

До валютно-обмінних операцій належать:

- 1) купівля у фізичних осіб іноземної валюти;
- 2) продаж фізичним особам іноземної валюти;
- 3) обмін фізичним особам іноземної валюти однієї іноземної держави на готівку іноземної валюти іншої іноземної держави.

Банк здійснює операції з банківськими металами та валютно-обмінні операції з оформленням квитанції про здійснення валютно-обмінної операції/операцій. Небанківська установа, її відокремлені підрозділи та пункти обміну валюти мають право здійснювати валютно-обмінні операції після реєстрації реєстратора розрахункових операцій РРО.

Валютні операції класифікуються на:

- **поточні торговельні операції в іноземній валюті**, до яких належать: розрахунки за експорт та імпорт товару без відстрочення платежу або з відстроченням.

Клієнти-резиденти (юридичні особи та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності) мають право купити, обміняти іноземну валюту з метою здійснення розрахунків з нерезидентами за торговельними операціями.

- **поточні неторговельні операції в іноземній валюті**: перекази з оплати праці, стипендій, пенсій, аліментів, державної допомоги, матеріальної допомоги, допомоги родичів, благодійної та гуманітарної допомоги, виплат і компенсацій, відшкодування за страховими випадками, премій, призів, успадкованих коштів, коштів за договорами дарування, коштів, заощаджених на рахунках, і прибутків за ними; виплати на підставі вироків, рішень, ухвал і постанов судових, слідчих та інших правоохоронних органів; оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на лікування в медичних закладах іншої держави, а також оплата витрат на транспортування хворих; оплата за рахунок коштів фізичних осіб витрат на навчання і стажування в навчальних закладах іншої держави тощо;

- **валютні операції, пов'язані з рухом капіталу**, до яких відносять: надання та отримання резидентами фінансових кредитів і позик; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за гарантіями, поруками та заставою; операції, пов'язані з виконанням зобов'язань за лізингом, факторингом; здійснення іноземних інвестицій в Україну; здійснення резидентами прямих та портфельних інвестицій за межі України; виплата прибутків, доходів та інших коштів, отриманих іноземними

інвесторами від інвестиційної діяльності в Україні; операції з цінними паперами; розміщення коштів на вкладних (депозитних) рахунках; інші валютні операції, які не є поточними;

- **власні операції банку** з купівлі, продажу, обміну (конвертації). Банки мають право здійснювати купівлю, продаж іноземної валюти виключно на міжбанківському валютному ринку України.

4. Валютні обмеження

Для фізичних осіб. Фізичні особи-резиденти здійснюють валютні операції з транскордонного переміщення валютних цінностей шляхом їх вивезення/пересилання за межі України в загальній сумі, що перевищує на день вивезення/пересилання в еквіваленті 10 000 євро, на підставі документів, що підтверджують зняття цією фізичною особою готівки з власних рахунків у банках і квитанції про здійснення валютно-обмінної операції з цією готівкою виключно на ту суму, що перевищує на день вивезення/пересилання в еквіваленті **10 000 євро**.

Підтвердні документи є чинними протягом 90 календарних днів із дня зняття готівки з рахунків

Для юридичних осіб. Клієнт має дотримуватися граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, що становлять 90 календарних днів.

Клієнт-резидент зобов'язаний використати:

1) іноземну валюту, куплену в установленому порядку через банк, не пізніше ніж за 10 робочих днів після дня її зарахування на його поточний рахунок на потреби, зазначені в заяві про купівлю іноземної валюти. Ця вимога не поширюється на випадки купівлі іноземної валюти фізичними особами;

2) іноземну валюту не пізніше ніж за два робочих дні після дня її зарахування на його поточний рахунок на цілі, пов'язані з виконанням зобов'язань перед банком-кредитором за кредитним договором.

Банк зобов'язаний продати протягом п'яти робочих днів куплену іноземну валюту в разі порушення клієнтами-резидентами строків.

5. Валютне регулювання та валютний нагляд

21 червня 2018 року було прийнято новий Закон України «Про валюту і валютні операції», а також НБУ затвердив і оприлюднив усі нормативно-правові акти, які є основою для нової ліберальної системи валютного регулювання.

Під час кризи 2014-2015 років НБУ довелося ввести додаткові валютні обмеження, щоб уникнути неконтрольованого відтоку капіталу та знецінення гривні. Ці надзвичайні заходи включали введення максимальних лімітів на зняття готівки (в гривнях або іноземній валюті), зобов'язання для експортерів продавати 100% валютної виручки (пізніше цей ліміт було знижено до 75%), а також введення триденного періоду резервування при купівлі іноземної валюти (так зване правило $t + 4$) і заборона на репатріацію дивідендів тощо.

Законодавчо-правові відносини в царині діяльності банків з іноземною валютою та валютними цінностями сьогодні регламентовані «Положенням про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою

та банківськими металами на валютному ринку України», Законом України «Про валюту і валютні операції», Положенням про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті, Положення про порядок встановлення Національним банком України лімітів відкритої валютної позиції та контроль за їх дотриманням банками.

Валютне регулювання – діяльність НБУ та в установлених законом випадках Кабінету Міністрів України, спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами. **Валютний нагляд** – система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства.

Принципи валютного регулювання

1) свобода здійснення валютних операцій, що передбачає:

- право фізичних та юридичних осіб - резидентів укласти угоди з резидентами та (або) нерезидентами та виконувати зобов'язання, пов'язані з цими угодами, у національній валюті чи в іноземній валюті, у тому числі відкривати рахунки у фінансових установах інших країн;

- право фізичних та юридичних осіб - резидентів придбавати валютні цінності, активи за кордоном, переміщувати через митний кордон України валютні цінності;

- запровадження обмежень і заходів захисту виключно з підстав та у порядку, визначених законом, з метою забезпечення стабільності фінансової системи і рівноваги платіжного балансу України;

- недопущення неправомірного і необґрунтованого втручання держави у валютні операції;

2) ризикоорієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання, що реалізується шляхом:

- спрямованості на забезпечення фінансової стабільності, економічного і соціального розвитку;

- відповідності заходів захисту, строків їх запровадження та обсягів, пов'язаних з ними валютних обмежень масштабам і структурі системних ризиків, що загрожують фінансовій стабільності;

- обґрунтованості запровадження та подовження строку дії заходів захисту;

- тимчасового характеру дії заходів захисту;

- підзвітності та публічності Національного банку України під час запровадження заходів захисту, подовження строку їх дії, оцінки результативності застосування заходів захисту;

- пріоритетності менш дискримінаційних інструментів валютного регулювання над більш дискримінаційними та пропорційності застосування таких інструментів;

- пріоритетності ринкових інструментів валютного регулювання над адміністративними;

3) самостійність та ринковість валютного регулювання, що передбачає:

- гнучкість валютного курсу;

- незалежність Національного банку України у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом.

Основними завданнями валютного регулювання є:

- захист національної валюти, що передбачає мінімізацію зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на її купівельну спроможність;
- установлення оптимального режиму обмінного курсу національної валюти, спроможного збалансувати інтереси експортерів та імпортерів задля ефективної участі країни у міжнародному поділі праці;
- регламентація порядку використання іноземної валюти суб'єктами валютного ринку країни;
- захист прав власності на валютні цінності, що є необхідною умовою ефективного руху валютного капіталу та розвитку валютного ринку країни;
- визначення статусу національної валюти, що передбачає встановлення відповідного режиму її конвертованості для забезпечення стратегічних завдань розвитку національної економіки та її участі у світовому господарстві.

Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави, має право запровадити такі заходи захисту:

- 1) обов'язковий продаж частини надходжень в іноземній валюті;
- 2) встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів. Граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів становили до війни для юридичних осіб 365 календарних днів;
- 3) встановлення особливостей здійснення операцій, пов'язаних із рухом капіталу;
- 4) запровадження дозволів та (або) лімітів на проведення окремих валютних операцій;
- 5) резервування коштів за валютними операціями.

Правління НБУ має право запровадити заходи захисту на строк не більше шести місяців та подовжувати строк дії попередніх заходів захисту на строк не більше шести місяців. Правління НБУ має право достроково припинити дію будь-якого заходу захисту в разі, якщо підстави, через які було запроваджено такий захід захисту, втратили актуальність.

6. Ліміти відкритої валютної позиції банку

Валютна позиція – співвідношення вимог і зобов'язань банку в кожній іноземній валюті та в кожному банківському металі. Валютна позиція буває:

закрита (при рівності вимог і зобов'язань банку позиція вважається закритою);

відкрита (при нерівності вимог і зобов'язань банків - відкритою) і буває:

коротка (виникає у випадку, якщо обсяг зобов'язань за проданою валютою перевищує обсяг вимог);

довга (має місце, якщо обсяг вимог за купленою валютою перевищує обсяг зобов'язань).

НБУ має право встановлювати для банку, що здійснює на валютному ринку України операції з купівлі-продажу іноземної валюти та банківських металів за гривні, ліміти таких відкритих валютних позицій: загальної (довгої/короткої) в іноземних валютах і банківських металах та окремо за групами відповідних

іноземних валют та банківськими металами, а також за відповідною валютою чи банківським металом, окремими активними операціями з валютними цінностями.

Ліміти відкритої валютної позиції – це встановлене НБУ кількісне обмеження у відсотках щоденної величини відкритих банком валютних позицій.

Ліміт загальної відкритої валютної позиції банку (Л13) визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами в гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) визначається як співвідношення величини перевищення обсягу вимог за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом зобов'язань у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) визначається як співвідношення величини перевищення обсягу зобов'язань за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом вимог у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Банк зобов'язаний щоденно дотримуватися лімітів.

➤ ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1) - не більше 10%;

➤ ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2) - не більше 10%.

В умовах війни Національний банк ухвалив низку змін до порядку функціонування валютного ринку, спрямованих на підтримання стабільності валютного ринку, зниження тиску на міжнародні резерви України та запобігання непродуктивному відпливу капіталу.

Існує щоденний ліміт на зняття готівки в Україні з рахунків у іноземній валюті в еквіваленті **100 тис. грн.** Ліміт на зняття валюти за кордоном із гривневих рахунків, що відкриті в українських банках, складає 50 тис. грн. на місяць (або 12500 грн на тиждень). Це покликане запобігти виведенню капіталу за кордон.

Перекази з валютної картки українського банку на картку іноземного банку — не більше еквіваленту 100 000 грн з усіх валютних рахунків клієнта за календарний місяць.

Тимчасово скоротили граничні строки розрахунків за експортно-імпортними операціями з 365 до 90 календарних днів аби запобігти виведенню капіталу за кордон і недопущення виникнення макроекономічних дисбалансів.

З початку війни банкам заборонили продавати валюту населенню, з 14 квітня 2022 р. дозволено купувати готівкову валюту у відділеннях. З літа 2023 р. дозволено купувати валюту онлайн (ліміт 50 тис грн на місяць в кожному банку або на трьохмісячний депозит на 200 тис. грн).

З початком війни в Україні було змінено режим валютного курсоутворення – з плаваючого на фіксований. Офіційний курс 29,25 грн/дол діяв до 21 липня 2022 року (з цієї дати його було підвищено до 36,56 грн/дол.

Національний банк України з 03 жовтня 2023 року перейшов до режиму керованої гнучкості обмінного курсу – офіційний курс долара до гривні змінюється щодня за результатами торгів на міжбанку. Враховуючи те, що саме НБУ

задовольняє основний попит на валюту на міжбанку, можна стверджувати, що саме він встановлює та регулює валютний курс. Наступний кроком лібералізації валютного ринку має стати повернення до плаваючого валютного курсу.

ТЕМА 11. НЕТРАДИЦІЙНІ ОПЕРАЦІЇ ТА БАНКІВСЬКІ ПОСЛУГИ

1. Лізингові операції банків.
2. Факторингові операції банків.
3. Форфейтингові операції банків.
4. Трастові послуги. Послуги банків зі зберігання цінностей.
5. Гарантії та поручительства.
6. Банківське страхування (bancassurance).

1. Лізингові операції банків

Конкуренція між банками та небанківськими установами, а також всередині самої банківської системи сприяє розвитку та розширенню кола операцій та послуг, що їх може виконувати сучасний універсальний банк. Крім традиційних, базових для комерційних банків України операцій, вони виконують нові, нетрадиційні для них операції та послуги. Надання даних послуг і їх асортимент – запорука успішності та конкурентоздатності комерційного банку, окрім того – це розширення ринку збуту своїх послуг, отримання додаткового прибутку для банку та диверсифікація його фінансових ризиків.

Виникнення та подальший розвиток нетрадиційних банківських операцій та послуг зумовлені такими причинами:

- зниження рівня доходності традиційних банківських операцій та послуг;
- загострення конкуренції між банківськими та небанківськими фінансово-кредитними установами;
- необхідність підвищення якості обслуговування своїх клієнтів;
- диверсифікація банківських доходів, зокрема шляхом збільшення в них частки непроцентних доходів, включаючи комісійні доходи;
- необхідність підвищення ліквідності та платоспроможності комерційного банку;
- необхідність зменшення ризиків, пов'язаних зі здійсненням традиційних операцій і наданням традиційних послуг;
- залучення нових клієнтів з метою розширення та вдосконалення ресурсної бази комерційного банку.

До **нетрадиційних** для банків України операцій та послуг можна, зокрема, віднести: лізинг; факторинг; довірчі (трастові) послуги; операції з дорогоцінними металами; гарантійні, консультаційні та інформаційні послуги; фінансовий інжиніринг тощо.

Лізинг - це господарська діяльність, спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів, яка полягає в наданні за договором лізингу однією стороною (лізингодавцем) у виключне володіння та користування другій стороні (лізингоодержувачу) на визначений строк майна, що належить лізингодавцю або набувається ним у власність за дорученням чи погодженням лізингоодержувача у відповідного постачальника (продавця) майна, за умови сплати лізингоодержувачем

періодичних лізингових платежів.

Залежно від особливостей здійснення лізингових операцій лізинг може бути двох видів - фінансовий чи оперативний. Спеціальним законом, що регулює лізингові відносини в Україні є Закон України «Про фінансовий лізинг» від 04.02.2021 р. яким визначено тільки один вид лізингу – фінансовий.

Фінансовий лізинг – вид правових відносин, за якими лізингодавець зобов'язується відповідно до договору фінансового лізингу на строк та за плату, визначені таким договором, передати лізингоодержувачу у володіння та користування як об'єкт фінансового лізингу майно, що належить лізингодавцю на праві власності та набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем, або майно, спеціально придбане лізингодавцем у постачальника відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов, та які передбачають наявність хоча б однієї з ознак фінансового лізингу, встановлених законом «Про фінансовий лізинг».

Об'єктом фінансового лізингу є основні засоби. Не можуть бути предметом лізингу земельні ділянки та інші природні об'єкти, єдині майнові комплекси підприємств та їхні відокремлені структурні підрозділи (філії, цехи, дільниці).

Суб'єкти лізингу:

лізингодавець – юридична особа, яка набула у встановленому законом порядку право надавати послуги з фінансового лізингу і на підставі договору фінансового лізингу передає лізингоодержувачу у володіння та користування об'єкт фінансового лізингу;

лізингоодержувач – фізична особа, фізична особа - підприємець або юридична особа, яка відповідно до договору фінансового лізингу отримує від лізингодавця об'єкт фінансового лізингу у володіння та користування;

продавець (постачальник) – фізична особа, фізична особа - підприємець або юридична особа, в якій лізингодавець набуває у власність майно (об'єкт фінансового лізингу) для подальшої передачі лізингоодержувачу на підставі договору фінансового лізингу.

Ознаки фінансового лізингу:

1. Лізинг вважається фінансовим, у разі якщо до лізингоодержувача переходять усі ризики та вигоди щодо користування та володіння об'єктом фінансового лізингу, за умови додержання хоча б однієї з таких ознак (умов):

1) об'єкт фінансового лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менше 75 % його первісної вартості, а лізингоодержувач зобов'язаний протягом строку дії договору фінансового лізингу придбати об'єкт фінансового лізингу з подальшим переходом права власності від лізингодавця до лізингоодержувача;

2) сума лізингових платежів на момент укладення договору фінансового лізингу дорівнює первісній вартості об'єкта фінансового лізингу або перевищує її;

3) балансова (залишкова) вартість об'єкта фінансового лізингу на момент закінчення строку дії договору фінансового лізингу, становить не більше 25 % первісної вартості (ціни) такого об'єкта станом на початок строку дії договору;

4) об'єкт фінансового лізингу, виготовлений на замовлення лізингоодержувача, після закінчення дії договору фінансового лізингу не може бути використаний

іншими особами, крім лізингоодержувача.

2. Строк, на який лізингоодержувачу передається об'єкт фінансового лізингу у володіння та користування, не може становити менше одного року.

За формою здійснення лізинг може бути зворотним, пайовим, міжнародним тощо.

Прямий лізинг виникає у випадку, якщо за договором лізингу одна сторона (лізингодавець) передає або зобов'язується передати другій стороні (лізингоодержувачеві) у користування майно, що належить лізингодавцю на праві власності і набуто ним без попередньої домовленості із лізингоодержувачем, на певний строк і за встановлену плату (лізингові платежі).

Непрямий лізинг – у випадку придбання майна лізингодавцем у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікацій та умов.

Зворотний лізинг (оренда) – господарська операція фізичної чи юридичної особи, що передбачає продаж основних фондів фінансовій організації з одночасним зворотним отриманням таких основних фондів такою фізичною чи юридичною особою в оперативний або фінансовий лізинг.

Може використовуватися фірмами-виробниками основних фондів для поповнення обігових коштів: з одного боку, фірма залишається власником проданого лізинговій компанії майна і може надалі використовувати це майно у власних цілях, а з іншого боку, фірма отримує оплату у вигляді готівки.

При зворотному лізингу змінюється тільки власник обладнання, переданого в лізинг, а користувач залишається колишнім, отримуючи при цьому додаткові кошти фінансування своєї діяльності. Інвестор при зворотному лізингу кредитує користувача, а заставою виступає право власності на обладнання.

Механізм використання зворотного лізингу для поповнення обігових коштів можна представити наступною послідовністю дій:

1. фірма-виробник надає лізинговій компанії перелік і характеристики обладнання, яке буде предметом майбутньої угоди;

2. лізингова компанія узгоджує з фірмою ринкову ціну обладнання і укладає договір купівлі-продажу з фірмою, за яким купує у неї це обладнання, набуваючи при цьому права власності;

3. укладається договір лізингу, відповідно до якого лізингова компанія передає майно у лізинг фірмі;

4. фірма-виробник сплачує лізингові платежі згідно графіка;

5. після закінчення терміну дії договору і виконанні фірмою всіх зобов'язань, визначених договором, обладнання знову переходить у власність фірми.

Основні переваги використання зворотного лізингу: відсутність кредитування підприємства, оскільки в його розпорядженні залишається обладнання, яке передане в лізинг, а отримані кошти використовуються підприємством для розширення виробничо-господарської діяльності.

Пайовий лізинг - це здійснення лізингу за участю суб'єктів лізингу на основі укладання багатостороннього договору і залучення одного або більше кредиторів, які беруть участь у цьому, інвестуючи свої грошові кошти. Цей вид лізингу розповсюджений як форма фінансування складних, великомасштабних об'єктів,

таких, як авіатехніка, морські і річкові судна, залізничний і рухомий склад, бурові платформи і т. ін.

Лізинг є **міжнародним**, якщо хоча б одна сторона лізингу є нерезидентом.

Оперативний лізинг – це договір лізингу, за яким лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, менший від строку, за який амортизується 90 % вартості об'єкта лізингу, визначеної у день укладення договору.

Особливості та переваги оперативного лізингу:

- покладення всіх витрат, пов'язаних зі страхуванням об'єкта лізингу, на лізингодавця (якщо інше не буде прямо зазначено у договорі лізингу);
- всі ризики у зв'язку з моральним та фізичним старінням предмету лізингу лягають на лізингову компанію;
- при сплаті лізингових платежів виникає податковий кредит на суму ПДВ у складі кожного лізингового платежу;
- лізингові платежі повністю відносяться на валові витрати (за виключенням лізингу легкових автомобілів);
- після закінчення терміну оперативного лізингу він може бути або продовжений, або об'єкт лізингу підлягає поверненню лізингодавцю і може бути повторно наданий у користування іншому лізингоотримувачу за договором лізингу.

Фінансовий лізинг – це договір лізингу, внаслідок укладення якого лізингоодержувач на своє замовлення отримує у платне користування від лізингодавця об'єкт лізингу на строк, не менший строку, за який амортизується 75 % вартості об'єкта лізингу, визначеної у день укладення договору.

Особливості фінансового лізингу:

- ризик випадкового знищення або пошкодження об'єкта лізингу несе лізингоодержувач (якщо інше не буде прямо зазначено у договорі лізингу);
- після закінчення терміна договору фінансового лізингу об'єкт лізингу переходить у власність лізингоотримувача або купується ним за залишковою вартістю.

Послуги фінансового лізингу можуть надавати банки та інші небанківські установи. Лізингова діяльність банків здійснюється на підставі ліцензії Національного банку України. Варто зазначити, що оперативний лізинг не підпадає під ліцензування.

Банківський лізинг – це лізинг, який передбачає поєднання двох договорів – договору купівлі–продажу (між продавцем і банком – лізинговою компанією) і договору оренди (між лізингоотримувачем і банком). Лізингова компанія (банк) купує устаткування на замовлення лізингоотримувача (компанії, фірми) і здає його їм в оренду.

До складу лізингових платежів включаються: сума, що відшкодовує частину вартості об'єкта фінансового лізингу; винагорода лізингодавцю за отриманий у фінансовий лізинг об'єкт фінансового лізингу.

2. Факторингові операції банків

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» факторинг розглядається як вид кредитної операції.

Факторинг - це операція, яка полягає у придбанні банком–фактором від постачальника (продавця) права вимоги боргу покупця у грошовій формі за відвантажені товари (виконані роботи, надані послуги) з прийняттям ризику виконання такої вимоги шляхом купівлі.

Суб'єктами факторингу є такі:

продавець (постачальник) продукції, він же безпосередній клієнт банку, який реалізовує власний товар на умовах відстрочення платежу;

покупець (дебітор), який бажає придбати конкретний товар, однак тимчасово не має вільних коштів для оплати товару чи наданих послуг. При цьому важливою умовою є стабільність, прибутковість та ефективність бізнесу покупця і впевненість у тому, що у короткостроковому періоді у нього появляться необхідні кошти для сплати боргу та відсотків за ним;

банк–фактор або факторингова компанія, яким постачальник уступає грошову вимогу на дебіторську заборгованість.

Як правило, схема факторингу складається з таких етапів:

- постачальник надає послуги або надає покупцеві товари і послуги з відстрочкою платежу;
- постачальник передає фактору документи, що підтверджують факт появи дебіторської заборгованості;
- фактор покриває велику частину заборгованості (аж до 95%);
- дебітор проводить оплату за товар або послуги.

Кредитор і фактор проводять остаточні розрахунки між собою: фактор отримує назад свої гроші з додатковою комісією за послуги, продавець отримує залишок належних йому коштів (5 – 30 %). Механізм здійснення факторингової операції передбачає, що факторинговий відділ банку купує боргові вимоги (рахунки-фактури) клієнта на умовах негайної оплати 70–90 % вартості від поставок, а виплата іншої частини суми, за вирахуванням відсотка за кредит та комісійних платежів, здійснюється у строго обумовлені терміни незалежно від надходження виторгу від дебіторів. Утримані банком 10–30 % суми боргу є компенсацію ризику до погашення боргу, а також заходом стимулювання клієнта до належного виконання обов'язків щодо поставки.

Переваги факторингу: підприємство отримує можливість фінансування оборотного капіталу без забезпечення (застави); прискорює період оборотності грошових коштів; у порівнянні зі стандартними кредитними продуктами, наприклад овердрафтом, факторинг дозволяє отримати до 90% від суми поставленого товару (майбутніх надходжень); це можливість надавати більш вигідні (конкурентні) умови розрахунків своїм дебіторам (покупцям).

Таблиця 1

Відмінність факторингу від кредитних операцій

Факторинг	Кредит	Овердрафт
Погашення заборгованості здійснюється за рахунок оплат дебіторами	Погашення заборгованості здійснюється за рахунок власних коштів компанії	Погашення заборгованості здійснюється за рахунок власних коштів компанії
Фінансування на 12 місяців з автоматичною пролонгацією на невизначений строк	Максимальний строк кредитування 3 роки	Встановлений договором строк (до 3-х років)
Не потребує повного переведення	Потребує повного переведу	Потребує повного переведу

оборотів до Банку	оборотів та розрахунків до Банку	оборотів та розрахунків до Банку
Фінансування надається в день надання до банку накладної(акту)	В чітко обумовлений договором строк	При нестачі коштів на рахунку
На строк фактичної відстрочки платежу+період очікування (до 30-ти днів) без певного цільового використання	На фіксований строк з чітким цільовим використанням	Вимоги щодо графіку
Погашення заборгованості відбувається в день оплати дебітором за поставлений товар	Погашення заборгованості здійснюється в чітко обумовлений договором строк	Погашення заборгованості здійснюється при кожному надходженні грошових коштів на рахунок
Збільшення фінансування в залежності від зростання обсягів продажу	Видається на заздалегідь обумовлену суму	Встановлюється певний ліміт, як правило до 25% від середньомісячних оборотів коштів по рахунку
Обов'язкове надання забезпечення (додаткові витрати на страхування та експертну оцінку)	Обов'язкове надання забезпечення (додаткові витрати на страхування та експертну оцінку)	Обов'язкове надання забезпечення (додаткові витрати на страхування та експертну оцінку)

За допомогою факторингу поліпшується стан дебіторської заборгованості клієнта. Фактор перевіряє репутацію та платіжну дисципліну боржника, стежить за тим, щоб борг сплачувався своєчасно і в повному обсязі.

Серед недоліків факторингових операцій виділяють: високі вимоги банку до наданих до продажу документів; у багатьох випадках – необхідність поручительства за клієнта (те, що називається регресним факторингом); висока ціна факторингу.

Розмір винагороди фактору за надані послуги з фінансування клієнта законодавство не встановлює. Сторони договору факторингу визначають такий розмір самостійно. Він залежить від масштабів та структури виробничої діяльності клієнта, трудомісткості робіт з обслуговування заборгованості, кількості та платоспроможності дебіторів, строку відстрочення платежу.

Винагорода може бути визначена у вигляді: відсотків від суми грошової вимоги, яку відступає клієнт за договором; твердої визначеної суми.

У разі факторингу з регресом фактор, не отримавши грошей від покупців (боржників), має право через певний строк вимагати від клієнта повернути отримане фінансування та сплатити комісію за користування грошовими коштами. За таких обставин фактор бере на себе ліквідний ризик (ризик несплати у строк), але кредитний ризик залишається на продавці (клієнті). Якщо факторинг без регресу, то ризик несплати з боку дебіторів клієнта повністю переходить до фактора.

Плату за факторинг фактор зазвичай утримує із суми коштів, які боржник перераховує на погашення заборгованості.

Рис. 1. Види факторингу

3. Форфейтингові операції банків

Щодо форфейтингу, то ні в законах, ні в підзаконних нормативних актах України поняття такого виду зобов'язання відсутнє.

Форфейтинг є специфічною формою кредитування зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком-форфейтером у експортера боргових зобов'язань, акцептованих імпортером, коли експортер переуступає банку свої вимоги до покупців. У результаті форфейтування заборгованість покупця за товарним (комерційним) кредитом трансформується у фінансову заборгованість (на користь банку). Основна умова зобов'язання форфейтингу – всі ризики щодо боргових зобов'язань переходять до форфейтора без права обороту зобов'язання на продавця: коли борги по векселях стягнути не вдасться, форфейтор зараховує їх у себе в збитки.

Об'єктами форфейтингової операції є переважно векселі, але об'єктом також можуть бути й інші види цінних паперів: документарні акредитиви, різні види платіжних гарантій.

Після того як боржник виписав вексель у кредитора є два варіанти – чекати час, коли боржник виплатить необхідну суму, або продати дебіторські заборгованості боржника форфейтинговій компанії, при цьому втративши дисконт (визначений відсоток від загальної суми заборгованості, яка залишається у форфейтинговій

компанії як оплата за ризики) але отримувати гроші відразу.

При форфейтинговій операції змінюється тільки схема погашення заборгованості – боржник переказує гроші не експортеру, а на рахунок форфейтингової компанії.

Форфейтингова компанія – це банк (форфейт-банк) чи фінансова установа, яка має право відповідно до чинного законодавства на проведення форфейтингових операцій.

Форфейтинг, на відміну від факторингу, є одноразовою операцією, пов'язаною із стягненням грошових коштів за допомогою перепродажу пріоритетних прав на товари і послуги.

Позитивні сторони:

- ця операція є вигідною для експортера, оскільки не несе ризику за неповернення зобов'язання, точніше оформляється без права регресу;
- швидке отримання готівки, що дозволить реінвестувати кошти у новий процес виробництва, а також зменшить суму кредиторської заборгованості за товари;
- відсутність потреби в інкасації дебіторської заборгованості та її обслуговування, тобто проведення активної політики стягнення;
- зручність оформлення угоди, адже вона оформлюється, як правило, простим або переказним векселем;
- тривалість кредитування – угода може тривати від 180 днів до 10 років, тобто максимальний термін вже є довгостроковим кредитуванням.

Негативні сторони:

- висока вартість угоди, оскільки маржа форфейтера значно перевищує маржу при звичайному товарному кредитуванні;
- зменшення грошової суми за відвантажену продукцію, тобто експортер отримує грошову суму за мінусом дисконту – це звісно є витратами для підприємства – експортера;

4. Трастові послуги. Послуги банків зі зберігання цінностей

Трастові (довірчі) послуги (англ. trust - довіра) – це послуги банків з управління майном і фондовими цінностями, виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнтів на правах довіреної особи.

Трастові послуги засновано на довірчих правовідносинах, коли одна особа (засновник) передає своє майно у розпорядження іншій особі (довірительному власнику) для управління в інтересах третьої особи (бенефіціара).

У трастовій операції беруть участь три сторони:

довіритель майна (засновник трасту) – юридична або фізична особа, яка заснувала траст та/або передала довірительному власнику повноваження власника належного їй майна відповідно до умов укладеного між ними договору;

довірительний власник (траст) – сторона, яка здійснює управління майном. Ним можуть бути спеціалізовані трастові компанії (довірчі товариства) або комерційні банки;

бенефіціар – особа, на користь та в інтересах якої надаються довірчі послуги. Ним може бути сам довіритель майна або третя особа.

Види трастових послуг в залежності від характеру розпорядження майном

класифікуються таким чином:

- **активні операції** – власність на майно, що знаходиться в довірчому управлінні, може відчужуватись шляхом продажу, надання застави без згоди довірителя;

- **пасивні операції** – коли майно, передане в довірче управління, не може використовуватись без згоди довірителя.

Розрізняють такі трастові послуги на користь фізичних осіб:

1. Розпорядження спадщиною, тобто розпорядження майном клієнта після його смерті відповідно до письмового заповіту.

2. Управління майном передбачає прийняття рішень щодо його розміщення, оформлення страхування і внесення страхових платежів тощо.

3. Опікунство та забезпечення зберігання майна поширюється переважно на неповнолітніх, які вважаються недієздатними для управління та володіння майном. Якщо неповнолітній дістав у спадщину майно, то в цьому разі призначається опікун, який розпоряджається ним в інтересах спадкоємця.

Агентські послуги характеризуються тим, що одна особа (агент) учиняє як юридичні, так і фактичні дії за дорученням і за рахунок іншої особи (принципала). Агентські послуги включають, зокрема:

на користь фізичних осіб: збереження активів, наприклад цінних паперів; одержання доходів за ними та повідомлення клієнта; купівлю-продаж цінних паперів та доставку їх до клієнта; сплату податків; оформлення страхових полісів; оплату рахунків; укладання від імені клієнта договорів;

на користь юридичних осіб: тимчасове управління справами компанії у випадку її реорганізації чи ліквідації; розпорядження активами, включаючи управління нерухомістю як всередині країни, так і за кордоном.

Однією з довірчих послуг, яку надають комерційні банки фізичним і юридичним особам, є **послуги щодо зберігання цінностей**. Основною рисою надання таких послуг є те, що комерційні банки мають відповідні спеціальні приміщення чи спеціальне обладнання, які виключають випадкову втрату або пошкодження цінностей, прийнятих на зберігання.

Послуги щодо зберігання цінностей надаються комерційними банками у трьох формах: зберігання цінностей клієнтів у сховищі; надання клієнтам сейфів у приміщенні банку; надання нічних сейфів клієнтам.

Індивідуальні банківські сейфи є одним з найбезпечніших та найбільш популярним способом зберігання цінностей. Послуга оренди індивідуального сейфа надається тільки клієнтам банку, які мають активні рахунки.

Переваги, що генерують трастові послуги: можливість кваліфікованого управління та зниження фінансових ризиків, що забезпечить високі прибутки для юридичних осіб; можливість кваліфікованого розпорядження та управління спадщиною для фізичних осіб та зниження їх фінансових ризиків; можливість опікунства та кваліфікованого збереження майна недієздатних осіб; диверсифікація їх діяльності, розширення клієнтської бази, що забезпечить додаткові прибутки.

Недоліки та фінансові ризики, що генерують трастові послуги: низький рівень розповсюдження серед банків України та фактично монополізація трастових послуг декількома банками; ризик втрати майна внаслідок некваліфікованого управління; відсутність чіткої законодавчої бази з приводу надання трастових

послуг банківськими установами, що генерує ризик правової незахищеності, як для банків, так і для його клієнтів.

5. Гарантії та поручительства

Гарантії та поручительства – це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що застосовуються між будь-якими суб'єктами правовідносин.

За договором **поруки** поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині. Порукою може бути забезпечена лише дійсна вимога. Договір поруки має бути укладений у письмовій формі, недодержання цієї вимоги тягне недійсність договору поруки.

У разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Це означає, що кредитор може вимагати виконання договору як від боржника, так і від поручителя, якщо інше не передбачено договором поруки. Поручитель відповідає в тому самому обсязі, що й боржник. Тобто він відповідає за основний борг, сплату процентів та неустойки, а також за відшкодування заподіяних збитків, якщо інші умови не передбачені договором поруки.

За боржника можуть одночасно поручитися кілька осіб – поручителів. У цьому разі такі поручителі між собою є солідарними боржниками перед кредитором.

Поручитель, який виконав зобов'язання за боржника, набуває всіх прав кредитора за цим зобов'язанням. Це означає передусім, що поручитель як новий кредитор у зобов'язанні зберігає право вимоги до боржника (регресні вимоги). Якщо кілька поручителів виконали зобов'язання перед кредитором, то кожен з них має право зворотної вимоги до боржника в розмірі виплаченої цим поручителем суми.

На практиці гарантію часто ототожнюють з порукою. Відмінності гарантії від поруки полягають у такому:

1. На відміну від поруки, гарантія може бути односторонньою цивільно-правовою угодою, заснованою на волевиявленні однієї особи – гаранта.

2. Гарант несе субсидіарну (додаткову) відповідальність, тобто він повністю виконує зобов'язання, але лише за умови відсутності в основного боржника коштів, необхідних для належного виконання зобов'язання. Поручитель, якщо іншого не встановлено договором поруки, у разі невиконання зобов'язання боржником відповідає разом з ним перед кредитором солідарно.

3. Оформлення гарантії договором не є обов'язковим, тоді як для поруки закон цього вимагає. Якби гарантія ґрунтувалася лише на договорі і при цьому закон поширював на неї правила поруки, то в ній як у самостійному виді забезпечення зобов'язань не було б потреби. Тому, характеризуючи гарантію, законодавець акцентує увагу на тому, що вона видається, а не укладається в договірному порядку.

4. Якщо поручитель відповідає в тих самих межах, що й боржник, то гарант у договорі може обмежити свою відповідальність частиною зобов'язань боржника. Тобто передбачене гарантією зобов'язання обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію.

Отже, під **гарантією** слід розуміти зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити

кредиторів принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму. Виплачуючи кредиторів принципала відповідну грошову суму, зазначену у гарантії, гарант має право зажадати від принципала в порядку регресу відшкодування сплачених за гарантією сум, якщо інше не передбачено договором гаранта з принципалом.

У ролі гаранта та поручителя може бути банк. У цьому разі говорять про банківську гарантію або поруку. Видаючи гарантію (поруку), банки повинні переконатися у кредитоспроможності клієнта, оскільки видача гарантій (поруки) по суті має кредитний характер. Фактично банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів. Якщо кредитоспроможність клієнта банку невідома або викликає сумнів, то банківська гарантія видається під відповідне забезпечення, тобто супроводжується відповідною заставою майна.

Банківські гарантії (поруки) можуть бути спрямовані на виконання клієнтом своїх зобов'язань за торговельними та фінансовими угодами: тендерна гарантія; гарантія виконання контракту; гарантія платежу; акцептування й авалювання векселів тощо.

6. Банківське страхування (bancassurance)

На сьогодні «bancassurance» полягає в інтеграції банків і страхових компаній з метою отримання додаткової вартості бізнесу, який стає можливим завдяки ефективному використанню потенціалів і можливостей як банку, так і страхової компанії в результаті синергічного ефекту від координації продажів, об'єднання страхових і банківських продуктів, загального використання каналів їх поширення та виходу на одну і ту ж клієнтську базу тощо.

Найбільш поширені **форми взаємодії банків і страхових компаній** в межах «bancassurance», як:

1. **Початкова форма співпраці**, яка обмежується спрямуванням клієнтів в компанію партнера (у вигляді рекомендацій). Ця форма ще не є по суті формою конвергенції, оскільки відсутні конвергенція каналів продажів і загальних продуктів.

2. **Форма агентських відносин**, яка припускає поширення страхових послуг за угодою з банком через його агентську мережу та включає крос-продаж банківських та страхових продуктів.

3. **Форма кооперації**, за якої партнери утворюють альянс, створюючи на договірній основі режим найбільшого сприяння в усіх галузях співробітництва. Ця форма має більш глибокий ступінь проникнення банку і страхової компанії один в одного. При цьому банк і страхова компанія залишаються незалежними юридичними особами і вибудовують власні бізнес-процеси незалежно один від одного.

4. **Форма контролю** реалізується шляхом входження банків і страхових компаній у фінансово-промислову групу або холдинг, через участь банків і страхових компаній у капіталі, що дозволяє ефективно використовувати канали продажів, розширити і диверсифікувати продуктивний ряд тощо.

Перевагами «bancassurance» для комерційних банків є:

- збільшення кількості клієнтів за рахунок розширення асортименту продуктів;
- можливість комплексного обслуговування клієнта;
- збільшення обсягів коштів страховиків на банківських рахунках;
- можливість збільшення прибутку з одного клієнта за рахунок продажу додаткових продуктів;
- зменшення маркетингових та операційних витрат банку;
- диверсифікація кредитних ризиків банку.

Перевагами для страхових компаній щодо співпраці з банком є:

- можливість отримання доступу до загальної бази клієнтів;
- використання бренду або репутації банку;
- зменшення витрат фінансових ресурсів на реалізацію страхових послуг.

В Україні bancassurance вперше запровадив «Райффайзенбанк Україна» спільно з компанією «Інго-Україна» у 2005 році. Пізніше до цієї програми приєдналися страхові компанії «PZU-Україна» та «АІГ Життя».

Продукти bancassurance можна розділити на дві групи:

прості продукти bancassurance, що інтегруються в банківський продукт. Це може бути або автоматична страховка або додаткова опція на вибір клієнта. Зазвичай він продається співробітниками банку;

складні продукти bancassurance, які продаються найчастіше незалежно від банківського продукту співробітниками страхових компаній або спеціально підготовленими співробітниками банку.

Пріоритетними продуктами, що пропонуються вітчизняними страховиками для реалізації в банку є:

- страхування заставного майна, в тому числі автотранспорту;
- страхування сільськогосподарських ризиків при кредитуванні АПК (страхування врожаю, сільськогосподарських тварин);
- страхування медичних витрат від нещасних випадків та медичних витрат при подорожах як по Україні, так і за кордоном;
- страхування вкладників банку від нещасних випадків;
- страхування товарних кредитів, беззаставних кредитів, недостатності застави, факторингових та форфейтингових операцій;
- страхування фінансових ризиків банку та ризиків держателів карток, пов'язаних з шахрайством з пластиковими картками тощо.

Продуктами, які можуть продаватись через мережу банку, є:

- обов'язкове та добровільне страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів;
- страхування від нещасного випадку, у т.ч. на транспорті;
- особисте страхування;
- страхування майна.

ТЕМА 12. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

1. Регулювання діяльності банків в Україні.
2. Форми державного регулювання діяльності банків.
3. Сутність та функції банківського нагляду.
4. Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського

3. Регулювання діяльності банків в Україні

Закон України «Про Національний банк України» визначає **банківське регулювання** як одну із функцій НБУ, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Впливовою на ефективність банківського регулювання є нормотворча функція НБУ. НБУ видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, і ці акти є обов'язкові для виконання з боку органів державної влади й місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також фізичних осіб. Нормативно-правові акти НБУ (інструкції, положення, правила) видають і затверджують у формі Постанов Правління НБУ.

Банківське регулювання проводиться задля стабільності національної банківської системи і безпечного функціонування банківських установ. Сприяння фінансовій стабільності банківської системи підпорядковується основному завданню – забезпеченню стабільності грошової одиниці.

Система банківського регулювання охоплює процес створення банківських установ, визначення норм і правил їх діяльності, систем контролю за їх дотриманням, а також конкретних процедур реалізації функцій контролю, застосування заходів впливу аж до обмеження ліцензій, відсторонення керівництва, введення тимчасової адміністрації та ліквідації банків.

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

До **основних завдань банківського регулювання та нагляду** належать:

- захист вкладників і кредиторів банку, що передбачає захист клієнтів від неправомірної діяльності банківських установ і забезпечення професійного поведіння з клієнтами та кредиторами банку;
- створення конкурентного середовища у банківському секторі, завдяки якому знижуються відсоткові ставки за кредитами, підвищуються відсоткові ставки за депозитами, розширюється спектр банківських послуг, запроваджуються нові банківські технології;
- підтримання необхідного рівня стандартизації та професіоналізму в банківській системі, забезпечення ефективної діяльності банків і запровадження технологічних нововведень в інтересах споживачів банківських послуг.

Першочерговим **завданням** регулювання банківської діяльності на державному рівні є забезпечення конкурентоспроможності банківських установ, тобто сучасна система регулювання повинна забезпечувати стійку рівновагу, надійність і ліквідність банків, що відповідає цілям грошово-кредитної політики і стимулює економічне зростання країни.

Наглядова діяльність НБУ охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських

груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб у частині дотримання вимог законодавства щодо здійснення банківської діяльності. Тобто НБУ здійснює функції банківського регулювання на індивідуальній та консолідованій основі.

Для досягнення та підтримки стабільності банківської діяльності в організаційній структурі центрального апарату НБУ сформовано відповідні департаменти, зокрема:

- інтегрованого нагляду за банками;
- інспектування;
- фінансового моніторингу;
- ліцензування;
- методології регулювання діяльності банків.
- нагляду за небанківськими надавачами фінансових послуг.

Функціонує Комісія Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків, що є органом, спеціально створеним для проведення скоординованої, зваженої і послідовної політики щодо здійснення нагляду за діяльністю банків в Україні.

2. Форми державного регулювання діяльності банків

Державне регулювання діяльності банків здійснюється НБУ у таких **формах**:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) встановлення кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) здійснення операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) регулювання імпорту та експорту капіталу.

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно поділяють на превентивні, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та протекційні, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації.

До превентивних заходів, зокрема, можна віднести:

- ☐ вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку;
- ☐ вимоги щодо ліквідності;
- ☐ диверсифікацію банківських ризиків;

☐ обмеження виконуваних операцій.

До **протекційних заходів** належать:

- ☐ створення системи гарантування вкладів;
- ☐ формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків;
- ☐ рефінансування центральним банком комерційних банків;
- ☐ допомога інших державних органів.

3. Сутність та функції банківського нагляду

Оснoву державного регулювання складає система банківського нагляду. **Банківський нагляд** – це моніторинг процесів, які відбуваються в банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме під час створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків.

Закон України «Про Національний банк України» трактує **банківський нагляд** як систему контролю та активних впорядкованих дій НБУ, спрямованих на забезпечення дотримання банками законодавства України і обов’язкових економічних нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства та інструкцій. Банківський нагляд надає клієнтам, вкладникам, кредиторам і позичальникам упевненість у тому, що банки стабільно працюють, своєчасно та повністю виконують зобов’язання.

Згідно з чинним законодавством банківський нагляд в Україні проводиться єдиним державним органом – Національним банком, який поряд зі своїм наглядом ставить перед банківськими установами вимоги щодо обов’язкового постійного внутрішнього контролю з боку наглядової ради, внутрішнього та зовнішнього аудиту.

Здійснюючи функції нагляду НБУ застосовує такі **підходи**:

Професійне судження при оцінці ризиків, яких припускається банк у своїй діяльності на ринку. **Професійне судження** - вмотивований, об’єктивний, неупереджений та обґрунтований висновок та/або оцінка НБУ щодо фактів, подій, обставин, осіб, що ґрунтується на знаннях і досвіді службовців НБУ, на комплексному та всебічному аналізі інформації та документів, поданих до НБУ в межах передбачених законодавством процедур, а також на інформації з офіційних джерел.

Оцінка перспектив з урахуванням не лише поточних ризиків банку, але й тих, що з високою ймовірністю можуть виникнути в майбутньому. НБУ впроваджує систему раннього реагування на проблеми конкретного банку, щоб упередити та мінімізувати негативні наслідки для його клієнтів, партнерів та банківської системи.

Фокус уваги на тих питаннях і банках, що становлять найбільшу небезпеку для сталості банківської системи України.

Ці підходи дозволяють передбачити можливі проблеми у діяльності конкретного банку та вчасно застосувати заходи впливу.

Банківський нагляд класифікується за такими характерними ознаками:

етапами здійснення, формами реалізації, встановленими вимогами.

За формами реалізації банківський нагляд поділяється на вступний, безвиїзний та виїзний.

Вимоги **вступного нагляду** стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; умов, за яких НБУ відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій.

Безвиїзний (документарний, попередній, дистанційний) нагляд використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці.

Виїзний (інспекційний) нагляд здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, стійкість фінансового стану банку.

Безвиїзний і виїзний нагляд є взаємодоповнюючими формами банківського нагляду.

Ризик-орієнтований нагляд дозволяє оцінити, чи забезпечить політика банку стабільність банку в майбутньому. Даючи оцінку якості управління ризиками в банку, банківський нагляд повинен переконатися, що банком виконуються процедури управління ризиками; порядок подання звітної інформації дозволяє охопити істотні ризики, прийняті банком; ключові джерела інформації та процедури, що були використані для виявлення, вимірювання, моніторингу і контролю ризиків, адекватні, задокументовані та регулярно тестуються на придатність і надійність, а також звіти банку послідовно відображають його діяльність і дозволяють здійснити моніторинг ризиків відповідно до встановлених лімітів, цілей та завдань банку.

Банківський нагляд зобов'язаний виходити з позиції більш активного використання всього діапазону своїх повноважень щодо виконання таких завдань:

- контроль за професіоналізмом і репутацією посадових осіб банківських установ;
- встановлення вимог до структури активів та зобов'язань, достатності капіталу та резервів, виявлення банками ризиків власної діяльності та управління ними з метою недопущення банкрутств та банківських криз;
- підвищення рівня корпоративного управління в банках;
- здійснення оперативного нагляду на основі оцінки ризиків, використання системи раннього реагування шляхом аналізу звітності, інспекційних перевірок банківських установ;
- організація системи захисту інтересів кредиторів і вкладників;
- недопущення відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом;
- своєчасне виведення з ринку банків, стан яких не піддається виправленню, мінімізація наслідків банкрутств банків для вкладників, кредиторів і банківської системи загалом.

В умовах посилення економічної та фінансової інтеграції України до європейського співтовариства важливого значення набуває єдність правил ведення банківського бізнесу для всіх учасників, що ґрунтується на уніфікованих нормах державного регулювання та нагляду. Це стало можливим завдяки функціонуванню Базельського комітету з банківського нагляду та регулювання, метою діяльності якого насамперед є зближення принципів та підходів банківського нагляду і регулювання до банків.

Базельські угоди сьогодні виступають інструментом регламентації особливостей організації і загальних засад здійснення нагляду відповідними наглядовими органами різних країн світу. «Базель III: Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем» та «Базель III: міжнародні підходи до визначення ризику ліквідності, стандартів та моніторингу» (2010) містять три напрямки реформ:

1) реформа капіталу: підвищення мінімальних вимог до основного капіталу (першого рівня), створення буферів капіталу на період фінансово-економічної нестабільності;

2) реформа ліквідності: введення короткострокових та довгострокових коефіцієнтів ліквідності;

3) інші елементи, спрямовані на зниження системних ризиків фінансової системи: встановлення співвідношення власних та залучених коштів (показника фінансового левериджу), посилення нагляду за системоутворюючими банками (вступили в дію з 2012 року).

Серед основних світових тенденцій розвитку банківського нагляду слід відмітити наступні концептуальні зрушення:

→ по-перше, перехід на ризик-орієнтований підхід в банківському нагляду;

→ по-друге, забезпечення транспарентності функціонування основних учасників міжнародного руху капіталу, зокрема банків, шляхом підвищення рівня публічності розкриття інформації;

→ по-третє, зміщення акцентів методичних засад банківського нагляду з надмірного державного регулювання на посилення самоорганізації та відповідальності банків в оцінюванні ризиків.

Укрупнено банківський нагляд складається з таких етапів:

1) реєстрація банку;

2) ліцензування банку;

3) здійснення моніторингу банку – безвиїзної інспекції, а також виїзної цільової або комплексної інспекції банку в законодавчо встановлені терміни або в разі виникнення необхідності;

4) визначення рейтингової оцінки банку;

5) вживання заходів щодо усунення недоліків роботи банку: лист-попередження або лист із зобов'язаннями; підвищення норми резервів, штрафи, введення тимчасової адміністрації, реорганізація або ліквідація;

6) введення режиму фінансового оздоровлення;

7) проведення повторної цільової інспекції для з'ясування того, чи упорався банк з проблемами;

8) ліквідація банку в разі банкрутства або відкликання ліцензії.

Банки України повинні розкривати інформацію щодо структури власності. Для цього вони подають до НБУ відомості про власників істотної участі у банку, остаточних ключових учасників банку та схематичне зображення структури власності. Структура власності банку є прозорою, зокрема, якщо відомі усі власники істотної участі та остаточні ключові учасники банку, а також характер взаємозв'язків між ними.

Прозора структура власності дозволяє встановити реальних контролерів банку та пов'язаних з банком осіб, що є основою ефективного регулювання та нагляду за діяльністю банків.

Національний банк перевіряє ділову репутацію всіх власників та керівників банків, щоб захистити їхніх клієнтів від можливих зловживань. Керівники і власники повинні мати бездоганну ділову репутацію.

4. Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського законодавства

У разі порушення банками банківського, валютного законодавства, законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, нормативно-правових актів НБУ, вимог НБУ, здійснення ризикової діяльності, що становить загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями, або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, вимог щодо етичної поведінки НБУ має право застосувати **заходи впливу** адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози, до яких належать:

- 1) письмове застереження;
- 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо;
- 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- 5) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами;
- 6) заборона надавати бланкові кредити;
- 7) накладення штрафів на:
 - банк відповідно до положень, затверджених Правлінням НБУ, але у розмірі не більш як 1% суми зареєстрованого статутного капіталу;
 - власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства;

- власників істотної участі у банку в разі порушення ними вимог щодо порядку набуття або збільшення істотної участі в банку;

8) тимчасова, до усунення порушення або скасування заходів впливу, заборона використання власником істотної участі в банку права голосу;

9) відсторонення посадової особи банку від посади;

10) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;

11) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

НБУ має право вимагати припинення повноважень будь-якого з керівників банку, якщо він не відповідає кваліфікаційним вимогам та/або якщо керівник банку не забезпечує належного виконання своїх посадових обов'язків, що призвело до порушення вимог законодавства, виявленого під час здійснення банківського нагляду.

ТЕМА 13. ЕКОНОМІЧНІ НОРМАТИВИ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

1. Економічні нормативи регулювання діяльності банків. Нормативи капіталу.
2. Нормативи ліквідності.
3. Нормативи кредитного ризику.
4. Нормативи інвестування.
5. Спеціальні значення економічних нормативів.

1. Економічні нормативи регулювання діяльності банків. Нормативи капіталу

Із метою регулювання банківської діяльності на основі безвиїзного нагляду задля моніторингу роботи окремих банків і банківської системи загалом НБУ встановив економічні нормативи регулювання діяльності банків. Методика розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні розроблена відповідно до вимог Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні (Постанова НБУ № 368).

Пруденційні нормативи діяльності банків (попередня назва «економічні нормативи») – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком. Банк зобов'язаний на постійній основі підтримувати рівень капіталу, достатній для одночасного дотримання **нормативів капіталу**:

- **мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1)** – що вказує на розмір регулятивного капіталу банку, який має перевищувати мінімально встановлений розмір – 200 млн грн;
- **достатності регулятивного капіталу (НРК);**
- **достатності капіталу 1 рівня (НК1);**
- **достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1);**

Норматив достатності регулятивного капіталу (НРК) визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сукупної експозиції під ризиком

(сумарної балансової вартості активів і позабалансових зобов'язань, зважених за ступенем кредитного ризику + мінімальний розмір операційного ризику + мінімальний розмір ринкового ризику + непокритий кредитний ризик).

Банк для розрахунку нормативів достатності капіталу поділяє активи на групи за ступенем ризику та підсумовує їх з урахуванням відповідних коефіцієнтів зваження.

Таблиця 1

№	Назва показника	Нормативне значення
Нормативи капіталу		
H1	Мінімальний розмір регулятивного капіталу	200 млн. грн.
H2	Достатність (адекватність) регулятивного капіталу	Не менше 10%
H3	Достатність основного капіталу	Не менше 7%
Нормативи ліквідності		
<i>Відповідно до змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджених постановою Правління Національного банку України від 01.08.2019 № 102, починаючи з 02.09.2019 економічні нормативи H4 та H5 не розраховуються</i>		
H4	Миттєва ліквідність	не менше 20%
H5	Поточна ліквідність	не менше 40%
H6	Короткострокова ліквідність	не менше 60%
LCR _{ев}	Коефіцієнт покриття ліквідністю за всіма валютами	не менше 100%
LCR _{ів}	коефіцієнт покриття ліквідності в іноземній валюті	не менше 100
Нормативи кредитного ризику		
H7	Максимальний розмір кредитного ризику одного контрагента	не більше 25%
	для системно важливих банків	не більше 20%
	для спеціалізованих опадних банків	не більше 20%
	для спеціалізованих банків довірчого управління	не більше 15%
H8	Великі кредитні ризики	не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу
H9	максимальний розмір кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами	не більше 25%
	для спеціалізованих опадних банків	не більше 20%
	для спеціалізованих банків довірчого управління	не більше 20%
Нормативи інвестування		
H11	Інвестування в цінні папери окремо за кожною установою	Не більше 15%
H12	Загальна сума інвестування	Не більше 60%
Ліміти відкритої валютної позиції		
ЛП3-1	Ризик загальної довгої відкритої валютної позиції	не більше 10%
ЛП3-2	Ризик загальної короткої відкритої валютної позиції	не більше 10%

* H6 – Норматив короткострокової ліквідності – скасовано у 2022 р. у зв'язку із завершенням перехідного періоду запровадження коефіцієнта чистого стабільного фінансування або NSFR

** Нормативи H1, H2, H3 наведені станом на липень 2024 р. Наразі з цих нормативів діє лише H1.

Норматив достатності капіталу 1 рівня (HK1) визначається як відношення розміру капіталу 1 рівня до сукупної експозиції під ризиком. Мінімальне значення

нормативу достатності капіталу 1 рівня (НК1) становить 7,5 % від сукупної експозиції під ризиком.

Банк розраховує **норматив достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1)** як відношення розміру основного капіталу 1 рівня до сукупної експозиції під ризиком. Мінімальне значення нормативу достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1) становить 5,625 % від сукупної експозиції під ризиком.

Національний банк запровадив низку перехідних положень, які передбачають застосування поетапного графіка досягнення мінімального значення нормативу достатності регулятивного капіталу (**НРК**), а саме:

- з 05 серпня 2024 року до 31 грудня 2024 року – у розмірі не менше ніж 8,5%;
- з 01 січня 2025 року до 30 червня 2025 року – не менше ніж 9,25%;
- з 01 липня 2025 року – не менше ніж 10%;

Національний банк упроваджує вимоги щодо організації в банках процесу оцінки достатності внутрішнього капіталу (англ. Internal Capital Adequacy Assessment Process, ICAAP). Це черговий крок до імплементації у вітчизняне банківське законодавство законодавства ЄС та рекомендацій Базельського комітету з банківського нагляду (Базель II, Pillar 2). Процес ICAAP:

- є внутрішнім процесом оцінки банком (самооцінки) достатності капіталу, необхідного для покриття всіх суттєвих ризиків, притаманних діяльності банку, а також дотримання ним регуляторно-наглядових вимог, установлених Національним банком;

- має забезпечити наявність у банку достатнього обсягу капіталу для досягнення бізнес-цілей згідно з його стратегією та бізнес-планом як у звичайних, так і в стресових ситуаціях;

- є частиною системи управління ризиками банку, що є невід'ємною складовою системи корпоративного управління.

2. Нормативи ліквідності

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати).

Банківська діяльність піддається ризику ліквідності – ризику недостатності надходжень грошових коштів для покриття їх відпливу, тобто ризику того, що банк не зможе розрахуватися в строк за власними зобов'язаннями у зв'язку з неможливістю за певних умов швидкої конверсії фінансових активів у платіжні засоби без суттєвих втрат.

У зв'язку з цим банки повинні постійно управляти ліквідністю, підтримуючи її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов'язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечувати потрібне співвідношення між власними та залученими коштами, формувати оптимальну структуру активів із збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів.

З метою контролю за станом ліквідності банків Національний банк установлює такі нормативи ліквідності:

Нормативи ліквідності:

- коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCR_{ВВ}) та в іноземній валюті (LCR_{ІВ});

- коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR);

Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) - норматив ліквідності, який установлює мінімально необхідний рівень ліквідності для покриття чистого очікуваного відпливу грошових коштів протягом 30 календарних днів з урахуванням стрес-сценарію.

Банк розраховує коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR) щодня як співвідношення високоякісних ліквідних активів до чистого очікуваного відпливу грошових коштів. Банк розраховує чистий очікуваний відплив грошових коштів як різницю сукупних очікуваних відпливів і сукупних очікуваних надходжень грошових коштів.

Нормативні значення коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) за всіма валютами (LCR_{ВВ}) та в іноземній валюті (LCR_{ІВ}) мають бути не менші ніж 100 %.

Національний банк у зв'язку із переходом банків до розрахунку коефіцієнта покриття ліквідністю (LCR) скасував менш жорсткі економічні нормативи миттєвої ліквідності (Н4) та поточної ліквідності (Н5) з 2 вересня 2019 року.

Коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR) - норматив ліквідності, який установлює мінімально необхідний рівень стабільного фінансування, достатній для забезпечення фінансування діяльності банку на горизонті один рік.

Нормативне значення коефіцієнта чистого стабільного фінансування (NSFR) має бути не менш ніж 100 %.

Норматив NSFR стимулює банки покладатися на стабільніші та довгостроковіші джерела фінансування, зменшуючи залежність від короткострокового фінансування. Це дає змогу збалансувати їх активи та пасиви за строками погашення і сприяє зниженню одного із системних ризиків для фінансової стабільності, пов'язаного з короткостроковістю фінансування банків.

3. Нормативи кредитного ризику

Нормативи кредитного ризику як елемент економічних нормативів діяльності банків мають на меті не допустити надмірну концентрацію кредитного ризику в банку, оскільки неплатоспроможність одного або кількох контрагентів може суттєво дестабілізувати банк та навіть призвести до його банкрутства. Зокрема потрібно обмежити кредитні та інші операції з пов'язаними особами банку, так як ці операції можуть здійснюватися на пільгових для них умовах.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента Н7 визначається як співвідношення суми всіх вимог та позабалансових зобов'язань щодо цього контрагента до регулятивного капіталу банку, яке не повинно перевищувати 25 %.

Норматив кредитного ризику встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх

зобов'язань.

В той час, як норматив Н7 обмежує концентрацію ризику за окремим контрагентом, **норматив великих кредитних ризиків Н8** лімітує загальну суму сконцентрованих кредитних ризиків. При цьому, **великі кредитні ризики** визначаються як всі вимоги і позабалансові зобов'язання наданих щодо одного або групи пов'язаних контрагентів, що дорівнюють або перевищують 10 % регулятивного капіталу, тобто аналогічно до Н7 за винятком іншого нормативного значення (10 % замість 25 %). Нормативом Н8 вимагається, щоб суми великих кредитних ризиків не перевищували регулятивний капітал банку більше ніж у 8 разів.

Н9 – Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними особами визначається як співвідношення сукупної суми всіх вимог банку до пов'язаних з банком осіб та суми всіх фінансових зобов'язань, наданих банком щодо пов'язаних з банком осіб, до регулятивного капіталу банку. Норматив кредитного ризику встановлюється для обмеження ризику операцій з пов'язаними з банком особами, зменшення негативного впливу операцій з пов'язаними з банком особами на діяльність банку. Нормативне значення нормативу Н9 не має перевищувати 25%.

4. Нормативи інвестування

Н11 – Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до регулятивного капіталу банку. Норматив інвестиційного ризику встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи. Нормативне значення нормативу Н11 не має перевищувати 15%.

Н12 – Норматив загальної суми інвестування визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів будь-якої юридичної особи, до регулятивного капіталу банку. Норматив інвестиційного ризику встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного із здійсненням банком інвестиційної діяльності. Нормативне значення нормативу Н12 не має перевищувати 60%.

Н13-1 – Норматив ризику загальної довгої відкритої валютної позиції визначається як співвідношення загальної величини довгої відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку. Критичне значення нормативу – не більше 10%.

Н13-2 – Норматив ризику загальної короткої відкритої валютної позиції визначається як співвідношення загальної величини короткої відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку. Критичне значення нормативу – не більше 5%.

5. Спеціальні значення економічних нормативів

Спеціалізовані банки у зв'язку із концентрацією ризиків зобов'язані дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів.

Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку, якщо більше ніж 50 % пасивів банку є вкладами фізичних осіб (незалежно від типу активів). Банк набуває статусу спеціалізованого банку довірчого управління, якщо обсяг операцій за договорами довірчого управління становить 50 і більше % сукупних активів банку.

Для спеціалізованих ощадних банків установлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) у розмірі – не більше ніж 20 відсотків;

- нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) – не більше ніж 20 відсотків.

Для спеціалізованих банків довірчого управління установлюються спеціальні значення таких економічних нормативів:

- нормативу достатності регулятивного капіталу (Н_{рк}) – не менше ніж 20 відсотків;

- нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) – не більше ніж 15 відсотків;

- нормативу максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) – не більше ніж 20 відсотків.

Нормативні значення інших економічних нормативів для спеціалізованих банків установлюються такі самі, як для універсальних банків.

Розмір залучення вкладів фізичних осіб спеціалізованими банками (крім спеціалізованих ощадних банків) не може становити більше ніж 5 % регулятивного капіталу банку.

Максимальний розмір залучення вкладів фізичних осіб для всіх новостворених банків має становити:

- протягом першого року діяльності – співвідношення вкладів фізичних осіб до регулятивного капіталу має бути не більше ніж 50 %;

- протягом другого року діяльності – співвідношення вкладів фізичних осіб до регулятивного капіталу має бути не більше ніж 100 %.

Надалі, якщо банк має високий і стабільний рівень надходжень, що забезпечує його прибуткову діяльність, основні показники фінансової діяльності банку відповідають нормативним вимогам або перевищують їх, то він може залучати вклади фізичних осіб без цих обмежень.

Системно важливий банк зобов'язаний дотримуватися спеціального значення нормативу максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) – не більше ніж 20 %.

Банк, визначений системно важливим, формує буфер системної важливості у розмірі 1 % від сукупної експозиції під ризиком.

Банк після набуття статусу системно важливого банку зобов'язаний:

- 1) з 1 січня наступного фінансового року дотримуватися спеціальних значень економічних нормативів;

- 2) після спливу шести місяців із дня оприлюднення рішення Національного банку про запровадження буфера системної важливості дотримуватися вимог щодо формування буфера системної важливості.

Банк після втрати статусу системно важливого банку має дотримуватися

вимог, установлених цим розділом, протягом 12 місяців із дня втрати такого статусу.

Розрахунок економічних нормативів банки проводять на підставі щоденних балансів і додаткових даних.

При цьому звітними є дані про дотримання економічних нормативів, що розраховані:

а) за щоденними розрахунками:

нормативи мінімального розміру регулятивного капіталу банку (Н1), достатності регулятивного капіталу (НРК), достатності капіталу 1 рівня (НК1), достатності основного капіталу 1 рівня (НОК1), максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7), великих кредитних ризиків (Н8), максимального розміру кредитного ризику за операціями з пов'язаними з банком особами (Н9) та комбінований буфер капіталу;;

б) за формулою середньозваженої величини (за місяць):

нормативи інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11), загальної суми інвестування (Н12);

в) станом на дати, які є звітними для файлів із показниками статистичної звітності з декадною періодичністю відповідно до нормативно-правового акта Національного банку, який регламентує правила організації статистичної звітності, що подається банками до Національного банку:

коефіцієнт чистого стабільного фінансування (NSFR);

г) за щоденними розрахунками коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма валютами (LCRBB) та коефіцієнта покриття ліквідністю за іноземними валютами (LCRIB), які розраховуються за формулою середньоарифметичної величини, виходячи зі значень LCRBB/LCRIB за останні 30 календарних днів.

Недотримання банком пруденційних нормативів та/або комбінованого буфера капіталу є підставою для розгляду Національним банком питання щодо застосування заходу впливу згідно зі статтею 73 Закону України “Про банки і банківську діяльність” та нормативно-правовими актами Національного банку з питань застосування заходів впливу.

Тема 14. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ

1. Сутність фінансової стійкості банку та методи її оцінки.
2. Доходи, витрати та фінансові результати банківської діяльності.
3. Показники ефективності діяльності комерційних банків.
4. Проблемний та неплатоспроможний банк. Ліквідація банку.

1. Сутність фінансової стійкості банку та методи її оцінки

Фінансова стійкість є найважливішою складовою фінансової надійності, якісною характеристикою фінансового стану банку, котрий визначається достатністю, збалансованістю та оптимальним співвідношенням фінансових ресурсів і активів за умов підтримання на достатньому рівні ліквідності й платоспроможності, зростання прибутку та мінімізації ризиків і котрий здатний витримати непередбачені втрати і зберегти стан ефективного функціонування банку.

Фінансова стійкість банку – стан банку, який характеризується збалансованістю фінансових потоків, достатністю коштів для підтримки своєї платоспроможності та ліквідності, а також рентабельною діяльністю. Дана

характеристика означає постійну здатність банку відповідати за своїми зобов'язаннями і забезпечувати прибутковість на рівні, достатньому для нормального функціонування у конкурентному середовищі.

На рівень фінансової стійкості може впливати ряд факторів, які в основному систематизуються як фактори екзогенного (зовнішнього) та ендогенного (внутрішнього) впливу.

До факторів екзогенного впливу, які комерційний банк не має можливості змінити, відносяться:

- економічні фактори – вплив стану економіки, інвестиційного клімату, платіжного балансу країни, рівень дефіциту державного бюджету, податкової політики, політики зовнішньоекономічної діяльності та стан співпраці з міжнародними організаціями тощо;
- ринкові фактори – вміщують вплив рівня інфляції, рівня попиту домогосподарств, коливання на валютному ринку, відтоку капіталу за кордон тощо;
- соціально-політичні фактори – вміщують вплив соціальної та політичної стабільності в країні, демографічну складову, вплив стійкості політики та програми уряду, рівня довіри населення до банківської системи, лояльність нормативно-правової бази тощо;
- фінансові фактори – включають стан грошово-кредитного ринку, фінансово-грошову та процентну політику НБУ, кон'юнктуру фінансового ринку, величину валютних резервів в країні, розвиток банківської інфраструктури тощо.
- форс-мажорні обставини, тобто ті, які є наслідками стихійних лих, непередбачуваних подій тощо.

До факторів ендогенного характеру, на які комерційний банк має вплив, а їх стан є відображенням результатів діяльності банку, відносять:

- організаційні – рівень менеджменту банку, кадрова політика, якість корпоративного управління та реалізація обраної стратегії управління, система внутрішнього контролю тощо;
- технологічні – автоматизація банківських процесів, технологічна оснащеність засобами автоматизації та комп'ютерної техніки, ефективність програмного забезпечення та його відповідність сучасним вимогам, обізнаність персоналу з програмами тощо;
- фінансово-економічні – достатність капіталізації банку, його рентабельність та прибутковість, політика управління витратами та доходами банку, ліквідність банку, якісний інвестиційний портфель, якість активів і пасивів комерційного банку, їх структура, рівень банківських ризиків тощо.

Практика механізму формування та управління фінансовою стійкістю передбачає необхідність використання таких методів: рейтинговий спосіб; індексний (коефіцієнтний) спосіб; математично-статистичні методи; регресійна методика; номерна система; стрес-тестування тощо.

Рейтинги – певні комплексні характеристики банків як однорідних елементів банківської системи, які розраховуються на основі вибраних показників і відповідно до прийнятої методики, відображаючи місце кожного з банків щодо інших. Вони комплексно характеризують діяльність банків та проводяться по активних і пасивних операціях.

Коефіцієнтний аналіз побудований на розрахунку фінансових показників, які впливають на фінансову стійкість банку. Найчастіше для аналізу фінансового стану використовують: коефіцієнт достатності капіталу, коефіцієнт надійності, коефіцієнт фінансового важеля та коефіцієнт активності використання залучених коштів в кредити.

Основною перевагою оцінки фінансового стану банку з використанням аналізу коефіцієнтів є нескладність розрахунків, проте даний метод є ефективним при розрахунку великої кількості коефіцієнтів, що робить його громіздким. Зважаючи на те, що коефіцієнтний метод ґрунтується на бухгалтерській звітності, певна частина якої є конфіденційною, його можна рекомендувати для розрахунку службами внутрішнього аудиту, наглядовими органами НБУ та іншими органами, які мають доступ до цієї інформації.

Номерна система (ренкінг) передбачає обчислення сукупності значень обсягових та інших показників фінансового стану банків і присвоєння всім банкам певного місця в рейтингу за кожним з оцінюваних показників.

На даний час започатковано динамічний ренкінг фінансової надійності банків України. YouControl представив новий інструмент – Ренкінг фінансової надійності банків або ж банківський FinScore. У ньому публікується розрахований аналітиками скоринговий індекс фінансової надійності банку.

Фінансовий скоринг банків – система оцінки фінансової надійності банку шляхом переведення у бали (*scores*) попередньо обчислених фінансових показників. Результат фінансового скорингу банків від YouControl – композитний індекс Bank_FinScore.

Bank_FinScore – скоринговий індекс фінансової надійності банку, розрахований аналітичним відділом YouControl, що базується на індикаторах, серед яких нормативи НБУ та фінансові коефіцієнти, котрі комплексно відображають стан ліквідності, достатності капіталу, рентабельності, кредитних, інвестиційних та валютних ризиків банку. Оскільки індекс використовується насамперед для порівняння з конкурентами на ринку України, він не чутливий до загальносистемних змін. Індекс відображає фінансовий стан банку відносно інших у секторі.

Концепція сучасного пруденційного нагляду базується на розумінні того, що банки завжди мають бути готовими до настання кризи. **Стрес-тестування** – прогнозування ризиків, виникнення яких можливе у процесі функціонування банку.

Стрес-тестування передбачає:

- оцінку показників діяльності банків або банківської системи;
- тестування впливу несприятливих подій на ці показники;
- визначення необхідних заходів для підвищення стійкості банків або банківської системи до подібних несприятливих подій.

Для тестування впливу кризи на банки та банківську систему додатково до базового розробляється мінімум один несприятливий сценарій. Він побудований на гіпотетичних припущеннях макроекономічних показників, які призводять до реалізації певних ризиків в суттєвих обсягах. Несприятливий сценарій повинен бути жорстким, але правдоподібним

Регулярна оцінка стійкості банків в Україні здійснювалася з 2018 року щорічно, за винятком 2020 та 2022 років, коли оцінка не проводилася через коронакризу та

повномасштабне вторгнення. Після перерви оцінка була поновлена у 2023 році станом на 01 квітня, але з низкою особливостей. За результатами цієї оцінки більшість банків в Україні мали достатній капітал, а банківська система загалом – високий запас міцності, водночас окремі банки виконують погоджені з НБУ програми капіталізації / реструктуризації. Нова оцінка у 2024 році не здійснювалася, адже попередні результати залишалися актуальними.

У багатьох із банків протягом 2022 року відбулося накопичення токсичних кредитів і якість кредитних портфелів погіршилася. Але банки активно формували резерви під NPL і паралельно перекривали свої збитки завдяки зростанню доходів від вкладень в ОВДП та депозитні сертифікати. Як наслідок, уже у 2023 році обсяги резервування істотно скоротилися, а прибуток банківської системи стрімко зріс.

2. Доходи, витрати та фінансові результати банківської діяльності

Фінансовий результат діяльності банківської установи є одним з найважливіших показників його функціонування. Він характеризує фінансову стійкість і надійність комерційного банку, необхідний для створення резервних фондів, стимулювання персоналу і керівництва до розвитку та вдосконалення здійснюваних операцій на ринку, скорочення витрат і підвищення якості послуг, які надає банківська установа.

Найчастіше фінансовий результат банківських установ визначається як різниця між доходами та витратами діяльності.

Доходи банку – це загальна сума грошових коштів, що надходять до банку в результаті здійснення активних операцій та надання інших банківських послуг.

Витрати банку – це загальна сума грошових коштів, що витрачаються банком у процесі здійснення діяльності щодо залучення коштів та інших видів діяльності.

Доходи і витрати виникають за операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю банку.

За операційною діяльністю виникають такі доходи і витрати: процентні; комісійні; прибутки (збитки) від торговельних операцій; дохід у вигляді дивідендів; витрати на формування спеціальних резервів банку; інші операційні доходи і витрати; загальні адміністративні витрати; податок на прибуток.

За результатом інвестиційної діяльності банк визнає: доходи (витрати) за операціями з реалізації (придбання) інвестиційних цінних паперів; доходи (витрати) за операціями зі збільшення (зменшення) інвестицій у дочірні установи; доходи (витрати) від реалізації (придбання) основних засобів та нематеріальних активів.

За результатами операцій, пов'язаних із фінансовою діяльністю, банк визнає: доходи (витрати) за операціями з цінними паперами власного боргу; доходи (витрати) за субординованим боргом; дивіденди, що сплачені протягом звітного періоду; доходи за результатами випуску інструментів власного капіталу.

Найбільшу питому вагу в обсягах доходів (витрат) банку займають **процентні доходи (витрати)**, отримані (сплачені) банком за використання грошових коштів, сум, що заборговані (залучені) банком. Найбільшу частку серед процентних доходів займають процентні доходи від наданих кредитів та доходи від інвестицій, серед процентних витрати – витрати за заученими та запозиченими коштами (депозити, міжбанківський кредит, рефінансування НБУ тощо).

Комісійні доходи і витрати виникають за наданими (отриманими) послугами.

Зазвичай комісії є фіксованими. Їх також можна обчислювати пропорційно сумі активу або зобов'язання.

До комісійних доходів (витрат) належить плата: за розрахунково-касове обслуговування, за здійснення операцій з купівлі-продажу іноземної валюти, за операціями з цінними паперами від імені третіх осіб; за надання гарантій, зобов'язань з кредитування.

Інші операційні доходи і витрати зумовлені операціями, які не пов'язані ні з інвестиційною, ні з фінансовою діяльністю. До них, зокрема, належать: витрати на аудит; витрати на інкасацію; неустойки (штрафи, пені), що отримані (сплачені) за банківськими операціями.

3. Показники ефективності діяльності комерційних банків

Фінансові результати діяльності комерційного банку відображаються у **Звіті про фінансові результати (Звіт про прибутки та збитки).**

Прибуток є основним внутрішнім джерелом збільшення власного капіталу комерційного банку і ресурсів для зростання. **Рентабельність** – відносний показник економічної ефективності, який показує рівень ефективності використання ресурсів і капіталу комерційного банку.

Основними показниками, що характеризують рентабельність комерційного банку є рентабельність активів (ROA) та рентабельність власного капіталу (ROE).

ROA – фінансовий коефіцієнт, що характеризує ефективність використання всіх активів комерційного банку для генерації його прибутку.

$$\text{ROA} = (\text{Прибуток після оподаткування}) / (\text{Середньорічна вартість активів}) \times 100\% \quad (1.1)$$

ROE – фінансовий коефіцієнт, що характеризує ефективність використання власного капіталу. Показує, яка норма прибутку припадає на вкладений власний капітал.

$$\text{ROE} = (\text{Прибуток після оподаткування}) / (\text{Середньорічна вартість власного капіталу}) \times 100\% \quad (1.2)$$

Показники ROE та ROA істотно впливають на ринкову ціну акцій банку, тому менеджери у процесі управління банком приділяють особливу увагу саме цим коефіцієнтам та їх взаємозв'язку:

$$\text{ROE} = \text{ROA} * \text{A/K} \quad (1.3)$$

$$\text{Або } \text{ЧП/К} = \text{ЧП/А} * \text{А/К} \quad (1.4)$$

Така залежність показує на взаємозв'язок прибутку із джерелами формування банківських ресурсів, а точніше зі співвідношенням власних та залучених коштів.

Іншим напрямком використання залежності між ROA та ROE є визначення цільових рівнів прибутковості у процесі планування діяльності банку. За формулами

(1.3) та (1.4) розраховується прибуток, необхідний банку, щоб досягти бажаного цільового значення прибутковості капіталу ROE для підтримання ринкової ціни акцій або поліпшення свого становища на ринку.

Чистий прибуток банку дорівнює сукупним доходам, у тому числі процентним ПД та непроцентним НД, за мінусом операційних витрат ОВ та податків П :

$$\text{ЧП} = \text{ПД} + \text{НД} - \text{ОВ} - \text{П} \quad (1.5)$$

Із наведених співвідношень визначають процентний дохід, необхідний банку для досягнення планових значень ROE:

$$\text{ПД} = (\text{ROA} * \text{А}) - \text{НД} + \text{ОВ} + \text{П} \quad (1.6)$$

Маючи абсолютну величину процентних доходів, керівництво банку може точніше планувати проведення конкретних активних операцій, обґрунтовано змінювати структуру активів та ефективніше організувати роботу структурних підрозділів.

Для збільшення прибутковості активів банку застосовуються такі заходи:

- збільшується ставка відсотків за активними операціями та зменшується ставка відсотків за залученими коштами;
- збільшується частка власних коштів банку в загальній сумі його коштів (показник платоспроможності);
- зменшується співвідношення власних та залучених коштів.

Ефективність діяльності банку вимірюється за допомогою таких показників.

$$1. \text{ Чистий спред } \text{SPRED} = (\text{ПД/ПА} - \text{ПВ/ПП}) * 100, \quad (1.7)$$

де ПД - процентні доходи;

ПА - активи, які приносять процентний дохід;

ПВ - процентні витрати;

ПП - пасиви, за якими виплачуються проценти.

За допомогою цього показника оцінюються ефективність виконання банком функції посередника між вкладниками та позичальниками, а також рівень конкуренції на ринку. Як правило, при загостренні конкурентної боротьби спред скорочується і менеджери банку змушені шукати інші шляхи одержання прибутків.

$$2. \text{ Чиста процентна маржа } \text{ЧПМ} = (\text{ПД} - \text{ПВ}) / \text{А}, \quad (1.8)$$

де А – загальні активи.

Цей показник визначає здатність банку мати прибуток від різниці отриманих та сплачених відсотків і може обчислюватися щодо працюючих або загальних активів.

На рівень рентабельності діяльності комерційного банку впливають такі чинники:

- структура активів (співвідношення між продуктивними і непродуктивними активами);
- ефективність управління дохідністю кредитного портфеля і портфеля цінних паперів;
- розміри комісійних з одиниці продуктивних активів та ін.

4. Проблемний та неплатоспроможний банк. Ліквідація банку

НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії **проблемних** за умови його відповідності хоча б одному з таких критеріїв:

1) банк протягом 30 календарних днів поспіль допустив порушення мінімального значення хоча б одного нормативу достатності капіталу, встановленого нормативно-правовими актами НБУ, - два і більше разів;

2) 4) банк протягом 30 календарних днів поспіль допустив порушення значення хоча б одного з нормативів ліквідності нижче мінімальних нормативних значень, встановлених нормативно-правовими актами Національного банку України, що розраховуються:

за щоденними розрахунками - п'ять і більше разів;

щодокади - два і більше разів;

щомісячно - один раз;

3) систематичне подання та/або оприлюднення недостовірної інформації або звітності з метою приховування реального фінансового стану банку, у тому числі щодо операцій із пов'язаними з банком особами.

Національний банк України має право віднести банк до категорії проблемних з інших підстав, визначених нормативно-правовими актами Національного банку України. Рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії проблемного є банківською таємницею.

Проблемному банку забороняється використовувати для розрахунків прямі кореспондентські рахунки в національній валюті. Проведення розрахунків здійснюється виключно через кореспондентський рахунок та/або рахунок умовного зберігання (ескроу) у Національному банку України.

Проблемний банк у строк до 120 днів зобов'язаний привести свою діяльність у відповідність із вимогами законодавства, у тому числі нормативно-правових актів НБУ. НБУ зобов'язаний не пізніше ніж через 120 днів з дня віднесення банку до категорії проблемних прийняти рішення про визнання діяльності банку такою, що відповідає законодавству, або про віднесення банку до категорії неплатоспроможних.

НБУ зобов'язаний прийняти рішення про віднесення банку до категорії **неплатоспроможних** у разі наявності хоча б однієї з таких підстав:

1) неприведення банком своєї діяльності у відповідність із вимогами законодавства після віднесення його до категорії проблемних, але не пізніше ніж через 120 днів з дня визнання його проблемним;

2) зменшення значення хоча б одного нормативу достатності капіталу на 50 і більше відсотків від мінімального значення, встановленого законом та/або нормативно-правовими актами Національного банку України;

3) невиконання банком, віднесеним до категорії проблемного, розпорядження

та/або вимоги НБУ щодо усунення порушень банківського законодавства, законодавства, що регулює діяльність на платіжному ринку, нормативно-правових актів НБУ протягом визначеного НБУ строку;

4) відмова банку, віднесеного до категорії проблемних, у проведенні перевірки, а саме недопуск уповноважених НБУ осіб до інформаційних систем та/або приміщень банку.

НБУ має право прийняти рішення про віднесення банку до категорії неплатоспроможних у разі, якщо банк не виконав у встановлений договором або визначений законодавством України строк свої зобов'язання перед вкладниками та іншими кредиторами через недостатність коштів.

В неплатоспроможному банку Фондом гарантування вкладів фізичних осіб вводиться **тимчасова адміністрація**, що використовується для тимчасового управління банком з метою збереження капіталу та активів банку, докладної оцінки його фінансового стану і вжиття відповідних заходів щодо приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства, відновлення його платоспроможності та ліквідності, стабілізації діяльності банку, усунення виявлених порушень, причин та умов, що призвели до погіршення фінансового стану. Складається план врегулювання діяльності банку.

У разі закінчення строку тимчасової адміністрації банку та невиконання плану врегулювання розпочинається процедура виведення неплатоспроможного банку з ринку.

Банк може бути ліквідований:

- 1) за рішенням власників банку;
- 2) у разі відкликання НБУ банківської ліцензії з власної ініціативи або за пропозицією Фонду гарантування вкладів фізичних осіб.

Фонд з дня початку процедури ліквідації банку протягом трьох років (у разі ліквідації системно важливого банку – протягом п'яти років) забезпечує виконання заходів щодо управління майном (активами) банку та задоволення вимог кредиторів.

Вимоги фізичних осіб-вкладників у межах гарантованої Фондом суми задовольняються в автоматичному порядку. Майно (активи) банку може бути реалізоване у такий спосіб: 1) на відкритих торгах (аукціоні); 2) шляхом продажу безпосередньо юридичній або фізичній особі.

Кошти, одержані в результаті ліквідації та продажу майна (активів) банку спрямовуються Фондом на задоволення вимог кредиторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банківська система: навч. посіб. / О. І. Береславська, М. О. Кужелєв, Л. А. Ключко, О. В. Пернарівський та ін. / за заг. редакцією О.І. Береславської. Ірпінь, УДФСУ. 2018. 486 с.
2. Банківська система: навчальний посібник / [Ситник Н.С., Стасишин А.В., Блащук-Девяткіна Н.З., Петик Л.О.] ; за заг. ред. Н. С. Ситник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 580 с.
3. Банківська система: підручник / О. М. Тридід, Б. В. Самородов, І. М. Вядрова та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Т.С. Смовженко. Львів: «Новий Світ – 2000», 2020. 536 с.
4. Банківські операції: навч. посіб. Н. І. Демчук, О. В. Довгаль, Ю. П. Владика. Дніпро: Пороги, 2017. 461 с.
5. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні: Постанова Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р. (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01#Text>
6. Інструкція про порядок складання та оприлюднення фінансової звітності банків України: Постанова правління НБУ від 24 жовтня 2011 року № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1288-11#Text>
7. Матвійчук Н. М., Стащук О. В. Банківська система: методичні рекомендації до написання курсових робіт. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020. 28 с.
8. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик – менеджменту в банках України: Постанова НБУ № 361 від 02.08.2004 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0361500-04#Text>
9. Положення про застосування Національним банком України стандартних інструментів регулювання ліквідності банківської системи: постанова Національного банку від 17 вересня 2015 року № 615. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0615500-15>
10. Про банки і банківську діяльність: Закон України № 2121-III від 07.12.00 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Про затвердження Положення про здійснення банками фінансового моніторингу: Постанова НБУ № 189 від 14.05.2003 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20>
12. Про Національний банк України : закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=3&nreg=679-14>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ.....	4
Тема 1. Суть та структурні компоненти банківської системи України.....	5
Тема 2. Національний банк України та грошово-кредитна політика.....	10
Тема 3. Комерційні банки.....	22
Тема 4. Створення та організація діяльності банку.....	27
Тема 5. Формування ресурсів комерційного банку.....	39
Тема 6. Активи банку та активні операції.	54
Тема 7. Кредитні операції.....	63
Тема 8. Розрахунково-касові операції комерційних банків.....	72
Тема 9. Операції комерційних банків з цінними паперами.....	84
Тема 10. Валютні операції.....	95
Тема 11. Нетрадиційні операції та банківські послуги.....	104
Тема 12. Регулювання діяльності банків.....	115
Тема 13. Економічні нормативи регулювання діяльності банків.....	122
Тема 14. Забезпечення фінансової стійкості банків.....	128
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	136

Навчальне електронне видання

Матвійчук Наталія Миколаївна

БАНКІВСЬКА СПРАВА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Обсяг 8,4 обл.-вид. арк.